MOST

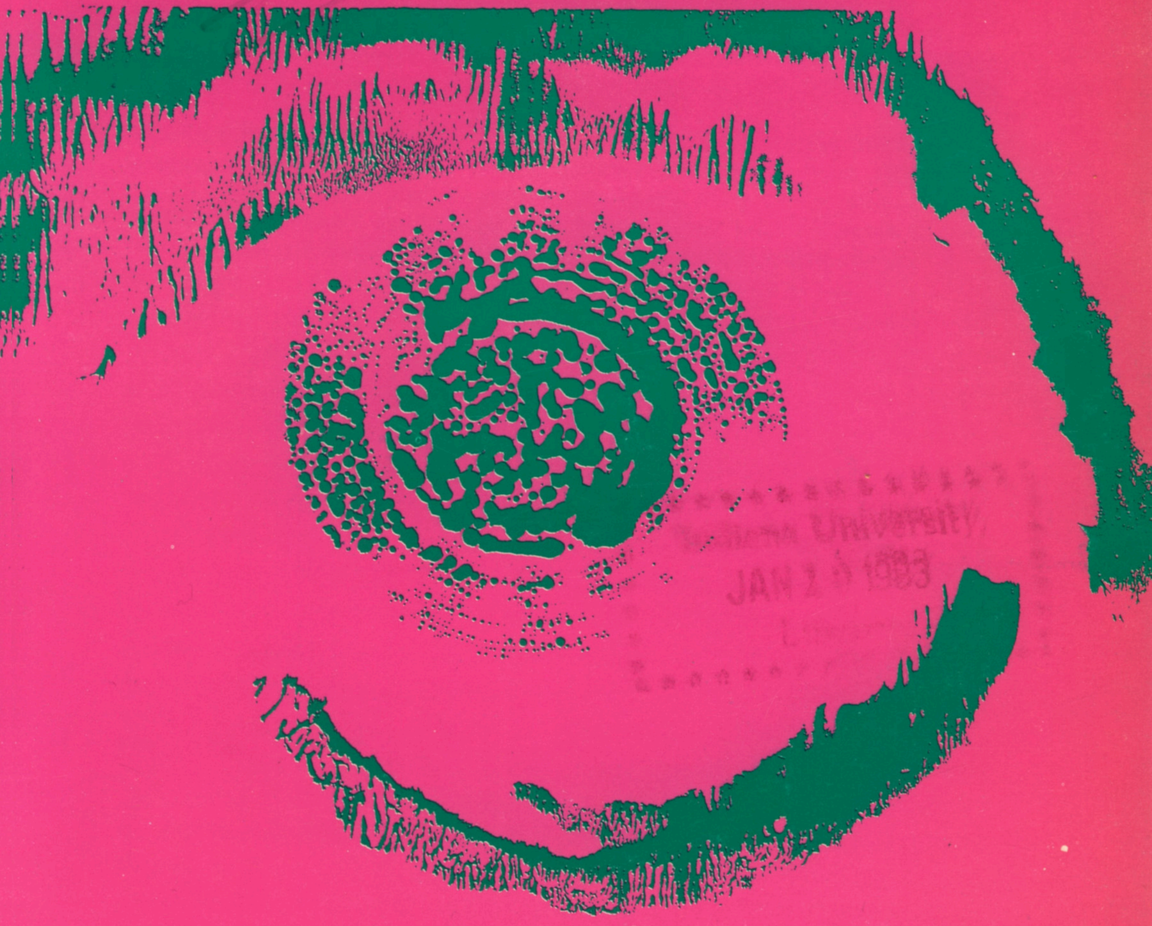

ŠTVRŤROČNÍK PRE SLOVENSKÚ KULTÚRU
A QUARTERLY FOR SLOVAK CULTURE

ROČNÍK 29 VOLUME ČÍSLO 3—4 NUMBER

MOST 1982

ROČNÍK-VOLUME 29
ČÍSLO-NUMBER 3-4

ŠTVRŤROČNÍK PRE SLOVENSKÚ KULTÚRU • A QUARTERLY FOR SLOVAK CULTURE

Vydáva Slovenský ústav, Cleveland, Ohio, USA • Published by the Slovak Institute, Cleveland, Ohio, USA

Predseda: Osv. pán Roger William Gries, OSB, opát kláštora svätého Andreja Svoráda • President: Right Reverend Abbot Roger William Gries, OSB, Saint Andrew's Abbey

Redaktor: Rev. Mikuláš Šprinc • Redakcia: Rev. Mikuláš Šprinc, 28700 Euclid Avenue, Wicliffe, Ohio, 44092, USA • Administrácia: Revue Most, The Slovak Institute, 2900 East Boulevard, Cleveland, Ohio, 44104, USA

Vychodí v dvojčíslach dva razy do roka • Predplatné: USA a Kanada $8.00. V ostatných krajinách $8.00 alebo protihodnota v tamojšej mene.

OBSAH:

Š. Polakovič: Národ a nacionalizmus — 2

Jozef Špetko: Stredná Európa ako problém — 32

Imrich Kružliak: Urbanova slovenská sága — 42

Marián Žiar: Za Andrejom Žarnovom — 69

Jozef G. Cincík: General a maršal Andrej Hadík — 70

J. Okál: Via Reno nove — 75

KNIHY

José Hernández: Martin Fierro — 95

Š. Polakovič

Národ a nacionalizmus

Podnet k tejto štúdii bol článok M. S. Ďuricu *Historický pôvod a povaha slovenského nacionalizmu* (Most, roč. 28, č. 1-2).

Nie je ľahko písať o tejto téme a to z mnohých príčin. Jedna je nesmierna rozsiahlosť predmetu zapríčinená ťažko obsiahnuteľnou literatúrou, ktorá sa rozmnožila zvlášť za posledných tridsať rokov. Ak uvážime, že Anthony D. Smith vo svojej knihe *Theories of Nationalism* (London 1971) uvádza bibliografiu v anglickej reči na štrnástich stranách (spomienka niekoľkých francúzskych a nemeckých diel nepadá do úvahy), potom bibliografia, čo by pojala všetky diela a štúdie v ostatných rečiach (francúzskej, nemeckej, španielskej atď.), musela by mať aspoň sto strán. Preštudovať a stráviť tento materiál bolo by a bude prácou jedného celého života. Druhá príčina je, že vládne všeobecná pomätenosť pojmov vo veciach týkajúcich sa národa. Patriť do kategórie národa znamená už od najmenej sto rokov určitú zrelosť v niečom, čo je vzácne a obdivuhodné a čo patrí zvláštnym spôsobom do dejín ľudstva. Byť len štátom a politickou spoločnosťou znamenalo určitú medzinárodnú degradáciu, a preto mnohým prišlo vhod francúzske stotožnenie národa a štátu. Nečudujme sa, že sa J. M. Baldwin ponáhľal vyhlásiť, že «obyvatelia Spojených štátov sú národom»,[1] hoci dobre vieme, že nie sú národom ani dnes a potrvá niekoľko storočí, kým sa severoamerická masa premení na národ. Národotvorné procesy nikdy nie sú krátkodobé. Tejto pomätenosti si všimol aj M. S. Ďuriš.[2] A nedivme sa ani tomu, že dnes akýkoľvek bezvýznamný štátik, ktorý vznikol na základe koloniálneho územia, žiadostivo sa menuje národom, lebo patrí do Organizácie Spojených národov, ktorú právom A. Solženicyn

---

1 Baldwin J. M., *Dict. of Phil. and Psychology,* New York, 1902, II, 128.
2 U. m., s. 60.

nazval bastardnou organizáciou práve pre tento zmätkový ráz. Treťou príčinou je, že treba uviesť aký-taký pojmový poriadok do tohto zmätku, ak chceme dôjsť k jasným a ohraničeným ideám (ideae clarae et distinctae), ako to požadoval Descartes.

Po mnohoročnom uvažovaní som dospel k záveru, že rozhodne treba oddeliť učenie o národe od nacionalistických učení. Konkrétne to znamená, že treba oddeliť národnú skutočnosť od nacionalizmu a dejiny národného cítenia od dejín nacionalizmu. Národ je jedna vec a nacionalizmus je druhá vec. Stotožňovať obidve veci znamená rozmnožovať zmätok vo veciach, ktoré sa týkajú najčistejších citov ľudstva. Nie nadarmo pápež Ján Pavol II. vo svojom posolstve na UNESCO r. 1980 povedal: «Právo národa na upevnenie svojej kultúry a svojej budúcnosti nie je ozvenou nijakého nacionalizmu; ide iba o trvalý prvok ľudskej skúsenosti a humanistických výhľadov rozvoja človeka». Inými slovami chcel pápež povedať, že nacionalizmus je protiľudský a protihumanistický, kým národovectvo je ľudské a humanistické. Tiež chcel povedať, že pravé a prirodzené národné cítenie nie je prejavom nacionalizmu a že teda nemožno ho s ním stotožňovať.

Je hotovým kultúrnym a politickým nešťastím, že sa výraz «nacionalizmus» začal používať na označenie národného cítenia. Niet pochyby, že tento omyl logického rázu je v úzkom vzťahu k zamieňaniu významov «národ» a «štát» v západnom svete.

Nazývam ho nešťastím preto, lebo výraz «nacionalizmus» má určitú a jasnú príchuť chorobného zjavu a to tým viac, lebo ľudstvo nezabudlo na jeho hrozné dôsledky v praktickom živote. A tak podozrenie a nedôvera k slovu «nacionalizmus» prenáša sa aj na prirodzené a čisté národné cítenie. Nacionalizmus je chorobný zjav. Ideálom musí byť národ bez nacionalizmu tak ako je ideálom človek bez mravných chýb. Výchova človeka vedie k čnosti. Výchova národného cítenia vedie k národnej čnosti. Zločinecké výkyvy jednotlivca neboli nikdy označené za čnostné. Zločinecké postoje nacionalistov neznamenajú, že ich príčinou je národné cítenie, ako zločiny jednotlivcov nemajú za prameň ľudskosť. Čnosť je rovnováha medzi extrémami. Už stoikovia sa tak vyjadrili: «Sunt certi denique fines quos ultra citraque ne-

mo potest consistere rectus» (Sú určité hranice, poza ktoré nikoho postoj nie je správny). Ako ľahko sa čnosť stáva chybou! V ktorej chvíli sa šetrnosť stáva lakomstvom? Kedy sa náboženské cítenie stáva náboženským fanatizmom? A či nie je čistý a vznešený náboženský cit a či nie je odsúdeniahodný náboženský fanatizmus, ktorý sa dopustil toľkých zločinov v minulosti a aj v prítomnosti (severné Írsko; Khomeini v Iráne; vraždy v Libanone a pod.)?

Téma nacionalizmu sa stala vítanou baňou na opisovanie národného cítenia a národného fanatizmu v tom istom súvise, a to preto, lebo tí, čo začali s písaním široko založených dejín nacionalizmu, nemali jasný pojem o národe.

Tým nijako nechcem povedať, že neboli národy a že nie sú národy aj dnes, ktoré robili a robia nacionalistickú politiku vo vnútri svojich štátov a aj v pomere k iným či susedným a či vzdialeným národom. Politika Lajosa Kossutha bola zrejme nacionalistickou politikou. Kossuth bol vášnivým maďarským nacionalistom ako mnohí iní po ňom a až dodnes. Ale označiť ako nacionalizmus štúrovské buditeľské hnutie a dožadovanie sa práv predsa sa mi len zdá nielen nespravodlivosťou voči čistej pamiatke Ľ. Štúra a jeho druhov, ale nezodpovedá ani pravde, ako to vyplýva aj z premúdrej poznámky pápeža Jána Pavla II. Slovenský básnik vyjadril slovenské stanovisko veci primerano: «Slovák len na svojom orie, i žnie len na svojom», kým Maďari chceli orať na našom a vziať to, čo bolo a je naše. Juriga vyjadril tú istú pravdu lapidárne svojím spôsobom: «My nic nesceme, enem to, co nám patrí».

Zdá sa mi, že môžeme vziať za istú a pravdivú túto poučku: nepatrí k podstate národa dopúšťať sa zločinov proti prirodzeným zákonom práve tak, ako nepatrí k podstate človeka, aby bol vrahom. Iba stratou psychickej rovnováhy, zapríčinenou vášňami, a teda v zaslepenosti človek sa stáva vrahom. Iba úplná psychická zaslepenosť o cieľoch náboženstva robí z ľudí náboženských fanatikov, schopných vraždiť svojich bratov v ľudstve len preto, že vyznávajú a uctievajú Boha iným spôsobom. Iba pre silné vzrušenie mysle a nepochopením národného citu ľudia sa stávajú nacionalistami. Je síce pravda, že nie každý

nacionalista je vrahom a že je mnoho stupňov prehnaného národného citu, ale všetko, čo má znak preháňania, uchyľuje sa od správnej strednej cesty a znečisťuje to, čo je krásne a božské na národnom cítení. Výraz nacionalizmus bol poškvrnený, a preto sa nehodí na označovanie toho, čo je v podstate čisté a vznešené. Nie div, že Hans Kohn označil nacionalizmus ako «zbožňovanie kolektívnej moci».[3]

Čo udivuje, je, že taký dokonalý slovník, ako je *Vocabulaire technique et critique de la Philosophie* vo vydaní z r. 1951, ktoré mám poruke, ešte nezaznačil slovo «nacionalizmus». Naproti tomu *Der Sprach-Brockhaus* z r. 1958 (Wiesbaden) označuje nacionalizmus ako «nadhodnocovanie vlastného národa» (Überwertung eigener Nation). Vo francúzštine slovo nacionalizmus má príchuť šovinizmu, teda nezdravého zjavu ako v nemčine. Podľa A. D. Smitha[4] «anglický zmysel je dosť neutrálny», avšak v severoamerickej angličtine sa výraz «nationalist» neteší obdivu. Mám dojem, že ani v slovenčine nie. Preto, keď som raz písal o nacionalizme (myslím, že do Horizontu), tak som rozlišoval šľachetný a prehnaný nacionalizmus. Dnes sa mi to zdá ako umývanie černocha, aby sa stal belochom. Teda niečo nemožné, a preto za svoju osobu sa odriekam výrazu «šľachetný nacionalizmus» a som za to, aby sme užívali národovectvo na jeho miesto na označenie prirodzeného národného cítenia.

Preto človeka zarmucuje, ak číta knihy o nacionalizme, o jeho význame, o jeho dejinách, o jeho výhľadoch a či už ako príslušní autori ozdobujú nadpisy kníh, a to preto, lebo napr. namiesto dejín nacionalizmu píšu dejiny národného cítenia. Ale niečo iné sú dejiny nacionalizmu a niečo iné sú dejiny národného cítenia. A tak aj niečo iné sú výhľady nacionalizmu a niečo iné sú výhľady národného cítenia.

Aby som ako-tak ospravedlnil nadpis tejto štúdie, považujem za potrebné zapodievať sa niektorými z týchto diel. Výber je výsledkom subjektívneho rázu. Ale mám dojem, že sa nemýlim, ak označím H. Kohna ako ústrednú postavu v literatúre okolo

---

3 *El nacionalismo. Su significado y su historia,* Buenos Aires, 1966, s. 38.
4 *Las teorías del nacionalismo,* Barcelona 1976, s. 235.

nacionalizmu.[5] Potom amerického spisovateľa C. J. H. Hayesa[6] a zakladateľa «nation-builders» K. W. Deutscha.[7] Na spravodlivejšej úrovni voči národom stojí A.D. Smith,[8] B. Akzin[9] a prirodzene Hugh Seton Watson.[10]

Prirodzene diela týchto autorov sú len veľmi malý zlomok z literatúry o nacionalizme, no z druhej strany sú veľmi dobrými predstaviteľmi tendencií na tomto poli.

Hans Kohn a jeho dejiny nacionalizmu[11]

Vedľa C. J. H. Hayesa tento autor napísal najviac štúdií o nacionalizme, ale to neznamená, že by bol prispel podstatným spôsobom k objasneniu základného problému, t.j. národov. Ba zdá sa mi pravý opak, a to preto, lebo sa usiloval obsiahnuť národné cítenie tisícročí pod strechou nacionalizmu, o ktorom tvrdí, že «vznikol v západnej Európe v 18. storočí».[12] Toto násilné úsilie prispelo k tomu, že sa dopustil vážnych logických a historických omylov.

V čom spočívajú tieto omyly? Pokúsim sa ich označiť.

Kohn stotožnil národné cítenie s nacionalizmom. To je prvý a základný omyl.

Pravda, aby mohol písať o nacionalizme, musel stratiť aspoň niekoľko slov o národoch vôbec. O čo iné boli by sa mohli opierať jeho opisy významu a dejín nacionalizmu? Hovorím «niekoľko slov» preto, lebo v pomere k rozsahu knihy len mimochodom spomína všeobecné vlastnosti národov. Avšak bez hlbokého

5 *The Idea of Nationalism,* New York, 1967; *Nationalism, Its Meaning and History,* Princeton 1955, *Prophets and Peoples,* New York 1961; *A History of Nationalism in the East,* London 1929.
6 *The Historical Evolution of Modern Nationalism,* New York 1931; *Nationalism A Religion,* New York, 1960.
7 *Nationalism and Social Communication,* New York, 1966; *Nationalism and Its Alternatives,* New York, 1969.
8 *Theories of Nationalism,* London, 1971.
9 B. Akzin, *State and Nation,* London 1964.
10 *Nations and States,* London 1977. Za poslanie tejto knihy srdečne ďakujem priateľovi Jankovi Okáľovi.
11 Knihu citujem na základe španielskeho prekladu.
12 U. d., s. 9.

poznania podstaty národov úsudky sú nevyhnutne neúplné.

Povedať iba to, že väčšina národov vlastní «určité objektívne činitele, ktoré ich odlišujú od iných národností, ako sú spoločný pôvod, reč, územie, politická jednota, zvyky, tradície a spoločné náboženstvo»[13] a že ani jeden z tých činiteľov nie je podstatný pre jestvovanie národa, je vskutku nedostatočné, a to tým viac, že o pár riadkov nižšie hovorí, že «najpodstatnejší prvok je živá a činná kolektívna vôľa. Túto vôľu nazývame nacionalizmom».[14] To znamená, že nazýva nacionalizmom to, čo je podľa neho podstatné pre národ. Inými slovami povedané, každý národ je nacionalistický nevyhnutne, lebo to je jeho podstata. Toto nie je môj výmysel. To napísal S. Brucan, ktorý sa zrejme opiera o toto dielo Kohna.[15]

Táto poučka je zrejme mylná, lebo ešte aj dnes je mnoho národov, ktoré nie sú nacionalistické, nehovoriac o tom, že v minulosti bolo ich omnoho viac, čo neboli nacionalistické. Okrem toho premietať do minulosti pojmy, ktoré sa utvorili len nedávno, je rozhodne tiež nevedecké a svojvoľné. Musím totiž spomenúť, že Kohn, keďže stotožnil národné jestvovanie s nacionalizmom, ponáhľal sa vysvetliť, že aj v ďalekej minulosti boli už národy nacionalistické, a to Židia a Gréci. A preto tvrdí, že «korene nacionalizmu sú zapustené v pôde západnej civilizácie».[16]

Prirodzene, tu sa dopúšťa protirečenia. Nechajme stranou, že raz tvrdí, že nacionalizmus vznikol v Anglicku v 18. storočí a neskôr, že v 17. storočí. Ale nemôžem nechať bokom tvrdenie, že nacionalizmus má korene v začiatkoch západnej civilizácie a že vznikol či už v 17. alebo 18. storočí v Anglicku. Či nejestvovali civilizácie a kultúry mimo západnej civilizácie? A keď jestvovali, neuvedomil si Kohn, že aj v tých oblastiach tie civilizácie a kultúry boli dielom národov? Vieme dobre, že tak v Ázii ako aj v Amerike pred Kolumbusom žili národy a tvorili vysoké kultúry.

---

13 Tamt.
14 Tamt.
15 Silviu Brucan, *The Dissolution of Power,* New York, 1971. Citujem podľa španielskeho prekladu, *La disolución del poder,* Méjico 1974.
16 H. Kohn, u. d., s. 13.

Netreba pripomínať čínsku kultúru, ktorá je omnoho staršia než korene západnej kultúry. Podobne v Amerike boli vysoké kultúry, ktoré nemali nič spoločné s prameňmi západnej civilizácie okrem toho, že boli dielom ľudského ducha. A okrem toho aspoň jeden európsky národ je starší ako začiatky západnej civilizácie, a to sú Baskovia. Ako teda možno bez protirečenia tvrdiť, že nacionalizmus je kolektívna vôľa národa a že má korene v pôde západnej civilizácie? Alebo je nacionalizmus kolektívna národná vôľa a treba ho rozšíriť na všetky národy sveta všetkých dôb, a v tom prípade nemá korene v západnej civilizácii, alebo má korene v západnej civilizácii, a v tom prípade ho nemožno označiť za najpodstatnejší prvok národného jestvovania.

Takýmito protirečeniami sa pomstí povrchnosť autora pri nedostatočnom rozbore predmetu písania.

Kohn by mohol odpovedať, že teda boli nacionalistami aj Číňania, Inkovia, Mayovia a iné národy iných svetadielov. Lenže tento únik by bol povrchný, ako bolo svojvoľné stotožnenie národa s nacionalizmom. Výsledkom tohto stotožnenia bol vzrast kníh o nacionalizme, ktoré temer všetky len zvyšovali a zvyšujú zmätok vo veľmi chúlostivej duchovnej oblasti. Ako sme videli, výraz «nacionalizmus» pre svoje pochybné vzťahy k nezdravým výčinom na národnostnom poli nie je vhodný na označenie tej širokej oblasti ľudských hodnôt, ktoré sú úzko späté s najhlbším duchovným životom človeka a ľudstva, ako na to poukázali veľkí európski myslitelia od Herdera až po H. Seton Watsona. Čo sa týka Herdera Kohn pripúšťa, že «nebol nacionalistom v modernom zmysle slova».[17] A tu si zase stúpa na jazyk: ak nacionalizmus vznikol v 18. storočí, jestvuje azda aj nie moderný zmysel? A aký je ten «nie moderný» zmysel slova «nacionalizmus? O tom Kohn mlčí, ale jednej časti svojej knihy dáva podtitul «modernosť nacionalizmu».

Bol to práve Herder, ktorý prispel nesmiernym spôsobom k objasneniu podstaty a života národov. Prirodzene, rozoberal ich život podľa všeobecných a spoločných duchovných prejavov, za ktorými sa skrýva ich podstata. Ani len stopy po nacionalizme v

17 U. d., s. 41.

jeho celom diele a predsa písal len o národoch. V tom je ten malý a veľký rozdiel medzi Herderom a Kohnom a ostatnými opakovateľmi mylných pohľadov na národ.

Ako hlboko je zakorenené stotožňovanie národa s nacionalizmom, toho najlepším dôkazom je tento detail: keďže stotožňuje národ a štát, pokladá aj Spojené štáty za národ a v dôsledku toho píše «o nacionalizme v britskej Severnej Amerike».[18]

Kohn sa dopustil nesprávnych hodnotení

Práve preto, že venoval veľmi málo miesta a pravdepodobne aj času rozmýšľaniu nad podstatou národov, dopustil sa nesprávnych hodnotení. Keď porovnáva vznik európskych národov so vznikom ešte ani dnes nejestvujúceho severoamerického národa, hovorí, že európske národy vznikli «z tmavých dejín, z feudálnej a náboženskej tradície stredoveku», kým americký národ vznikol «z vôle ľudu, z jasného svetla obdobia osvietenstva».[19]

Národné cítenie a povedomie ľudských pospolitostí je veľmi dlhý proces vo vývine ľudstva. V každom prípade treba pripustiť, že národotvorné procesy sa zakladajú na ľudskej prirodzenosti. Písaná pamäť ľudstva nás poučuje, že jestvovali nesmierne mnohé pokusy o vznik národov a že väčšina z nich sa skončila úplným neúspechom. Z množstva vznikajúcich národov, ktoré spomína Herodotos, väčšina zmizla bez stopy. Čo sa týka európskych národov, tieto začali vznikať po páde rímskej ríše a tiež väčšina «pokusov» sa skončila fiaskom. To, čo ostalo, začalo prebiehať národotvorným procesom za nie práve najideálnejších politických podmienok (rozpad rímskej ríše neostal bez politických otrasov v Európe, ako sa dobre vie). Až keď sa tieto národné skupiny premenili na duchovné ucelené jednotky, začali si uvedomovať práva, ktoré sú vlastné národnému bytiu. Toto uvedomenie bolo iba ďalším stupňom vo vývine národov a nie je spravodlivé označovať ho ako nacionalizmus. Že sa začali dožadovať slobody, bolo celkom prirodzené. Či Boh ústami Mojžiša nežiadal faraóna: «Nechaj odísť môj ľud?» Prečo? Lebo

18 U. d., s. 24.
19 U. d., s. 25.

Izraeliti stratili slobodu. Túžiť po slobode nie je «nacionalistickou ašpiráciou», ako sa vyjadruje Kohn. Tiež sa niet čo čudovať, že národy v Európe sa začali dožadovať vlastnej štátnosti, lebo štát je dôležitým nástrojom v živote národa. Ide zase len o vyšší stupeň vo vývine národa. Označovať tento celkom prirodzený sklon národov ako nacionalizmus nie je ničím ospravedlnené, lebo nemá ani len «ozveny nacionalizmu» (Ján Pavol II).

Pretože národotvorné procesy majú hlboké korene v ľudskej prirodzenosti (a nie v európskej civilizácii), budú sa ďalej opakovať pokusy o vznik národov. Kmene sú zárodočné národy. To platí zvlášť o afrických kmeňoch, z ktorých mnohé takmer z neolitickej úrovne sa dostali do styku s komplikovanou západnou civilizáciou. Bolo dielom duševnej ukrutnosti vtesnať mnohé africké kmene do moderných štátov, pretože neboli schopné ani ich porozumieť ani ich spravovať. Je známe, že v mnohých prípadoch najvzdelanejšími ľuďmi boli bývalí koloniálni poddôstojníci. Ako nemôžeme povedať, koľko oplodnených kvetov slivky sa premení v zrelé slivky, tak nemožno ani povedať, koľké africké kmene, ktoré dnes ešte jestvujú, premenia sa v národy. Len málo z nich sa nachádza v dostatočne zrelom stave, aby mohli počítať s národným životom v budúcnosti (napr. Ibovia a Hausovia v Nigérii; Kikuyu v Keni). Akým smerom pôjdu národotvorné procesy v Afrike, ťažko povedať. Možno sa bude opakovať anglický prípad v Keni, že počas storočí z rozličných kmeňov vznikne kenský národ vďaka štátu ako národotvornému činiteľovi a že sa mnohé kmene asimilujú prijmúc reč nadradeného národa.

V každom prípade jestvuje jedna konštanta: národy potrebujú stáročia, aby sa utvorili. Nepoznajú sa výnimky z tohto všeobecného pravidla. A nie sú výnimkou ani Spojené štáty. Iní americkí autori skromne hovorili o «melting pot», z ktorého raz vznikne americký národ. Nateraz ide len o národotvorný proces, ktorý je len v začiatkoch. Kohnove tvrdenie, že americký národ «sa narodil spoločným úsilím v boji za politické práva, za osobnú slobodu a znášanlivosť», zrejme nezodpovedá skutočnosti. Bez dejín niet národa. Bez dejín vznikajú iba politické spoločnosti. A Spojené štáty ešte aj dnes sú iba politickou spoločnosťou,

založenou na racionálnej ústave. Že si táto politická spoločnosť zasluhuje obdiv sveta, to je pravda, ale národom nie je ani dnes a ešte menej ním bola r. 1776. Stačí si prečítať základné dokumenty o vzniku Spojených štátov, aby sa videlo, že zakladatelia sa cítili po stránke etnickej Angličanmi a že si ustanovili vlastnú vládu len za účelom garantovať «určité neodcudziteľné práva; že medzi týmito právami je právo na život, na slobodu a hľadanie šťastia». Ani slovo o národe, a ani nemohlo byť, lebo národom sa necítili, pretože ním neboli.

Kohn stotožňuje národ a štát

A to je ďalší omyl. Len pre toto stotožňovanie mohol písať o vzniku nacionalizmu v britskej Amerike r. 1776. Kohnov myšlienkový postup je tento: pretože národ a štát je to isté, teda keďže vznikol americký štát, vznikol r. 1776 aj nacionalizmus v Severnej Amerike.

Pravdou však je, že národy sú národmi pre niečo veľmi hlboké a čo je vyššie a skoršie ako štát. O tejto skutočnosti dnes sú si zajedno veľmi závažní myslitelia na celom svete. Ešte aj v Afrike, v Nigérii, Obafemi Awalowo napísal, že Nigéria nie je národom, ale len štátom. Ako to môže nevedieť H. Kohn? Keď vyšla jeho knižka o nacionalizme, už bola v cirkulácii kniha J. Maritaina «Man and the State», v ktorej upozornil, «ako škodlivé bolo pre moderné dejiny stotožňovanie národa a štátu».[21] Tiež bola už známa hlboká kniha o národoch Ericha Kahlera «The Tower and the Abysm»,[22] nehovoriac o C. A. Macartneym, o B. Akzinovi a medzi staršími autormi mohol poznať Herdera, Renana, Ortegu y Gasseta a mnohých iných, pre ktorých, ako hovorí E. Kahler, «jestvovanie národa... spočíva v živom duchu, ktorý sa prejavuje v tradíciách a inštitúciách, v životnosti a tvorivosti».[23]

Ľud britských kolónií nemal nič z tých vlastností, čo robia národ národom: bolo to množstvo ľudí bez vlastnej duše, bez vlastných tradícií a zvykov, bez archetypov a vlastnej kultúry.

---

21 J. Maritain, *Man and the State* Chicago 1949. Citujem podľa španielskeho prekladu *El hombre y el Estado,* Buenos Aires, 1952.
22 E. Kahler, *La torre y el abismo,* Buenos Aires 1959.
23 E. Kahler, u. d., s. 274.

Ústava USA zo 17. septembra 1787 nemohla stvoriť to, k čomu sú treba storočia. Preto neobstojí Kohnove tvrdenie, že «ľud Spojených štátov sa neodvolával na nejaký spoločný pôvod, aby sa vyhlásil za národ».[24] Ako je zrejmé, ide o svojvoľný výmysel Kohnov, ktorý on premieta do dejín. Ten ľud sa nemohol vyhlásiť za národ, lebo v tom čase pre vzdelancov štát bol štátom a národ národom. Miešanie národa so štátom je časove neskoršie ako vznik Spojených štátov. A okrem toho je zbytočné, aby sa nejaké množstvo ľudí vyhlásilo za národ, ak ním nie je, pretože nik také vyhlásenie nebude brať vážne. Tak napr. je zbytočné, aby sa obyvateľstvo Guayany vyhlasovalo za národ. Kto ho berie vážne? Tak aj vyhlásením nezávislosti Spojených štátov vznikol nový štát, ale nijako nie národ. Vznikla nová politická spoločnosť, ktorá si stanovila ciele, ako sme videli, ale tieto ciele ani zďaleka nie sú cieľmi národov.

Kohnove historické výklady sú bezzákladné

Aby mohol sústrediť všetky národné javy pod etiketou nacionalizmu, Kohn neváhal znásilňovať dejiny.

Necháme stranou jeho tvrdenie, že r. 1789 bol svedkom zrodu francúzskeho národa.[25] Aby som použil Kohnov výraz, ktorým charakterizoval vznik európskych národov, aj francúzsky národ «vznikol z tmavej minulosti dejín». To znamená mnoho storočí pred r. 1789. Aj tu si Kohn protirečí. Kto iný ako E. Renan je povolaný hovoriť za francúzsky národ? A Renan povedal, že «národ ako jednotlivec je vyústením *dlhého* procesu obetí, námah a zapierania».[26] Tak vznikol aj francúzsky národ. Ani myslieť r. 1789.

Omnoho bezzákladnejší je výklad Kohnov, čo sa týka presadenia nacionalizmu zo Západu na Východ. Pod Západom rozumie Kohn Severnú Ameriku, Anglicko a Francúzsko. Podľa Kohna v ostatných zemiach «objavujúci sa nacionalizmus... bol ovplyvnený Západom... Objavuje sa nacionalizmus vo forme

---

24 H. Kohn, u. d., 11.
25 Tamt-, s. 30.
26 E. Renan, *Qué es una nación?,* Madrid 1957, s. 106.

kultúrneho hnutia».[27] Pravdou je, že nie západný nacionalizmus pôsobil na európske národy, lež osvietenstvo, ako z dejín dobre vieme. Ale nechajme toto tvrdenie. Čo však nemožno obísť je ďalšie priťahovanie za vlasy, keď Kohn tvrdí, že «práve táto závislosť od Západu urazila hrdosť domorodej vzdelanej vrstvy... a nový nacionalizmus hľadal svoje ospravedlnenie a svoje odlíšenie od Západu v dedičstve, ktoré im nechala minulosť».[28]

Ako možno takto znásilňovať dejiny?

Ani u Herdera ani u iných európskych autorov niet ani stopy po urazenej hrdosti. Súhlasíme s Kohnom, že «dôležitosť, ktorú pripisoval Herder «národnej kultúrnej individualite a jej právam» a že «jeho vysoké oceňovanie tradícií a ľudových zvykov vplývali hlboko na nacionalistické zmýšľanie strednej a východnej Európy»[29] s výnimkou, že namiesto na «nacionalistické» správne historicky je povedať na «národné» a to tým viac, že aj Kohn tvrdí, že Herder nebol nacionalistom. A to je pravda, lebo Herder bol tvorcom učenia o národoch a nie tvorcom nacionalizmu, ani tvorcom učenia o nacionalizme.

Okrem toho je známe z dejín, že prebúdzanie európskych národov je staršie ako Francúzska revolúcia alebo založenie Spojených štátov. Áno, je staršie ako aj Herder. Herder len posilnil to, čo bolo už všeobecne známe a cítené. Európske národy si už pred Herderom uvedomovali svoju národnú osobnosť, ktorú chceli nielen zachraňovať, ale aj zveľaďovať a posilňovať v jej pospolitostných väzbách.

Národné povedomie sa začne prejavovať tam, kde sú dané k tomu určité podmienky. Kde niet prostredia pre etnické rozlišovanie, tam národná pospolitosť zotrváva v jestvovaní silou toho, čo C. G. Jung nazval «kolektívne nepovedomie».[30]

Vezmime si príklad z našich slovenských dejín. Slováci stratili svoju štátnosť začiatkom 10. storočia. Nato boli vtelení do uhorského kráľovstva ako jeho spolupodstatná časť. Začiatkom 13. storočia, teda niečo viac ako dvesto rokov potom, Tatári

---

27 H. Kohn, u. d., s. 39.
28 Tamt.
29 U. d., s. 41.
30 E. Kahler, u. d., s. 19.

spustošili Slovensko. Béla IV. pozval Nemcov, aby zaľudnil časť krajiny. Ako remeselníci Nemci sa usadzovali v slovenských mestách. Keď sa cítili hospodársky silní, prestali rešpektovať jestvujúce ustanovenie, aby polovicu členov mestskej rady tvorili Slováci a polovicu Nemci. Slováci protestovali. Že protestovali, o tom máme dôkaz z r. 1381 zo Žiliny z príležitosti návštevy kráľa Ľudovíta, ktorý nariadil, aby Slováci mali polovicu hlasov v mestskej rade.

Táto skutočnosť dokazuje jestvovanie slovenského národného povedomia už v 14. storočí. Môže to byť povedomie ešte slabé, ale predsa povedomie, ktoré naznačuje postupnosť slovenského národného cítenia cez stáročia. Benedikt Szölösi, J. B. Magin, Matej Bél, Adam F. Kollár, J. Papánek, Jakub Jakubeus, D. Sinapius Horčička a iní sa neobjavili náhodou a ani čarodejník ich nevyvolal zázračným prútikom ako ošiaľ k zdanlivému jestvovaniu. Ešte sa len budú písať dejiny nášho národného vnútra a z nich vyjde najavo, že slovenské národné cítenie je ďaleko dávnejšie ako hranice, ktoré jemu a iným národom chcú vtlačiť tí, čo európske dejiny poznajú len povrchne.

Ako na Západe nepoznajú slovenské veci, tak nepoznajú ani obrodné hnutia iných národov.

Len z neznalosti mohol H. Kohn tvrdiť, že «v Európe národy rozličného etnického pôvodu... začali v 19. storočí obdobie zatrpknutých národných konfliktov, ktoré viedli k nepretržitým napätiam a vojnám».[31]

Na toto Kohnove stanovisko odpovedáme otázkou: americkí kolonisti mali právo rebelovať a ísť do vojny, hoci neboli ani len tôňou národa, ale európske národy nemali právo dožadovať sa svojich prirodzených práv? A či Židia, zotročení v Egypte, sa nedožadovali slobody? Nebolo prirodzené, že Mojžiš žiadal od faraóna v mene Boha: «Nechaj odísť môj ľud»? Dôvodom k tejto výzve bola sloboda hebrejskej etnickej skupiny, ktorá sa nachádzala v pokročilom národotvornom procese. O čo väčšie dôvody mali vodcovia európskych dozretých národov, aby sa dožadovali slobody pre svoje národy!

---

31 H. Kohn, u. d., s. 88.

Ako ináč hodnotí kladnú stránku európskych národných hnutí za slobodu Hugh Seton Watson. Toto je jeho mienka: «Členom starších národov chýba predstavivosť a veľkodušnosť, ak nechcú uznať tvorivé energie a sily, činné duchovné a hmotné, ktoré boli uvoľnené nezávislosťou nových štátov. Zmiznutie habsburgskej monarchie znamenalo kultúrne ochudobnenie Európy, ale je tiež pravdou, že prýštenie kultúrnych energií nedávno oslobodených národov, ktorých štáty nahradili monarchiu, obohatilo kultúru Európy. Básnici, spisovatelia a dramaturgovia sa množili v menej známych rečiach omnoho rýchlejšie, než keby sa tieto reči boli vynárali zo svojho postavenia vidieckych dialektov v nejakej ríši. Tieto reči sa stali omnoho bohatšími a krajšími, ich literatúry našli svoje miesto vo svetovej literatúre a myšlienky, ktoré vyjadrovali, si cez preklady našli cestu do iných literatúr. Tento prenos nových talentov a energií sa rozšíril od literatúry k divadlu a kinu: výsledky nepotrebujú komentárov. To isté možno zaznamenať v maliarstve, sochárstve, hudbe a vo všetkých poliach prírodných vied».[32]

Carlton J. H. Hayes: nacionalizmus ako náboženstvo[33]

Hayes je severoamerický spisovateľ. Ako sám hovorí, jeho záujem o nacionalizmus sa zobudil za prvej svetovej vojny. Je všeobecne známe, s akou povrchnosťou a nedostatkom poznatkov sa posudzovalo v USA to, čo sa dialo vtedy v Európe, pretože predchádzajúci izolacionizmus nenapomáhal poznanie «starého sveta». Stadiaľ to stanovisko tak vzdelancov ako aj nevzdelaných voči Európe. Prečo sa už raz Európa nespojí v jeden štát ako my v Spojených štátoch? Táto otázka bola zrejmým prejavom nepochopenia základov Európy, a to nielen politických, ale predovšetkým duchovných. To, čo Renan nazýval «komplikáciami dejín», našlo výraz v mnohorakých národotvorných procesoch rozličného koreňa (germánskeho, latinského, slovanského a keltského, nehovoriac o ugrofínskom). Nie je to ani tak dávno, čo americký spisovateľ James A. Michener vo svojej knihe *Iberia*

---

32 U. d., s. 467.

33 *El nacionalismo. Una religión,* Méjico 1966.

zaregistroval nepríjemné poznámky Španielov o nedostatku kultúry medzi občanmi USA. To isté si musel vypočuť autor knihy *Cestujúci v medzinárodných vlakoch* (nepamätám sa dobre, ako sa volá; mám dojem, že P. Theroux). Keď bol vo Vietname, pýtal sa jedného plukovníka, čo si ľudia myslia o Američanoch. Ten mu odpovedal z mosta doprosta: «Je to ľud bez kultúry». Aj náš Michal Novák prejavil temer tú istú mienku, keď hovoril o americkej nezrelosti v odhadovaní svetových udalostí. Toto neprimerané ohodnocovanie pripisuje Novák «našej nevinnosti», «gaucherie» a určitému infantilizmu severoamerického človeka.[34] Ak je to pravda dnes, o čo viac to bolo pravdou začiatkom tohto storočia!

Hayes je plodom onoho ovzdušia. Jeho kniha je obrazom autora a ovzdušia, «je súhrn, krátka rekapitulácia toho, čo cez celý život jedna osoba myslela a naučila sa o nacionalizme».[35] Dalo by sa predpokladať podľa nadpisu, že bude rozoberať vzhľad nacionalizmu ako náboženstva. Pravdou však je, že tejto otázke venuje iba 24 strán z celkového počtu 241 strán textu (podľa španielskeho prekladu). Všetko ostatné sú dejepisné opisy, ktoré sú v podstate podobné Kohnovým opisom.

Nacionalizmus definuje ako «pomiešanie vlastenectva s povedomím vlastnej národnosti»[36].

Pre Hayesa národnosť nie je to isté ako národ. Národnosť má kultúrne a historické základy (zvyky, územie, politická minulosť) a medzi ne na prvé miesto kladie reč. Všetky tieto prvky spolu tvoria kultúrny základ národnosti. Ak táto národnosť vyzdvihuje vo veľkom stupni svoju reč a spoločné tradície, vzniká kultúrny nacionalizmus.[37]

Tento rozdiel medzi národom a národnosťou má za cieľ, aby Hayes mohol tvrdiť, že jestvuje severoamerický národ (nation). Lenže ani podľa neho vlastne nejestvuje, lebo severoamerický národ nemá ani dejinné tradície ani iné znaky (reč a pod.). Tieto znaky sa ešte len tvoria.

---

34 A New America, nr. 3, 1975, s. 2.
35 U. d., s. VI.
36 U. d., s. 2.
37 U. d., s. 2-7.

Môžeme sa už hneď teraz pýtať: Ak národ nevyzdvihuje «vo veľkom stupni svoju duchovnú a dejinnú skutočnosť,» či vtedy nevzniká nacionalizmus? V tomto súhlasíme s Hayesom, lebo boli a sú národy, ktoré nevynášajú do neba národnú svojskosť. Teda nie sú nacionalistické.

Ale tu si práve Hayes protirečí, lebo nachádza nacionalizmus už v kmeňoch. To preto, lebo aj kmene už majú svoju vlastnú reč, svoje zvyky a tradície. Tento tribálny nacionalizmus nazval Hayes «primitívnym nacionalizmom», hoci zabudol, že predtým vyhlásil, že «nacionalistické cítenie vzniklo v Európe koncom stredoveku a začiatkom novoveku».[38]

Lenže kmene (tribes) sa stali podľa neho obeťou ríš, ktoré potlačili tento primitívny nacionalizmus a namiesto tribálneho patriotizmu vznikol «ríšsky patriotizmus». Tak sa stalo, že «vernosť Rímskej ríši bola silnejšia ako lojalita k nespočetným národnostiam».[39]

Je pravda, že veľké ríše pohltili kmene v národnom vývine, ale napriek tomu kmene ďalej žili a vyvíjali sa v národy, lebo ako náš Štúr napísal, ríše nebrali národom ich národnosť. Tak vieme z dejín, že perskí králi Cyrus a Xerxes vydávali zákony a nariadenia v rečiach kmeňov, ktoré žili v rámci ich ríše. A čo sa týka «ríšskej lojality», nuž je známe, že Rímska ríša musela stále bojovať s národmi, ktoré podrobila, lebo sa búrili. Stačí si pripomenúť židovskú hrdinskosť pri obrane Jeruzalema a Masady. «Pax Romana» bola pokojom cintorínov. Niet v dejinách jedného prípadu, nevynímajúc prípad dnešnej sovietskej ríše, že by národy boli bývali spokojné s utláčaním. Tým menej lojálne k utláčateľom.

Heyes robí tú istú «prechádzku» dejinami ako Kohn: renesancia, reformácia, Anglicko («sídlo moderného nacionalizmu»), revolučné Francúzsko, nacionalizmus v ostatnej Európe (neznášanlivosť s náboženskými, rasovými, etnickými menšinami), nacionalizmus ako príčina prvej svetovej vojny, totalitárny nacionalizmus a nacionalizmus v dnešnom svete (zvlášť v Afrike a Ázii).

38 U. d., s. 39.
39 U. d., s. 29.

Ako Kohn, Hayes stotožňuje národ a štát a národné cítenie nazýva nacionalizmom. To, čo som napísal o tejto otázke pri Kohnovi, platí aj pre Hayesove tvrdenia.

Čo si zaslúži zvláštnu pozornosť, je skutočnosť, že nacionalizmus sa viackrát stal náboženstvom (za Francúzskej revolúcie, za Hitlera).

Vývin ľudstva cez vývin národov prešiel mnohými etapami. V prítmí písaných dejín ľudstva každý národ mal svoje náboženstvo vzývajúc svoje božstvá. Náboženstvo bolo z prvoradých národotvorných činiteľov a to do takej miery, že môže byť vôbec hlavným činiteľom. Arabský národ je dôsledok Islamu, teda náboženstva. Beduinské kmene s náboženstvom Koránu rozšírili svoju reč, pohlcujúc národy zrelé i vývinové (napr. Egypťanov a severoafrické kmene), hoci je pravdou, že nie všetci Arabi sú mohamedánmi (maroniti sú kresťania a Arabi) a nie všetci mohamedáni sú Arabmi.

Príchod kresťanstva znamenal oddelenie náboženstva a národnosti. Toto bol veľký skok dopredu vo vývine ľudstva a kresťanstvo zaplatilo zaň nesmiernu daň: tridsať miliónov mučeníkov rozličných národností. Vládcovia Rímskej ríše sa obávali, že nové náboženstvo zmenší lojalitu voči štátu. Tej istej mienky boli aj vládcovia iných národností. Báli sa, že nové náboženstvo oslabí národnú pospolitosť, mysliac si, že domáce božstvá nebudú viac naklonené národu, že ho potrestajú a že mu nebudú pomáhať vo vojnách s nepriateľmi. Mysleli, že kvôli národnej jednote je potrebná rovnakosť náboženských obetí a jednota okolo oltárov.

Kresťanstvo ako univerzálne náboženstvo muselo zaplatiť krvavú daň v každom národe, kým sa vládcovia presvedčili, že kresťania môžu byť lojálni národu, i keď neuznávajú jeho domáce božstvá.

I keď sem-tam na svete jestvujú výbuchy náboženskej neznášanlivosti, celkove môžeme povedať, že jedným z veľkých dobrodení, ktoré donieslo kresťanstvo všetkým národom, je rozlíšenie národa a náboženstva.

Prečo je možný nacionalizmus? Inými slovami: prečo je možná idolatria národa?

Príčin a vysvetlení je viacero.

Na prvom mieste musíme vziať do úvahy, že tak náboženstvo ako aj národné cítenie sú sily duchovného rázu a teda príbuzné, i keď nie totožné. Táto príbuznosť v duchovnom vzhľade umožňuje vzájomné prelínanie.

Ak niekto stratí pomer k Bohu, hľadá si Boha v inom. Ak je v ňom ešte časť duchovosti, vtedy národ je najbližší predmet zbožnenia, lebo národ je duchovnej podstaty. Toto sa stalo za Francúzskej revolúcie a národ ako božstvo neskôr predstavil tak fašizmus ako aj nacizmus. Temer v každom národe sa nájdu horlivci, ktorí sa dopúšťajú prehodnocovania (Überwertung) vlastného národa. I keď ho nepredkladajú ako božstvo teoreticky, prakticky sa správajú tak, ako by nebolo nič vyššie nad národ: hľadajú osobnú nesmrteľnosť cez národ.

Okrem toho emotivita lásky k národu môže zaslepiť kohokoľvek, zvlášť mládež, ktorá hľadá konkrétne Absolútno v niečom vznešenom.

Záverom: Len *zneužitie* národného cítenia možno nazvať nacionalizmom; teda nie národné cítenie ako-také je nacionalizmom. Koniec koncov na posledných stránkach knihy Hayes napísal, že «ideálmi nacionalizmu sú namyslenosť (pýcha) a egoizmus» a vyzýva kresťanov, aby nedovolili, že by «sa ich národné vlastenectvo poškvrnilo nenávisťou voči iným rasám a národom».[40] To znamená, že predpokladá možnosť čistého národného cítenia. Škoda, že celá kniha je zamorená stotožnením národného cítenia s nacionalizmom.

K. W. Deutsch a jeho nacionalistické alternatívy[41]

Ako Kohn a Hayes Deutsch stotožňuje národné cítenie s nacionalizmom. Ono sa zakladá na «potrebe spolupatričnosti, totožnosti, istoty a ľudských stykov»,[42] inými slovami «nacionalizmus vypĺňa v jednotlivcovi určitú citovú potrebu».[43]

---

40 U. d., s. 240.

41 *El nacionalismo y sus alternativas,* Buenos Aires, 1971. Citujem podľa tohto prekladu.

42 K. W. Deutsch, u. d., s. 29.

43 Tamt., s. 37.

Toto ponímanie národa je nedostatočné, lebo národ nie je prchavý cit, ale niečo omnoho hlbšie a bohatšie, čo silou vývinu ľudstva sa bytostne ucelilo a tvorí časť bytosti jednotlivcov a viaže ich vo vyššie spoločenstvo, ktorého ontická skutočnosť je nadindividuálna a nadčasová. Koniec-koncov v inej svojej knihe pripustil, že i keď sa urobili rozličné analýzy «nacionalizmu», «súčiastky hádanky nebolo možné dať dohromady».[44]

Tiež stotožňuje národ a štát: «Národ je ľud, čo si stvoril svoj štát».[45] Táto téza je dnes zastaraná a opúšťaná autormi, ktorí uznávajú, že národy sú sily «predštátne» a «pozaštátne» a treba hľadať primeraný výklad pre ich skutočnosť a ich politické zaradenie v modernom svete.

Necháme stranou Deutschove sociologické teórie o sociálnej mobilizácii a asimilácii ako aj sociálnej komunikácii. Tiež ho nebudeme sledovať na jeho prechádzkach po dejinách Európy, lebo vcelku hovorí to isté, čo hovoria Kohn a Hayes.

Zvláštnym «koníčkom» K. W. Deutscha je «nation-building».[46] Čo týmto výrazom chcel presne povedať, ťažko rozhodnúť: či tvorenie národov a či tvorenie štátov a či obidve veci naraz, lebo ak nation-builders mysleli naplniť z kolónií vzniknuté štáty národmi, ako sa patrí, nuž treba myslieť, že dávali slovu «nation» ten význam, čo my dávame slovu «národ».[47] Mátoží mu v hlave, ako napr. urobiť v Keni kenský národ z kmeňov Kikuyu, Luo a Masai. Poukazuje na to, že v Európe sa to stalo. Teda je to možné aj v Afrike. Je treba «presvedčiť členov kmeňov, aby sa pokladali za členov väčšieho celku».[48]

Na to môžeme odpovedať, že je pravdou, že tak národotvorný proces anglický ako aj španielsky a taliansky ukoval nové duchovné jednotky z cudzorodých prvkov, lenže k tomu treba mnoho storočí. Či sa tak stane v Keni, ťažko dnes povedať, lebo jedna vec je, aby sa považovali za Keňanov v politickom zmysle a

44 *Nationalism and Social Communication,* s. 16.
45 Tamt., s. 25.
46 K. W. Deutsch and W. J. Foltz, *Nation-Building,* New York, 1963.
47 Nadšeniu na fabrikovanie národov silou politiky dal výraz iný «nation-builder Lucian W. Pye slovami: «Toto je čas viery v zázračnú moc politiky» *Politics, Personality and Nation-Building,* Yale University Press, 1962, s. 3.
48 K. W. Deutsch, *El nacionalismo y sus alternativas,* s. 19.

iná, aby sa zriekli svojich rečí, svojich kultúr a zvyklostí a cítili sa Keňanmi v zmysle etnickom. Prvé je ľahko možné, ak sa im dá v Keni možnosť plného vlastného etnického života. Druhé je otázne, lebo ak sa im dajú možnosti vlastného etnického života, nikdy nevznikne nové etnicum. Podľa toho, čo informujú misionári z Afriky, ešte aj ten najposlednejší kmeň si žiada, aby sa mu preložilo sv. Písmo do jeho reči a aby dostával náboženské vyučovanie vo svojej reči. To je spravodlivé, lenže to je dôkazom prebudeného národného povedomia. A prebudené kmene sa nebudú alebo len ťažko odnárodňovať. Nanajvýš budú prijímať politické spolužitie s inými kmeňmi. Po etnickej stránke sa budú pridŕžať svojho vlastného života, lebo ho budú považovať za najlepšiu možnosť ľudsky žiť, hoci aj chudobne, ale predsa dôstojne. Tomuto priľnutiu k vlastnému životu kmeňovému aj za cenu sociálnych výhod dávajú prednosť aj Cigáni podľa svedectva jedného cigánskeho autora: «Každým dňom viacej a s obnovenými silami sa pridŕžame svojich zvyklostí a tradícií».[49] To platí o všetkých etnických skupinách a kmeňoch, kdekoľvek prebývajú na svete.

Okrem toho Deutsch mieša politické integrácie s integráciami národnými, lebo uvádza Bretoncov ako príklad, že dospeli k tomu, že sa považujú za Francúzov.[50] Nuž ako je známe, Bretonci sa pokladajú za Francúzov politicky. Etnicky sa pokladajú za Bretoncov a nikdy od čias Francúzskej revolúcie sa neprestali dožadovať uznania svojej etnickej osobnosti. Ale toto je dôsledok základnej mylnej tézy, že národ a štát je to isté.

Podľa Deutscha ideálom by bolo postupné integrovanie sa ľudí a «dať ľudstvu jeden svetový národ, jednu svetovú reč a jednu svetovú vládu».[51] Na konci knihy však uznáva, že «schopnosti pre medzinárodnú vládu nie sú vo výhľade».[52]

Jediná alternatíva podľa mňa je táto: uznať osobnosť každého, aj toho najmenšieho národa a dať mu možnosť žiť podľa jeho

49 Juan de Dios Ramírez Heredia, *Nosotros los gitanos,* Barcelona 1974, s. 182.
50 K. W. Deutsch, *El nacionalismo,* s. 19.
51 Tamt., s. 26.
52 Tamt., s. 171.

spôsobu, kým má k tomu chuť a vôľu. Tento život môže byť dostatočne chránený v integrovaných politických jednotkách, ak počet členov národa nestačí na udržovanie vlastného štátu. Dôkazom tejto možnosti je švajčiarsky prípad, kde v jednom štáte žijú štyri národnosti v pevnej politickej súdržnosti ako logického dôsledku spoločnej štátotvornej vôle.

Lenže takto racionálne môžu sa politicky integrovať len ľudia, čo vedia, čo je národné cítenie a sú ochotní ho rešpektovať u iných.

B. Akzin,[53] A.D. Smith[54] a H. Seton Watson[55]

Týchto autorov uvádzam podľa chronologickej postupnosti, ako vyšli ich diela. Ak ich uvádzam pospolu, mohol by vzniknúť dojem, že ide o menej dôležitých teoretikov. Pravdou však je opak. Podľa mojej mienky každý z nich prispel k objasneniu problémov súvisiacich s národom, a v tomto ohľade ich dôležitosť je väčšia než autorov spomínaných predtým. Mám dojem, že budúce výskumy podstaty národov budú sa musieť zapodievať s rozsiahlym materiálom, uloženým v ich knihách. Nie je mojím úmyslom zapodievať sa s ich kladnými hľadiskami vo veci národov. Možno sa raz vrátim k tejto otázke. Nateraz v súvise s témou tejto eseje stačí, keď spomeniem to, čo je spoločné týmto autorom, ku ktorým treba pripočítať aj R. Emersona.[56]

Vo všeobecnosti sa títo autori držia pevne mienky, že treba rozlišovať národ a štát a či inými slovami pospolitosť národnú a spoločnosť politickú, čo vyjadril kategoricky A. D. Smith slovami: «Hlavnú váhu treba klásť na pojmové rozlíšenie medzi «štátom» a «národom», ktoré je veľmi dôležité».[57]

Ďalej zdôrazňujú časove trvalý ráz etnického zoskupenia ľudstva, čomu dal výraz B. Akzin: «Ani alfabetizácia más ani technologický pokrok ani kapitalistický blahobyt ani socialistické plánovanie nemohlo podmínovať dôležitosť nacionaliz-

---

53 *Estado y Nación,* México 1968.
54 *Las teorías del nacionalismo,* Barcelona 1976.
55 *Nations and States,* London 1977.
56 *From Empire to Nation,* Cambridge (Mass.), 1960.
57 U. d., s. 248.

mu».[58] Bolo by bývalo lepšie, keby Akzin povedal namiesto «nacionalizmu» «národného cítenia».

Konečne odporúčajú úctu voči hodnotám, ktoré predstavujú národy ako zvláštne jednotky a navrhujú spôsoby, ako uspokojiť národné nároky s požiadavkami štátnych organizácií. Tomuto ustarosteniu dal výraz H. Seton Watson: «Nejakým spôsobom treba oddeliť ciele národných hnutí od dogiem štátnej suverenity. Potreba určitého druhu užšej medzinárodnej spolupráce... sa nesmie stať výhovorkou pre potláčanie národných kultúr alebo pre ponižovanie národného povedomia. Posledných dvesto rokov ukázalo, že hoci sa štáty môžu utvárať s nadšením, hanobne upadajú a celkom zanikajú, kým národné kultúry sú temer nezničiteľné a národné povedomie, ak je utláčané alebo pokorované, stáva sa výbušnou silou smrteľnej váhy».[59]

Napriek týmto veľmi správnym postrehom všetci sa bohužiaľ prispôsobili všeobecnému charakterizovaniu národného cítenia ako nacionalizmu, čo je na veľkú škodu, a to tým viac, že A. D. Smith na jednom mieste zdôrazňuje, že «nacionalizmus a národné cítenie tvoria dvojicu analyticky odlišných pojmov. To isté platí o pojmoch «národ» a «štát-národ».[60]

Nemožno nesúhlasiť so Smithovým kategorickým úsudkom, že «je mnoho národov bez nacionalizmu ako je aj mnoho nacionalizmov bez národov».[61]

Prvá časť tejto tézy objasňuje veľmi dôležitý vzhľad mnohých celkom zbytočných diskusií o nacionalizme, pretože potvrdzuje skutočnosť, že národné cítenie sa rozlišuje od nacionalizmu a že skutočne je veľa národov, ktoré nie sú nacionalistické napriek tvrdeniu marxistu S. Brucana, ktorý v šľapajach H. Kohna sa ponáhľal napísať, že všetky národy sú nacionalistické.[62]

Druhá časť tézy odhaľuje povrchné a násilné nacionalizmy afrických a amerických štátov, v rámci ktorých žijú fanatici, ktorí si myslia, že čím viac budú zdôrazňovať nacionalistické tézy, tým

58 U. d., s. 82.
59 U. d., s. 470-471.
60 U. d., s. 238.
61 U. d., s. 247.
62 U. d., s. 179.

skorej presvedčia medzinárodnú mienku o jestvovaní nejestvujúcich národov v rámci narýchlo poutváraných štátov.

Tiež je spoločná týmto autorom tendencia rozoberať jav národa z hľadiska sociologických kritérií. Tak napr. je pravdou, že hospodársko-sociálne záujmy a možnosti zamestnania v tejto odduchovnenej civilizácii môžu odcudzovať jednotlivcov od národného prostredia, ktoré je vlastne pokračovaním rodinného ovzdušia. Ešte aj K. W. Deutsch si všimol potreby «príslušnosti, totožnosti, istoty a ľudských stykov»,[63] ktoré poskytuje národná pospolitosť a ktoré sú narušované sociálnou mobilitou.

Je pravdou, že dnešná doba so svojím veľmi rýchlym technickým pokrokom nijako nepraje malým národom, ba priamo ohrozuje ich jestvovanie. Tak Cigáni sa obávajú o svoju etnickú budúcnosť v dôsledku drtivej sily modernej spoločnosti. Sú ochotní vyberať si svoju účasť na politickom a hospodárskom živote štátov, kde sú usadení, ale s podmienkou, že si uchovajú svoj etnický ráz, ako sme už vyššie počuli cigánskeho autora Ramíreza Herediu. S ustarostenosťou sa dívajú do budúcnosti švajčiarski Rétorománi, lebo ich mládež odchádza z jediného kantónu a asimiluje sa v kantónoch nemeckej reči. V Kanade Quebečania (francúzsky hovoriaci obyvatelia Quebecu) začínajú rozmýšľať nad potrebou štátnej samostatnosti, lebo mládež sa stáva «anglofónnou», keďže tak má lepšie výhľady na uplatnenie sa v živote.

Niet pochyby o tom, že národ je sociálnym javom a že musí byť preto aj predmetom štúdia so strany sociológie. Ale tiež nie menej je pravdou, že k otázke národa sa musia vyjadriť aj iné vedy, ako dejiny a politické vedy a na prvom mieste aj ontológia. A pre zvláštny ráz národa musia mať slovo aj tvorcovia umenia a teda národnej kultúry, ako básnici, spisovatelia, hudobní skladatelia a iní.

Národ ako taký je veľmi zložitá skutočnosť, má mnoho vzhľadov na poznávanie a sociológia si túto skutočnosť nemôže vyárendovať, lebo pri všetkej rozmanitosti svojich nástrojov k poznaniu národa prispela len veľmi málo. Hovoriac o rozličných

---

63 U. d., s. 29.

analýzach, ktoré sa urobili v súvislosti s národnou skutočnosťou, ešte aj sociologizujúci K. W. Deutsch musel priznať, že «súčiastky hádanky nebolo možné dať dohromady».[64]

Nacionalizmus: od nevraživosti cez etnolatriu k zločinom

Ako je nepopierateľnou skutočnosťou národ, tak isto nepopierateľnou skutočnosťou je aj nacionalizmus, ale zrejme, že každá svojím spôsobom.

Je nepopierateľné, že všetci autori, ktorí sa zapodievajú nacionalizmom zjavne alebo medzi riadkami, dávajú cítiť, že nacionalizmus je chorobný zjav. Nacionalizmus je choroba národného organizmu. Ale ako ľudské choroby prispievajú hoci aj negatívnou cestou k poznaniu zdravia ľudského organizmu, tak aj poznatky z rôznych druhov nacionalizmu môžu a sú užitočné pre lepšie poznanie zdravého národného cítenia.

Nacionalizmus sa rodí v mnohonárodných spoločnostiach, lebo toto prostredie prispieva k etnickému rozlišovaniu. Vo svojich začiatkoch sa prejavuje určitým stupňom nevraživosti, netrpezlivosti a neznášanlivosti voči etnickým skupinám, ktoré prebývajú v štáte. Ešte aj v takej liberálnej spoločnosti, ako je americká, možno zaznamenať určitú nechuť voči etnickým pospolitostiam, čo M. Novák vyjadril týmto spôsobom: «Napriek sebe samému nepáčila sa mi všeobecná americká túžba veriť, že etnické skupiny nejestvujú, a ak jestvujú, tak by nemali».[65]

V jednonárodných spoločnostiach tieto city jednoducho nejestvujú, sú neznáme a sú odsudzované. Pravda, ľahko je byť cnostným, ak niet pokušenia. Je zrejmé, že v týchto prípadoch nejestvuje pravá cnosť, lebo sa obmedzuje na jednoduchú neprítomnosť hriechu, v tomto prípade nacionalizmu.

Vyzdvihovanie a povyšovanie vlastnej národnosti môže viesť ku skutočnej etnolatrii, ktorá môže byť nahuckávaná vládou, alebo ak nie, môžu ju forsírovať fanatické skupiny jednotlivcov, ktoré sa vždy vyznačujú veľkým hlukom.

Je zrejmé, že v dejinách ľudstva bolo mnoho obmien tohto

64 *Nationalism and Social Communication,* s. 16.
65 M. Novak, *The Rise of the Unmeltable Ethnics,* New York, 1972, s. 63.

zbožňovania národa, ako na to poukazujú rozliční autori, čo vyčítajú nacionalizmu, že uzurpuje miesto náboženstva alebo aspoň že berie na seba rúcho náboženstva.

Z tohto stanoviska je potom už len krok k zločinom. Namyslenosť a pýcha kŕmená namyslenou alebo skutočnou superioritou, a z toho vyplývajúce pohŕdanie inými etnickými skupinami, pokladanými za nižšie a menejcennejšie, sú prejavom mravného nihilizmu. Za takých podmienok je ľahké začať túžiť po cudzom kraji za účelom zväčšiť vlastnú krajinu. Fanatici toto nazývajú národnou «slávou». V skutočnosti však ide o zločiny proti ľudstvu a proti ľudskosti.

Pre tieto dôvody má slovo nacionalizmus nepopierateľnú príchuť mravnej skazy. Nedivme sa, ak mnohí slušní ľudia nechcú ani len počuť o nacionalizme a ak sa nájdu hlásatelia kozmopolitizmu, k uskutočneniu ktorého prvým krokom má byť vykynoženie národov a ich nahradenie jedinou ľudskou pospolitosťou s jednou rečou a s jednou svetovou vládou. Na šťastie táto utópia sa nikdy nestane skutočnosťou, lebo národy sú deriváciou ľudskej prirodzenosti a ľudskú prirodzenosť v jej prejavoch možno gniaviť, no nikdy nie preinakšiť. Národy okrem toho svojimi kultúrami predstavujú duchovné bohatstvo ľudstva. I ten najmenší národ prispieva do spoločnej duchovnej pokladnice.

Čo sa týka rozlišovania nacionalizmu na rozličné druhy, ako nacionalizmus tribálny, lingvistický, kultúrny, hospodársky, politický, štátny a neviem aký iný, zdá sa mi, že by malo byť normou zjednodušovať veci a nie ich komplikovať.

Nacionalizmus sa odvodzuje od slova «národ» a teda aj od všetkého, čo je vo vzťahu k národu.

Tribálny nacionalizmus je práve taký etnický nacionalizmus ako nacionalizmus dospelých národov. Kmene sú zárodkové národy.

Kultúrny nacionalizmus je slovný nezmysel, lebo národy tvoriac svoju kultúru pozdvihujú svoju duchovosť, bez ktorej by začali neomylne chradnúť. Vlastná kultúra je otázkou života a smrti pre národy. Označovať túžbu po človečenstve (aby som použil Štúrov výraz) je vskutku prejavom nepochopenia národov.

A tak je nezmyslom nacionalizmus lingvistický atď., lebo ide o

nacionalizmus *sic et simpliciter*. Ak sa preháňa akákoľvek hodnota národa či už reč, krajina, štát a pod., vtedy patričná pospolitosť alebo jej členovia sú jednoducho nacionalistami.

Pre formy opanovania iných národov je zaužívaný výraz «imperializmus». Keď sa vydali na cestu dobývania iných národov, Peržania neboli nacionalistami, lež imperialistami, lebo ich cieľom bolo podmanenie iných národov za účelom vydierania. Nacionalistami neboli Rimania, keď rozširovali svoju ríšu vždy ďalej a ďalej. Aj ich viedla myšlienka rímskej štátnej pokladnice, a preto vytĺkali z podmanených národov dane všetkými prostriedkami. Tak boli imperialistami Inkovia, ktorých ríša pomaly narástla od Chile až po Kolumbiu. A Angličanov tiež neviedol etnický nacionalizmus pri obsadzovaní cudzích krajín, lež imperializmus, ktorého cieľom bolo vykorisťovanie utlačených národov.

Niekedy sa spriaha nacionalizmus s imperializmom. Maďari túžili po Veľkom Maďarsku (imperializmus) a cestou k nemu bolo násilné pomaďarčovanie nemaďarských národností (nacionalizmus).

Nacionalizmus je len jeden, i keď sa týka rozličných hodnôt, ktoré každý národ predstavuje. Ako chorobný zjav si zasluhuje, aby bol predmetom vážneho štúdia s cieľom napraviť to, čo je v človeku choré.

Cesta k riešeniu: oddeliť nacionológiu od nacionalistických učení

Národy jestvujú. Malo by byť zrejmosťou, že by mala jestvovať aj vedecká disciplína, ktorá by sa venovala výlučne výskumu národa ako takého. O národoch píšu historiológovia, politikológovia, sociológovia, ale každý z nich len z hľadiska svojej vedy. Ale národy, pretože jestvujú, predstavujú určitý druh bytostí a národmi sa musí zapodievať aj ontológia. Aj A. D. Smith v určitej chvíli si uvedomil špecifičnosť národov: «Národy sú druhom kultúrnych jednotiek, nech sú, čo môžu byť okrem toho».[66] Zdôrazňujem mienku, že národy sú zanedbaným problémom

66 U. d., s. 261.

ontologickým a nielen sociálnym, politickým a právnym. Tento problém ešte nebol prejednávaný s potrebným pokojom a odstupom od nástojčivých medzinárodných a medzištátnych problémov našej doby tak rázu hospodárskeho ako aj politického, sociálneho a diplomatického.

Táto disciplína by sa mala volať nacionológiou (národovedou) pre jej rozlíšenie od etnografie a etnológie. Tieto dva výrazy sú už zavedené a znamenajú: etnografia — «opis rozličných národov, ich spôsobu života, ich ustanovizní» a etnológia — «štúdium, ktoré vysvetľuje javy, opisované etnografiou». Aspoň tak ich definuje A. Lalande vo svojom *Vocabulaire technique et critique de la Philosophie.*[67] Naproti tomu národoveda musí ísť ďalej: nie je opisom života národov ani vysvetľovaním materiálu zozbieraného etnografiou, lež má sa priblížiť k samej podstate toho, čo nazývame národom, a hľadať spoločného menovateľa pre národy zárodočné, zrelé a chradnúce. Preto je disciplínou metafyzickou. Človek je skorej etnický ako spoločenský živočích (viac zoón etnikón ako zoón politikón).

Niet pochyby, že sa tuná približujeme k oblasti určitého tajomstva. Toto si uvedomil ešte aj Rupert Emerson, keď vo vzťahu k národu napísal: «Tieto sily a prvky sú bežnou mincou všetkých spisovateľov a teoretikov, ktorí hľadali uviesť tajomstvo národa na pochopiteľné pojmy, avšak práca, ktorá sa v tom ohľade urobila, nedospela k uspokojujúcim výsledkom».[68]

To je pravda: sme stále na samom začiatku napriek tisícom štúdií tak o národoch ako aj o nacionalizme. Avšak jeden z dôvodov, prečo sme nepokročili v poznaní národov, treba hľadať v okolnosti, že sa miešal fenomén národného cítenia s fenoménom nacionalizmu. Zabudlo sa na cestu, ktorú ukázal Herder, ktorý bol prvý sústavný nacionológ, a po ktorej kráčali Štúr, Mamiani, Mancini, Renan, Ortega y Gasset. Tú cestu bude treba očistiť od nánosu doktrín o nacionalizme a vrátiť sa k duchovnej kráse národov.

---

67 Vydanie 1951, s. 306.
68 U. d., s. 102.

Na margo slovenského «nacionalizmu»

Keď som videl v *Moste* článok M. S. Ďuricu s nadpisom «Historický pôvod a povaha slovenského nacionalizmu», musím sa priznať, cítil som sa až fyzicky zle. Prečo bolo treba dávať meno «nacionalizmus» tomu, čo sa medzi slovenskými vzdelancami vždy označovalo ako národnoobrodzovacie, národnobuditeľské, národnooslobodzovacie hnutie?

Ale poďme podľa poriadku. Videli sme, že ešte ani len H. Kohn sa neopovážil označiť Herdera za nacionalistu. Ale Ďurica kladie historicky pôvod slovenského «nacionalizmu» do r. 1784, keď prišiel A. Bernolák z Viedne do bratislavského generálneho seminára. Vtedy sa začína slovenský «nacionalizmus». Ďurica si iste neuvedomil, koľko škody ide robiť čistému slovenskému národnému cíteniu, ktoré sa ako priezračná, nezakalená studnica tradovala v slovenskom národnom živote.

A to už dávno pred A. Bernolákom, i keď správne hovorí J. Tibenský, že «predobrodenecký národný vývoj... je relatívne málo osvetlený».[69] Nie že by nejestvoval, lež ešte sa nestačilo všetko preštudovať, čo bolo pred Bernolákom. A hoci len povrchne hovoriac, je toho už dosť na to, aby sa mohlo tvrdiť, že už «v 17. storočí sa stretávame s vyhranenými prejavmi národného povedomia».[70] Známe sú cenné štúdie A. Baníka spred päťdesiatich rokov. Mnoho materiálu uverejnili slovenskí historici v Zborníku z r. 1966 pod menom «Slováci a ich národný vývin» (Bratislava 1966). Tiež mnoho materiálu je v knihe «Priekopníci slovenskej kultúry» (J. Tibenský a M. Bokesová, Bratislava 1975). Jakub Jakubeus, Mikuláš Jakubeus, D. Sinapius Horčička, B. Szölösi, J. B. Magin, S. Timon, Matej Bel, Alexander Mácsay, Juraj Papánek a mnohí iní, čo pred Bernolákom vyjadrovali svoje národné cítenie a písali obrany slovenského národa, isteže neboli nacionalistami, lež len literárnou formou zachycovali to, čo zisťovali vo svojom národe ako jestvujúce.

Slovenský život volal po uzákonení spisovnej reči. Bernolák

---

69 *Slováci a ich národný vývin,* s. 92.

70 Tamt., s. 96.

toto volanie vycítil a podujal sa na nesmiernu prácu. Ale nebol zato zakladateľom nacionalizmu, lež počiatkom «slovenského národnoobrodenského hnutia», ako to vyjadril J. Butvin, ktorého Ďurica cituje. Nie ináč myslel dubnický farár Ondrej Mésároš, ktorý sa ku chystanému Bernolákovmu dielu vyjadril takto: «Vyžadovala si to oprávnene už dávno oddanosť k nášmu národu i k materinskému jazyku, vynucovala si to úcta k náboženstvu,... a napokon to súril aj príklad pokročilejších národov, ktoré svoje jazyky akoby na vrchol slávy pozdvihli».[71] Je síce pravda, že H. Kohn s určitým nádychom posmechu označuje podujatia za ustálenie jazykov a skladanie gramatík v 18. stor. ako nacionalizmus. Ale niet dôvodu, aby sme ho nasledovali v tomto charakterizovaní.

Či azda bol nacionalistom peknoduchý madunický farár J. Hollý za to, že napísal «Svätopluka» a iné slovenským národným duchom nabité básne?

A nebol nacionalistom ani Ľudovít Štúr a jeho veľká družina. Oni len pokračovali v národnom obrodzovacom hnutí, vedení ideálom duchovného a hmotného pozdvihnutia svojho ľudu. Všetko priezračné, nezakalené vody namáhavej práce za slovenskú národnú pospolitosť a jej čestné umiestnenie v rodine národov! Preto «Žiadosti Slovenskieho Národa» z 10. mája 1848 nie sú «kľúčom pre pochopenie slovenského nacionalizmu», ako to vraví Ďurica. A tobôž nie sú dokumentom slovenského nacionalizmu. A nie sú vôbec nijakým «kľúčom», lež len logickým dôsledkom národnoobrodzovacieho hnutia predchádzajúcich dvoch storočí a začiatkom národnoosloboditeľského slovenského hnutia. To, čo napísali o požiadavkách slovenského národa Ľ. Štúr a S. M. Daxner a čo sa stalo telom v «Žiadostiach» a «Memorande», nemá ani len nádych nacionalizmu, ako to správne vyjadril terajší pápež Ján Pavol II.

Musíme byť vďační našim historikom, že používali primerané výrazy na označenie všetkého, čo hýbalo národom za posledných tristo rokov. A tiež literárnym historikom, že nehľadali nacionalizmus tam, kde ho nebolo. Či bol nacionalistom básnik,

---

71 *Priekopníci slovenskej kultúry*, s. 96.

ak označil ráz nášho národného cítenia: «Slovák len na svojom orie, cudzieho nežiada»? A či bol «lingvistickým nacionalistom» Hviezdoslav, že napísal: «Reč drahej mojej matky je krása, je milota, je čiaša moja zlatá»?

Ani slovenskí politici po Memorande, ako Viliam Paulíny-Tóth ani Svetozár Hurban Vajanský, Pavol Blaho, Hlinka, Rázus neboli nacionalistami. O nich platí to, čo napísal o V. Paulíny-Tóthovi Jozef Miloslav Hurban: «Národ i Viliam stáli v nepretržitom spojení čo do citov a potrieb, túžieb a snáh najušľachtilejších. Obidvaja sebe rozumeli, obidvaja vzájomnou priazňou a láskou sa prenikali».[72]

Až českí komunisti označili šľachetné slovenské úsilie za dobro svojeti ako buržujský nacionalizmus. Nemali by sme používať výrazy, ktorými špinia čisté slovenské národné cítenie naši nepriatelia a nežičlivci. Nedávajme nepriateľom do rúk zbrane, aby drvili slovenskosť výrazmi ako «v národotvornom procese Slovákov spiritus movens bol nesporne nacionalizmus»,[73] lebo to vonkoncom nie je pravda, lebo spiritus movens bola prasila, vložená do samého zárodku národa v prítmí našich dejín a ktorá sa dejinnou logikou drala na povrch, žiarila veľkým našim mužom už v predobrodeneckom období, viedla ich cez obdobie národnoobrodzovacie, národnooslobodzovacie a nakoniec politické.

Ak som azda v jarnej mladosti bol trocha nacionalistom, teda ak som prehodnocoval (nacionalizmus ako «Überwertung eigener Nation») niektoré javy nášho národa (ako napr. zdôrazňovanie svätoplukovskej koruny), tak za seba odvolávam to, čo malo ráz tohto prehodnocovania. Dlhými úvahami cez roky som prišiel k záveru, že národné cítenie patrí k najušľachtilejším citom ľudskej osoby a je v úzkom vzťahu so samými základmi ľudskosti a ľudstva. Opakujem: držať sa národnej svojskosti bez nadsadzovania, túto svojskosť prehlbovať, zveľaďovať a obohacovať novými duchovnými hodnotami s cieľom zušľachťovať človeka patrí k zdravému duchu národnosti,

---

72 Tamtiež, s. 272.

73 J. Kirschbaum, *Romantizmus a realizmus v národotvornom procese Slovákov,* s. 9.

ktorý nemá ani len nádych nacionalizmu. V tom väzí krása a pravý zmysel národov. Ide o trvalý prvok ľudskej skúsenosti a humanistických výhľadov rozvoja človeka, ako to povedal Ján Pavol II.

Jozef Špetko

Stredná Európa ako problém

V 15. storočí sa začal proces, ktorý sa urýchlil v 16.-17. storočí a vyhranil najmä industrializáciou a vzrastom koloniálnej moci — prichádzalo k vzrastu západnej Európy a úpadku či stagnácii východnej Európy, ktorá so Západom nestačila držať krok. Ako upozornil poľsko-americký historik Oscar Halecki (The Limits and Divisions of European History, New York 1950), obe časti Európy nie sú homogénnymi jednotkami. Niektoré krajiny západu sú «západnejšie» ako druhé a rovnako niektoré východné krajiny sú zasa «východnejšie». Ak by Západ a Východ boli homogénnymi jednotkami, pripomína ďalej Halecki, potom by bolo absurdné hovoriť o strednej Európe. Keďže však homogénne nie sú, pokus o vymedzenie strednej Európy je legitimný.

Nie je však jednoduchý, lebo ani stredná Európa nie je homogénnou jednotkou. Zemepisne sa za ňu pokladá tá časť Európy, ktorá tvorí limit medzi oceánskym západom a kontinentálnym východom na jednej strane a medzi subtropickým juhom a zväčša subpolárnym severom Európy. Ale ani zemepisne nie je toto rozhraničenie ľahko určiteľné. Stredná Európa nie je jednotná ani po stránke geomorfologickej a iba určitými spojovacími «švíkmi» sú Dunaj a Karpaty. Na fakt, že Dunaj predstavuje akúsi tepnu medzi srdcom Európy a pontickou oblasťou zaujímavo upozornil španielsky filozof Salvador de Madariaga (Portrait of Europe. London 1951).

Oscar Halecki ďalej pripomína, že stredná Európa (myslím, že je opodstatnejšie písať o strednej Európe ako o Strednej Európe) nemohla byť jednotná ani historicky, pretože v čase, keď sa Európa rodila, jej južná časť patrila do onej mediteránnej kultúry, ktorú Halecki nazýva Starou Európou, kým severne od Dunaja sídlili «barbari» Novej Európy. V stredoveku sa trvalejšie nepodarilo strednú Európu ako celok začleniť do projektov «kresťanského Commonwealthu» — medzi ktorými najpozoruhodnejší zamýšľal uskutočniť nemecký cisár Otto III. (980-1002) — a nepresadili ho ani jednotlivé stredoeurópske kráľovstvá Čechy, Poľsko a Uhorsko. Uhorsko sa dlho vybíjalo v balkánskej politike a nedokázalo čeliť Turkom; Čechy gravitovali k «Ríši rímskej národa nemeckého»; Poľsko zápasilo o Rus a baltskú oblasť; Habsburgovia mali celoeurópske ambície; únie medzi týmito kráľovstvami boli krátkodobé.

Z týchto dôvodov možno hovoriť vlastne o celom rade historických rozmedzí strednej Európy. Staršie historické východné hranice siahali od Pejpuského jazera, cez Smolensk až po dolný Dneper; ruský cársky imperializmus («zaberanie ruských zemí») oklieštil túto «širšiu» strednú Európu o preddneperskú Ukrajinu, Volynsko, Podolsko a baltské časti. Rozdelením Poľska sa v rámci strednej Európy ocitla len Halič a Podkarpatská Rus ako jediné územie z bývalej Rusi (Ruthenie). Tým sa prakticky všetky stredoeurópske krajiny nachádzali pod správou Habsburgovcov.

O «starom» stredoeurópskom priestore ako o celku, ktorý sa nachádzal medzi Nemeckom a Ruskom, sa opäť začalo hovoriť za prvej svetovej vojny. V roku 1915 vyšla pozoruhodná kniha Friedricha Naumanna «Mitteleuropa», o ktorej sa veľmi vzrušene diskutovalo. Závažnejšie však bolo povojnové usporiadanie tejto «Novej Európy» («Zwischen-Europa»), ktoré nebolo výsledkom jednotného názoru mocností Dohody. Nebolo málo tých, ktorí boli menej presvedčení, že ide o «cordon sanitaire», ale klonili sa k názoru, že «balkanizované» nástupnícke štáty nemôžu vytvárať v Európe rovnováhu síl. Navyše každý z týchto štátov mal ako piatu kolonu menšiny: v roku 1939 zo 110 miliónov obyvateľov tejto oblasti bolo 22 miliónov príslušníkov menšín. Tento

nedostatok nielen nevyvážila willsonovská myšlienka Ligy národov, alebo ani pokusy o vzájomné dohody typu «Malej Dohody» alebo balkánskych či baltických paktov. Nacistická koncepcia strednej Európy vychádzajúca z geopolitických teórií Karla Haushoffera práve tak málo rešpektovala historické práva týchto národov na sebaurčenie, ako to neskôr pri «zberaní (európskych) zemí» urobil novoruský imperializmus. Po skončení druhej svetovej vojny sa prakticky pojem strednej Európy vytratil z geopolitických predstáv a hovorí sa iba o západnej a východnej Európe, pričom hraničná čiara medzi oboma celkami prebieha na línii Štetín-Terst. Felix Gilbert (Mitteleuropa; the Final Stage. Journal of Central European Affairs VII, 1947, s. 58-67) sa síce pokúšal uchovať termín «Mitteleuropa» (v zmysle historickom, resp. podľa staršieho nemeckého chápania) a popri ňom «Central Europe» ako termín pre zmenenú situáciu po druhej svetovej vojne, ale jeho návrh sa neujal.

Oscar Halecki rozdeľuje Európu na štyri časti: «West Europe», «West-Central Europe», «East-Central Europe» a «East Europe». V strednej Európe vidí akýsi «historický dualizmus», pričom «západná stredná Európa» je podľa neho etnicky nemeckou oblasťou, kým východná bola iba pod nemeckým vplyvom a etnicky ju tvoria početné nenemecké, zväčša slovanské národy. Upozorňuje, že západná stredná Európa a východná stredná Európa nemajú viac spoločných vlastností ako západná stredná Európa so západnou Európou a východná stredná Európa s východnou Európou.

Často sa stretávame s pokusom vyčleniť zo «širšej» strednej Európy jej «najstrednejšiu» časť, pričom sa pre túto oblasť najčastejšie používa termín Dunajská oblasť. Geopoliticky má toto vymedzenie nezvyčajne pestrú paletu: siaha od pokusov o vytvorenie Dunajskej federácie či konfederácie (medzi ne patrí i Hodžov a Ďurčanského návrh, ale do istej miery túto myšlienku sleduje aj vojnový Churchillov plán), k iredentistickej myšlienke, ako ju predstavoval kedysi Danubian Review, alebo k pracovnej vedeckej koncepcii (dnes je v Rakúsku výskum sústredený v časopise Der Donauraum, Zeitschrift für Donauraumforschung, v zborníkoch i vedeckých publikáciách).

Napokon stojí za zmienku pracovné vymedzenie západonemeckého výskumu «Südostforschung», vychádzajúce z koncepcie Fritza Valjavca. Do juhovýchodnej oblasti sa zahŕňa výskum na zemepisnej ploche počnúc Slovenskom a končiac Albánskom a Gréckom. Niet sporu o tom, že sa takto vedľa seba dostávajú krajiny, ktoré majú málo spoločného a typologicky sú rôznorodé. K Haleckého termínu «East-Central Europe» sa blíži maďarská koncepcia «Ostmitteleuropa», ktorú navrhli na Medzinárodnej konferencii v roku 1973 v Budapešti v medzinárodných reláciách ako náhradu za svoj termín «dunajská kotlina».«Pro domo» sa však nemienia vzdať termínu dunajská kotlina.

Na XV. Medzinárodnom kongrese historických vied, ktorý sa v roku 1980 konal v Bukurešti, koordinátori témy«Východná Európa ako križovatka civilizácií», Condurachi a Razvan (porovnaj Raports I. Grounds thémes et méthodologie. Bucaresti 1980), východnú Európu rozdelili na dve pásma: karpatsko-dunajskú a balkánsku. Karpatsko-dunajskú však obmedzili len na dolný tok Dunaja a rumunskú časť Karpát a v duchu historiografie ako súčasti národnej ideológie prízvukovali, že táto karpatsko-dunajská oblasť mala pod vplyvom Byzancie kultúru, ktorá v mnohom predčila Západ (zdomácňovanie jazykov, zakladanie učilíšť a rýchly rozvoj organizácie štátu).

* * *

Často sa stretávame s pokusmi hovoriť o «stredoeurópskej civilizácii», «stredoeurópskej kultúre» alebo «stredoeurópskom umení». I keď tieto koncepcie majú určité opodstatnenie, stroskotávajú, ak prejdú od všeobecných metodologických uzáverov ku konkrétnemu určeniu, čo si predstavujú pod týmito pojmami. Pozoruhodný príspevok Václava Bělohradského (Útěk k uniformě a pád pořádku. Švejk jako součást středoevropské literatury. Proměny 18/2, 1981, s. 33-46) trpí tiež na túto chronickú chorobu. Dubiózne je už jeho základné tvrdenie, že jednota stredoeurópskej civilizácie je zastretá rozpadom jej politickej jednoty. To by však predpokladalo, že takáto jednota naozaj niekedy jestvovala. Autor štúdie sa nepokúsil stanoviť, čo si predstavuje pod strednou Európou, avšak z takýchto tvrdení

vyplýva, že môže mať na mysli jedine Rakúsko-uhorskú monarchiu. Pri podrobnejšom čítaní štúdie však vidíme, že prakticky mu nejde ani o celú monarchiu, ale len o Cisleithaniu a Čechy. Vidíme to aj z jeho určenia podstaty stredoeurópskej civilizácie: «Stredoeurópska civilizácia môže byť definovaná ako «ultralegalistická» v tom zmysle, že funkcionári, zákon, aparát, centrálny systém mier a váh, uniformy, pečiatky a úradovne a štátne platy a kariéry sú tým jediným univerzálnym elementom, okolo ktorého a prostredníctvom ktorého vzniká stredoeurópska jednota a jej zvláštny ethos. Mnohonárodné územie nebolo jednotné ani jazykove ani historicky, ani spoločnou kultúrou alebo náboženstvom; len neosobnosť zákona a presnosť mier a váh vtláčali charakter jednoty tomuto štátnemu útvaru». Bělohradský cituje Roberta Musila, že cisársko-kráľovský ethos spočíval v pocite, že vlastná osobná existencia nemá dostatočného dôvodu a že je ju treba zachytiť a utužiť uniformou. Bělohradský z toho usudzuje, že stredoeurópska kultúra je reflexiou nad absurditou úsilia obliecť do uniformy neporiadnu energiu života, odmyslieť ju od toho, «čo je iné ako zákon», od «nezmerateľného». Ide vraj o pokus previesť energiu bezo zvyšku na štruktúru. Bělohradský si neuvedomil, že toto všetko neplatí pre Uhorsko a ešte menej pre iné oblasti širšej strednej Európy. Netrúfame si posúdiť, do akej miery platí dokonca pre českú kultúru. Trúfame sa však opýtať: Je Haškov Švejk stredoeurópskejší ako dielo Karla Čapka alebo Leoša Janáčka, u ktorých nenájdeme «reflexiu nad absurditou úsilia obliecť do uniformy neporiadnu energiu života»? Je Švejk «stredoeurópskejší» ako Urbanov Živý bič?

Zdá sa nám, že ďaleko presnejšie postihuje situáciu slovenský estét žijúci v NSR, Tomáš Štraus («Das Beispiel Bartóks und die europäische bildende Kunst». In: Allegro barbaro. «Béla Bartók und die bildende Kunst». Výstavný katalóg Wilhelm Lehnbruckovho múzea v Duisburgu, 1981, s. 19-40). Autor príspevku — vychádzajúc z diela Bélu Bartóka — upozorňuje, že okolo roku 1930 sa pod vplyvom konštruktivizmu v Maďarsku vypracovali programy stredoeurópskeho umenia a tieto doznievali u príslušníkov «európskej školy» aj po roku 1945. Podstatou

programov bolo preniknúť cez ľudovú kultúru k antropologickej a štrukturálnej podstate kultúry. Cituje programové vyjadrenie L. Füllepa: «Nás národno-etnická zložka zaujíma len do tej miery, nakoľko je nosná pre celé umenie, t.j. pre univerzálny svet». T. Štraus pripomína, že podobné tendencie možno sledovať v rokoch 1930-1939 aj v slovenskom umení (Fulla, Benka, Galanda a i.) a v Rumunsku. Najmä Constantin Brancusi vo vrcholnej podobe realizuje nielen odkaz rumunskej kultúry, ale celej stredoeurópskej a východoeurópskej kultúry.

* * *

Doteraz sme sa iba na niekoľkých miestach zmienili o stanoviskách «marxistickej» vedy k otázke stredoeurópskeho priestoru. Keďže Sovietsky zväz prudko reaguje na akékoľvek pokusy o vymedzovanie stredoeurópskeho priestoru, znamená to, že tento termín úplne mizne z vedeckej a publicistickej terminológie tých krajín, ktoré sú naozaj stredoeurópske? Vonkoncom nie. Ibaže je miestami veľmi dobre zamaskovaný termínom východná Európa. V tomto zmysle sú veľmi aktívni najmä Maďari. V poslednom období sme si všimli niekoľkých zaujímavých tendencií tohto druhu:

F. Maksay (v zborníku, ktorý zostavila národná komisia maďarských historikov a vydala k XV. Medzinárodnému kongresu historických vied v Bukurešti pod názvom «Études Historiques Hongroises», Budapešť 1980) v štúdii «Krajina s početnou šľachtou» ukazuje na rozdielne chápanie nobility na Západe a «Východe». I. T. Berendi a Gyula Ránki (tamže) sa na základe indexov zahraničných kapitálových investícií pokúsili určiť rozdielne ekonomické pomery medzi Západom a «Východom».

Niekoľko príspevkov tohto druhu odznelo aj na Spoločnej konferencii slovenských a maďarských historikov v Bratislave (20-22. október 1980). Ani jeden z nich však nepochádzal od slovenského autora. Najvýznamnejší príspevok tohto druhu predniesol Emil Niederhauser a ten sa ako prvá lastovička objavil v slovenskom preklade («Formovanie sa maďarského národa vo východoeurópskych podmienkach». Historický časopis 1981, č.

2). Niederhauser osobitosti «východnej» Európy (niekedy naozaj hovorí aj o východnej Európe, najmä o Rusku) vysvetľuje tým, že východoeurópske národy nemali okrem Maďarov, Poliakov, Rusov, Chorvátov a dvoch rumunských kniežatstiev feudálnu vládnucu triedu. Iba sčasti ju mali Česi a Gréci. Tým boli v nevýhode, pretože šľachta tých národov, ktoré nemali samostatnosť, tento handicap mohla nahradiť tým, že patrila na základe svojho majetku a spoločenskej prestíže k vládnucej triede a nepociťovala natoľko nedostatok fóra pre politický a verejný život. Okrem toho dokazuje, že príznačná pre východnú Európu bola aj málopočetnosť a politická slabosť buržoázie. Zastupovala ju inteligencia.

* * *

V českej historiografii sme — rovnako ako v slovenskej, ale o tom bude reč na konci tohto príspevku — nepostihli snahy o nastoľovanie stredoeurópskej problematiky. Niekoľko zaujímavých príspevkov však odtlačila česká exilová tlač. Základným podnetom pre diskusiu bol príspevok prof. Stránského a L. Davida v treťom ročníku «nezávislej revue» Skutečnost (1951). Prof. Stránský obhajoval nutnosť vytvorenia Stredoeurópskej federácie, kým L. David bol proti. Prof. Stránský tvrdil, že čiastková federácia je predpokladom celoeurópskeho zjednotenia. Vývoj, ktorým prešla východná Európa po roku 1948, zmení natoľko hospodársku, politickú a sociálnu štruktúru, že užšie pripojenie k západným štátom by bolo technicky neuskutočniteľné. Túto myšlienku precizuje (Skutečnost III, 3-4, s. 55): «Slabosť a nedostatky stredoeurópskych národov, ktoré sú jej kliatbou na svetovom fóre OSN, budú ich údelom aj v európskom spolku, ak sa nespoja v jednotu, aká sa bude musieť rešpektovať».

Na Stránského a Davidov príspevok reagoval veľmi pozoruhodnou úvahou Ladislav Čerych («Střední Evropa a federalismus». Skutečnost III, 1951, č. 8-9, s. 159-161). V príspevku sa domnieva, že otázka nie je taká jednoduchá, ako to nastoluje prof. Stránský: stredoeurópsky priestor je taký rôznorodý, že by bolo treba vytvoriť niekoľko stredoeurópskych federácií (nemeckú, baltskú; stredoeurópsku v užšom slova zmysle, do ktorej

by patrili podľa neho ČSR, Maďarsko a Rakúsko a pri Poľsku dáva otáznik; a balkánsku). Upozorňuje ďalej, že čiastkové federácie (Benelux, Fritalux, UNISCAN a iné) neuspeli. A potom píše (tamže, s. 161): «Vieme zo skúseností, že národy strednej a východnej Európy sa nikdy nedohodnú na vzájomných hraniciach alebo na práve menšín. K tomu je potrebný celoeurópsky tribunál, ktorý jedine môže vyhovieť starej zásade rímskeho práva «Nemo iudex in re sua», nikto nie je vo vlastnej veci sudcom. Rozhodnutie tohto tribunálu by mohlo byť rešpektované všetkými. Ľudské práva sú okrem toho vždy celoeurópskou záležitosťou, ak nie svetovou, i keď sa dotýkajú malej skupiny niekde na východnom Slovensku». Čerych ďalej navrhuje akési «odštátnenie štátu» a rozdelenie moci na autonómne inštitúcie, spoločné spravovanie určitých celkov (napr. poľnohospodárskych banských a pod.).

* * *

Na záver sme si ponechali otázku o vzťahu Slovenska k stredoeurópskemu problému. Aspoň letmo by sme chceli naznačiť, ako sa tento vzťah polarizoval v minulosti. Slovenským vzdelancom nechýbalo «uhorské» vlastenecké cítenie už v období «barokového slavizmu» a za zmienku stojí, že medzi popredných tvorcov počiatočného zárodočného austroslavizmu patrili aj Adam František Kollár a najmä spišsko-nemecký historik Johann Christian Engel. Aj slovenským vzdelancom poskytol určitý priestor pre porozumenie stredoeurópskej problematiky Herder a nemecká idealistická filozofia, pretože boli vtedy spoločným «vlastníctvom» národných ideológií formovaných v stredoeurópskom priestore. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa slovenská politika mohla rozvíjať jedine v spolupráci s príslušníkmi porobených národov v monarchii: Čechmi, Chorvátmi, Srbmi a Rumunmi. Fakt, že Milan Hodža študuje na sedmohradskom gymnáziu a má poslanecký mandát z Dolnej zeme, rovnako všeličo vysvetľuje ako fakt, že v Brašove chodí do gymnázia Ivan Krasko a nadchýňa sa Eminescom. Slovenskí politici si nikdy nemohli namýšľať, že sme «pupkom sveta» a tak možno vysvetliť silné polonofilské snahy v HSĽS (bohužiaľ, úprimne myslené len

zo slovenskej strany, kým beckovské Poľsko iba taktizovalo a radšej by bolo videlo spoločnú poľsko-maďarskú hranicu). Hodža dávno pred vytvorením svojho projektu Dunajskej federácie videl slabiny Malej Dohody a základnú disproporciu česko-slovenskej politiky voči Maďarom (bili sa v nej veľkodušný Masarykov model získať maďarskú menšinu na Slovensku s Benešovým konceptom zahraničnej politiky, ktorá bola protimaďarská) s neschopnosťou prvej republiky účinnejšie paralyzovať iredentistickú propagandu. Pokusy hľadať spojencov u Chorvátov a Rumunov za Slovenskej republiky sú tiež do istej miery variantami slovenskej stredoeurópskej politiky. V rokoch 1945-7 sa skôr hľadali kontakty so Západom ako so «Stredovýchodom» a Východom.

Vo vede sa uprednostňoval výskum slovenskej národnej minulosti a pokusy «vidieť» ju v stredoeurópskejších reláciách sú skromné. Išlo o niekoľko štúdií Františka Hrušovského z najstarších slovenských dejín (najmä so vzťahom k Poľsku), Dionýza Rapanta, «dvojdomosť» Wladyslawa Bobeka, na ktorého základoch potom buduje «kultúrny most» k Poľsku predčasne zosnulý Jozef Bánsky, Frýdeckého informácie o južných Slovanoch a samozrejme pravidelné informácie o južných susedoch (a permanentný nezáujem o Rakúsko). V jazykovede sa celkom osamelo vynímal Ľudovít Novák, ktorý vývoj slovenčiny chápal v stredoeurópskych (a ešte širších) dimenziách a prispel originálnym modelom «stredoeurópskeho jazykového zväzu» (slovenčina, maďarčina a čiastočne nemčina), vyznačujúceho sa osobitným poňatím dĺžky a krátkosti samohlások. Iba niekoľko roztratených zmienok nájdeme v diele — doma i v exile — nedoceneného geniálneho kultúrneho historika Antona Augustína Baníka. Podľa neho dunajsko-alpsko-karpatský priestor bol križovatkou stredoeurópskeho migračného i kultúrneho prúdenia. Stredná Európa sa stala styčnou plochou všetkých troch veľkých skupín bieleho ľudského pokolenia: indoeurópskeho, uraloaltajského a semitského. Je zároveň významným indoeurópskym uzlom: tu sa dotýkajú oblasti Slovanov, Germánov a Románov.

V súčasnosti strednú Európu tvoria: Bavorsko, Franken,

Horné Pfalcko, Durínsko, Sasko, Sliezsko, Malopoľsko, Halič, (býv. Podkarpatská Rus?), Bukovina, Slovensko, Morava, Čechy, Maďarsko, Slovinsko, Slavónia, Vojvodina, Banát a Sedmohradsko. Všetky — s výnimkou Bavorska, Frankenu a Horného Pfalcka — patria do «socialistického tábora» a sú — s výnimkou častí Juhoslávie — satelitnými štátmi Kremľa. Napriek tomu, že sa v rámci tohto tábora nútene presadzuje «zbratanie», prakticky ho nevidno. Prejavuje sa len tam, kde má «predkomunistické» korene (napr. Maďari už tradične sledujú činnosť slovanských krajín, pretože sú nimi obkľúčení). Všetky tieto krajiny pulzujú svojím vlastným rytmom, a preto medzi nimi ani nikdy nedošlo k výraznejšiemu spojeniu demokratických síl: keď sa v roku 1956 búrilo Maďarsko a Poľsko, Novotný, Kopecký a spol. bdeli, aby nejaká iskra nepreskočila do Česko-Slovenska; keď sa v roku 1968 hýbalo Česko-Slovensko, nemohli sa Poľsko a Maďarsko zmôcť na nič iné, ako vyjadriť «hlboké znepokojenie nad socializmom» a vpochodovať spolu so sovietskymi tankami na naše územie. Pokusy «chartistov» o spoluprácu s poľskými disidentami sú bublinami, pretože chartistické hnutie stojí na veľmi slabých nohách. Určitá solidarizácia Maďarov s poľským reformným pohybom je tiež len platonická.

Fakt, že slovenská polonistika alebo hungaristika sa výraznejšie nerozvinuli, možno vysvetliť tým, že sledovanie zahraničného diania je na Slovensku zatiaľ v počiatkoch a neprekonalo detské choroby. Veď polonistov a hungaristov (ale rovnako aj tých, ktorí sa vedecky zaoberajú históriou a kultúrou Rumunska a južných Slovanov) možno zrátať na prstoch a navyše sa nevenujú len týmto disciplínam (hungarista R. Chmel píše aj o slovenskej literatúre, polonista Jozef Hvišč o genológii a do teórie literatúry robí exkurzie aj ďalší polonista Pavol Winczer). Na druhej strane však možno upozorniť, že aj v takých už «tradičnejších» disciplínach, ako je prekladanie z iných literatúr, nevidno nijaké zvláštne sústreďovanie sa na literatúry stredoeurópskych národov. Naopak, niekde badať postupné ochudobňovanie. Prekladateľa kvalít Emila Boleslava Lukáča z maďarčiny dnes nemáme, i keď tým nechceme pochybovať o schopnostiach takého Kondróta. Hoci sa už od 60. rokov hovorí o napísaní slovenských

dejín Maďarska, dodnes nevyšli. Rovnako sme sa nezmohli na slovenské dejiny maďarskej literatúry, hoci v Maďarsku vyšli už dvoje dejiny slovenskej literatúry (Sziklay, Szalatnai). Nemáme ani dejiny rumunskej literatúry, hoci existujú rumunské dejiny slovenskej literatúry (Barborica) a dejiny východonemeckej literatúry, hoci existujú východonemecké dejiny slov. literatúry (Richter). Pochopiteľne záujem Maďarov o stredoeurópsku problematiku je možno ľahko vysvetliť: nemôžu sa zbaviť «trianónskeho syndromu» a jediné optimálne riešenie návratu «stratených Maďarov» vidia v rámci nejakého politického stredoeurópskeho zoskupenia. Pre nás po nie celkom najlepších skúsenostiach s Maďarmi a Poliakmi takáto myšlienka je menej lákavejšia. Naším východiskom, nazdávame sa, je Európska federácia.

Imrich Kružliak

Urbanova slovenská sága

V tomto príspevku, ktorý je úryvkom z obsiahlej štúdie «Milo Urban — život a dielo» (a ktorá možno tiež nájde svoje umiestenie i keď sa vydávateľské možnosti v slovenskom zahraničí veľmi zhoršili!), dotýkame sa len Urbanovej veľkej románovej tvorby, ktorá tvorí ságu slovenského rodu za celé jeho polstoročie. Tento významný moderný slovenský prozaik, na ktorého sa časť literárnej kritiky i literárnej histórie, a tiež časť slovenskej verejnosti, a to tak vo vlasti ako aj v zahraničí už za druhej svetovej vojny, ale najmä po nej, začali dívať cez politické okuliare a podľa toho hodnotili (čiže znehodnocovali) jeho literárnu tvorbu, zostáva a možno ešte dlho zostane nepochopený a teda aj náležite nezhodnotený. A pritom ide o prozaika, ktorý patrí k vrcholným zjavom slovenskej literatúry, ak vôbec nie je doteraz jej najväčším tvorcom.

Príspevok «Urbanova slovenská sága» je iba skromným holdom veľkému slovenskému románopiscovi, ktorý slovenská kultúrna obec v zahraničí kladie na čerstvý hrob Mila Urbana ako prejav hlbokej úcty a vďaky. Ale aj prejavom nerozvrátiteľnej solidarity s osudom človeka,

ktorý v živote musel prekonať veľa politického bezprávia, literárneho znevážením a ľudského nepochopenia a poníženia. Druhý diel jeho pamätí «Putovanie po Halinde» dosiaľ nevyšiel, hoci ho autor dokončil už r. 1971! Možno nesmie uzrieť svetlo sveta pre svoju dokumentárnu cenu, lebo práve dokumentárne svedectvá sú výkričníkom vo svedomí totalitných vládcov.

Za všetko, čo nám Milo Urban dal, čo nám zanechal, za všetko známe i dosiaľ neznáme, skláňame sa nad jeho hrobom. Nech odpočíva v pokoji v rodnej zemi, ktorá jediná je spravodlivá k ľuďom v tomto búrlivom a zdivočenom čase. Veríme, že príde doba, ktorá vzkriesi odkaz, hodnotu a ducha týchto veľkých mŕtvych, aby trvale žili v pamäti svojho národa. — I.K.

* * *

Milo Urban (1904-1982) patrí k najväčším predstaviteľom modernej slovenskej prózy. Známy bol už dávno pred J. C. Hronským, keď r. 1927, ako 23-ročný, vydal svoj prvý román «Živý bič». Zobrazil v ňom život oravskej dediny Ráztoky za prvej svetovej vojny. Je to román o zázemí frontu, kde sa tiež bojuje o život. Je to boj proti hladu, proti biede, proti zabíjaniu nevinných ľudí, proti «smrtným oznámeniam, ktoré padali sťa údery železnej päste na celé rodiny», proti vrchnosti — a proti hlavnej príčine všetkého, proti vojne. Hrúzu celej situácie najlepšie vyjadruje otázka «starca s opuchnutými očami», ktorou sa obracia na ľudí vystupujúcich z mestského domu: «Môj syn! Neviete, čo je s mojím synom?» Dramatickou postavou celého deja je hrdina románu Adam Hlavaj, ktorý tak miloval svoju slovenskú Oravu ako vlastnú ženu Evu. To sa odrážalo zo všetkých tých «ružových kariet», ktoré dostávala od neho z ruského frontu.

Adam Hlavaj zostal hrdinom aj ďalších, nasledujúcich Urbanových románov: «Hmly na úsvite» (1930), «V osídlach» (1940), «Zhasnuté svetlá» (1957) a «Kto seje vietor» (1964). Tieto romány majú, alebo lepšie — chceli byť[1] vernou kronikou

---

1 Ak Urban písal prvé tri svoje romány v období slobody literárnej tvorby, posledné dva sú už poznačené zásahom cenzúry, politických korektúr,

slovenského sveta za viac ako jedno polstoročie. Urban chcel v nich zobraziť svoje Slovensko, jeho ľudí a ich život, ich radosti i bôle, slabosti i cnosti, všetko, čo videl, cítil a počul; všetko, čo sa dotýkalo Slovenska i sveta z pohľadu i pocitu slovenských ľudí. Uvedomoval si, že je bunkou veľkého ľudského procesu, v ktorom sa rodí nový svet a nový človek, aj nový jeho vlastný národ, a to všetko chcel zachytiť v mohutnej románovej kronike. Chcel byť svedomím svojich generácií i svedomím doby. A to, v časoch takých prevratných a tragických, bolo nad ľudské možnosti i umelecké schopnosti aj toho najgeniálnejšieho autora. Urbanov «ľudský, ideový i umelecký vývoj bol azda zložitejší a možno i protirečivejší ako u väčšiny jeho generačných rovesníkov. U tých, ktorí vedno s ním prežili zložitý a rozhodne protirečivý vývoj slovenskej spoločnosti, vláčenej v súkolí rozporného vývoja Európy nášho storočia».[2]

Románom «Živý bič» vyvolal Urban vlnu nadšenia najmä progresívnej kritiky a spoločnosti, ale aj hlasy nesúhlasu najmä staršej, konzervatívnej spoločnosti. Pre J. Hamaliara bol «Živý bič» takmer «niečím nadpriemerným».[3] A. Mráz vyzdvihuje hlavne Urbanovu «obdivuhodnú znalosť psychológie nášho prostého človeka».[4] J. Čaraj považuje «Živý bič» za «najlepší válečný román v československej literatúre».[5] J. Kútnik-Šmálov hodnotí Urbana ako «lyrika a psychológa v próze», ktorý je «svojím bytím pripätý k zemi... zahľadený na tunajší život»,[6] ale stavia ho nižšie ako českého katolíckeho spisovateľa Jána Čepa. A. Mráz, vracajúc sa znovu k Urbanovmu románu, nazval ho

rôznych kompromisov a ústupov, čo sa odráža aj na ich umeleckej hodnote a čo vynieslo autorovi nespokojnosť režimistickej kritiky, ale aj neľúbosť a rozhorčenosť mnohých čitateľov. Bolo ťažko vyhovovať vládcom i ľudu. Ale bolo ťažko i netvoriť. Napriek všetkým výčitkám Urban ani v posledných dvoch románoch nepodľahol «presile oslavnosti».

2 J. Špetko v komentári po smrti M. Urbana v rozhlasovej stanici Slobodná Európa, 16. marca 1982.

3 J. Hamaliar: Slovenský nadpriemerný román (Prúdy 1928, č. 2-3, s. 109).

4 A. Mráz: Vojna v románe Mila Urbana (Slovenský denník, č. 1a, 1928).

5 J. Garaj: Najlepší válečný román v čsl. literatúre (Prúdy 1928, č. 6, s. 345-347).

6 J. Kútnik-Šmálov: Život v slove, Bratislava 1939, s. 42.

«umelecky najhodnotnejším a časovo najaktuálnejším dielom».[7]

Urbanov «Živý bič» sa takto stal kultúrnou udalosťou viac ako slovenskou; a tak zaujímala k nemu pozitívne stanovisko aj politická ľavica. L. Novomeský pod pseudonymom N. Gorod napísal, že «Živý bič» je «svedomitým záznamom a dokumentárnym pojatím vojnou zasiahnutej slovenskej dediny».[8] V. Clementis hovorí o Urbanovi ako «type roľníckeho buriča», ktorý «vie nielen majstrovsky opísať masové scény... a charaktery jednotlivých hrdinov».[9] D. Okáli súdi, že Urbanov román je «istou zrozumiteľnou, primitívne-umelou rečou, ktorá znie ako kus zvonoviny».[10]

Na druhej strane J. Buday, jeden z popredných predstaviteľov katolíckeho politického hnutia nazval «Živý bič», iste neuvážene, «dielom protikresťanskej tendencie».[11] To už nebola kritika umeleckej hodnoty Urbanovho románu, ale nesúhlas s tendenciou morálky niektorých hrdinov tohto diela, ktorí konzervatívnym slovenským kruhom pripadali príliš pokrokoví. Možno z týchto výhrad vyplývalo aj to, že Urbanov román odmietli vydať aj v Martine aj v Bratislave. «Živý bič» vyšiel potom v Mazáčovom nakladateľstve v Prahe, v Edícii mladých slovenských autorov, ktorú s podporou Slovenskej ligy v Bratislave založil básnik Ján Smrek.

«Živý bič» bol pre slovenskú kritiku hotovým objavom. Takýmto odvážnym literárnym slovom neprehovoril žiaden slovenský spisovateľ. Pred hodnotou a významom tohto diela ustupovali aj známe slovenské konfesionálne a stranícke diferencie, ktoré často veľmi ostro rozdeľovali slovenský svet. Akoby si spoločne uvedomili, že tu sa po prvý raz slovenská literatúra dostáva do sveta.

Zaujímavé je tiež stopovať ohlas tohto Urbanovho románu v

---

7 A. Mráz: Román veľkého rozmachu (Mladé Slovensko 1928, č. 1, s. 18-21).

8 N. Gorod: Vesnice válkou rozervaná (Rudý večerník 1928, č. 140).

9 V. Clementis: Slovenská literatúra (Vzduch našich čias I., Bratislava 1967, s. 206).

10 D. Okáli: Dedinský rebelant (Hlas 1928, s. 31-34).

11 J. Buday: Slovo o tlači (Kultúra 1931, č. 1, s. 5-6).

Čechách. Z. Eis sa díva na «Živý bič» ako na literárne dielo, ktoré je «od prvého vydania plne prítomné vo vývoji slovenskej prózy», a dodáva, že pre českého čitateľa sa týmto románom «v istom zmysle začína moderná slovenská próza».[12] Zaujímavé je aj jeho poznanie, že pre «zakorenenú nedôveru» dostával sa aj Urbanov román do Čiech cez «socialistické kanále, ako predtým Jégého Svätopluk». Za štyri roky vyšiel Urbanov «Živý bič v náklade 16-20 tisíc exemplárov, čo na tie časy bol pre slovenské literárne dielo enormný úspech, aký nedosiahol žiaden iný slovenský autor.[13]

Urbanov literárny úspech bol plne zaslúžený. Bolo to prvé románové dielo, ktoré malý slovenský svet dvíhalo do širokej svetovej roviny, kde odkrývalo spoločnú ľudskú problematiku. Slovenská dedina stáva sa tak súčasťou svetového spoločenského procesu, a jej otrasy, bôle a krivdy zapájajú sa tak do veľkej európskej tragédie, ktorá vznikala ako následok strašnej svetovej vojny. Bič vojny tu šľahá ľudí a preháňa ich cez úskalia otrasnej drámy, v ktorej si uvedomujú cenu života, potrebu slobody a význam pravdy. Takto morálne vyzbrojení, ako nositelia novej životnej filozofie, začínajú sa búriť aj Urbanovi hrdinovia, kladú si otázku: Prečo celá táto hrúza života? A to dvíha ich vzdor: «Ej, tristobohov!... Musia prísť iné časy».[14]

Urban na jednej strane hovorí, že sa «do literatúry dostal ako Pilát do kréda: nevedomky»,[15] ale na druhej strane priznáva, že dráma, ktorú vložil do «Živého biča», že «to ležalo v ňom dávno», že sa to «dátuje ešte z chlapčenských rokov», že «mladá duša násilne bola vyhnaná ruvať sa s neprirodzenými v tomto veku problémami života a smrti», že bol donútený «vidieť zúrivé paradoxy, ktoré sa spojili v nekonečnú reťaz, v nekonečný bič, šľahajúci po tých najcitlivejších miestach, po detskom svedomí,

---

12 Z. Eis: K počátkům konkretizace Urbanovho románu Živý bič (Slovenské pohľady 1968, č. 5, s. 445-464).

13 Nakladateľstvo Družstevná práca objednalo pre svojich členov 3300 exemplárov Urbanovho románu. V r. 1929-1933 vydalo toto nakladateľstvo Urbanov román v štyroch vydaniach.

14 M. Urban: Živý bič, s. 78, 7. vydanie, Bratislava 1963.

15 M. Urban: Ako som sa dostal do literatúry, alebo trampoty s literárnymi historikmi (Literární noviny č. 10, 16. mája 1929).

po detskom zápale za dobro, za krásu sveta».[16]

Po takomto doznaní sa nemožno čudovať, že Urban bol považovaný za revolucionára a to nielen starými pánmi v Ľudovej strane, nielen ľavičiarmi z DAVu, ktorí si mysleli, že im stojí blízko, ale ako «revolucionára č. 1» ho pozdravil aj osobne mu blízky priateľ, básnik Andrej Žarnov.[17] A Urban bol revolucionárom, ktorý sa búril proti konzervativizmu v národ-

---

16 M. Urban: Ako vznikol Živý bič (Panoráma 1929, s. 138-139).

17 A. Žarnov v článku «Pozdrav 'Revolucionárovi č. 1'» (Gardista, č. 21, 26. januára 1941, s. 1) píše: «Pod nadpisom 'Revolucionár č. 1' zjavila sa v 14. č. 'Slováka' poznámka na Mila Urbana, ktorá ma zarazila svojím tónom i obsahom. Zarazila tým viac, že sa zjavila v časopise, s ktorým som sám rástol od detských čias, s ktorým som prežíval všetky naše bolesti i radosti bezmála cez dve desaťročia a s ktorým som zrástol i svojím perom, lebo nešlo len o obyčajný partajnícky časopis, ale o orgán živelného hnutia.

Listujeme v rokoch pospiatky, a nie, nechce sa mi zdať, že som išiel s týmto časopisom. Zmenil sa časopis alebo ľudia v ňom? Veď v tom časopise, s ktorým som šiel, nebolo by sa mohlo stať to, čo sa stalo Milovi Urbanovi. Prizerám sa mesiace žabomyšiáde, ktorá sa odohráva na Slovensku, samozrejme s trpkým úsmevom ako téme, hodnej divadelného spracovania à la Kocúrkovo. (Figúrky prichodia, figúrky odchodia). Len smiať sa je pritom ťažko; človek iba nevie, či plače od smiechu a či z pekelného smútku. Spisovateľ, nediktuj (revolučné tempo) raneným slimákom, lebo ťa opľujú. To je predsa opovážlivosť. Po rokoch tľapkania «náš majster», chytí ťa do driapov širšie predsedníctvo strany (v prítomnosti jej predsedu) a udrie ti pečať komunistu. A nik sa ťa nezastane. Si odsúdený. Lenže chyba lávky. Tento fakt ide trocha hlbšie. Na tebe škvrny neostane. Škvrna zostane (na širšom predsedníctve strany a nikto ju viac nezmaže. Škvrna ostane na orgáne strany a nikto ju viac nezmaže. Škvrna ostane) na literárnom odbore Katolíckej akadémie, ktorý na môj návrh nechcel ťa prijať za člena, a nikto ju viac nezmaže.

Kamarát, ty si bojovník za krajšie Slovensko. Kto ide do boja, musí počítať s ranami a prípadne i s pádom. Viem, že ani jedno ani druhé ťa neodstraší, lebo máš jasný cieľ pred sebou. A ten cieľ nie je iba tvojím cieľom, ale nás všetkých, ktorých už dusí vzduch v Kocúrkove.

Pozdravujem revolucionára č. 1, Mila Urbana. Strhávam pred ním klobúk a vzdávam mu česť. Andrej Žarnov» —

Tento text je citovaný z osobného Žarnovovho listu, ktorý poslal autorovi I. K. s poznámkou, že pri publikovaní treba uviesť aj slová v zátvorkách, ktoré cenzúra vtedy vyškrtala, takže v článku v Gardistovi (26. januára 1941) sa nevyskytujú.

nom hnutí i proti sociálnym krivdám, aké videl v slovenskom živote. Z tohto dôvodu sa rozišiel aj s tlačovým orgánom Ľudovej strany «Slovák», kde pracoval dlhé roky, a prešiel do redakcie «Gardistu», čo po čase sám oľutoval, lebo ako hovorieval, bol to odchod «z odkvapu do dažďa.»[18] R. 1931 bol medzi tými, čo podpísali «manifest proti košútskemu krviprelievaniu» a r. 1936 ho Clementis a Novomeský získali do «protifašistického frontu slovenských spisovateľov». Prechádzal medzi frontami, ale vždy si vyberal revolučnú stranu, aby slúžil hlasu svojho svedomia. Skoro by mohol mať pravdu K. Čapek, ktorý po prečítaní románu «Hmly na úsvite» o ňom povedal: «Milo Urban sa nevie rozhodnúť, či Slovensko spasí kríž alebo hviezda». Urban zostal verný krížu aj svojím životným osudom.

M. Chorváth hovorí, že jedinou témou Urbanovho literárneho diela je «otázka spoločenskej spravodlivosti». «Živý bič» odpovedá na ňu vzburou, ospravedlňuje vzburu. Ona je výkrikom živého človeka na mechanizmus, výkrikom prírody proti spoločenskej strnutosti. I keď sa dopúšťa krivdy, predsa len odstraňuje nespravodlivosť, verí v to aspoň. Vzbura je koreňom zmeny a Urban ju rozvádza nielen v oblasti politicko- alebo hospodárskospoločenskej, ale aj v oblasti morálnej... Vzbura mu je akýmsi vyrovnaním sa s prírodou, prípravou nového harmonického stavu spoločenského a mravného. Ruka v ruke s tým ide jeho lyrizmus a zemitosť, jeho prírodný symbolizmus, ktorý práve strhoval čitateľa».[19] Urban napísal «Živý bič» bez toho, že by poznal vojnu na fronte, ale poznal, pozoroval, ba prežíval, čo sa odohrávalo za frontom, na slovenských dedinách. Bol svedkom veľkej spoločenskej drámy a vydal o nej otrasné svedectvo, ktoré presvedčuje a strhuje čitateľa. Nie je to len sociálny román, je to aj psychologický obraz kolektívu. Urban

---

18 Urban prešiel r. 1940 na žiadosť A. Macha do redakcie Gardistu. R. 1942 sa zriekol funkcie šéfredaktora, ale jeho zrieknutie neakceptovali. R. 1943 dal výpoveď z redakcie, ale zamestnávateľ ju zamietol (Podľa Životopisných údajov, ktoré poslal M. Urban sám 6. januára 1970 Ústavu svetovej literatúry a jazykov SAV v Bratislave.

19 M. Chorváth: Román Milana Urbana «V osídlach» (Slovák, 27. okt. 1940).

bol súčasťou tohto kolektívu a tak nielen jeho pero kreslí obraz tohto dramatického života, on sa na tomto živote duchovne aj zúčastňuje. Viac ako svedok, ako človek, ktorému sa ráztocká dráma zapísala do duše.

Urban románom «Živý bič» preslávil nielen seba, ale slovenskú literatúru dostal ním na svetovú úroveň. R. 1931 vyšiel «Živý bič» v nemeckom preklade, r. 1932 v slovinskom, r. 1933 v chorvátskom a r. 1938 v maďarskom preklade. Po druhej svetovej vojne preložili «Živý bič» r. 1965 do češtiny, r. 1966 do poľštiny, r. 1969 do bulharčiny a rumunčiny a r. 1974 do ruštiny. Je to okrem Mňačkových časovo-aktuálnych diel najznámejšie slovenské literárne dielo v svetovej literatúre. A každému, kto ho i po rokoch číta, zostávajú v pamäti výkriky, ktoré sa ozývajú z úst ľudu po predmestiach i dedinách: «— Nech Žije sloboda! — Preč s vojnou! Tie slová boli smelou modlitbou más, novým vyznaním človeka, snažiaceho sa vytrhnúť z bahna využívajúcej ho moci. Vypadúvali z desiatok úst a zlievali sa vo veľkú hymnu, spievanú revom, vášňou rozbičovanej krvi... Skrivené ústa sa rozťahovali a volali: — Nech žije sloboda! — Preč s vojnou!»[20] Táto večná túžba človeka je základom filozofie Urbanovho «Živého biča». Je to filozofia stále aktuálna, a preto ani Urbanov román nestráca na svojej časovosti, lebo sloboda je vždy «prísľubom a perspektívou».[21] A tak aj tento román «skrytý sám v sebe pôsobí «ako život sám».[22]

Slovom «sloboda» sa končí román «Živý bič» a do obdobia, kedy sa začala rodiť sloboda národa, uvádza nás románom «Hmly na úsvite». Je to druhý román veľkej Urbanovej literárnej kvintoly, ktorý vyšiel r. 1930. Tu autor podáva už obraz slovenského sveta v povojnovom desaťročí. Je to pestrá panoráma rôznych spoločenských a politických zjavov, ako sa pod dopadom stranícko-politických záujmov deštruktívne prejavujú na slovenskej dedine. Autor aj tu odkrýva, aj keď už nie

---

20 M. Urban: Živý bič, s. 265.

21 M. Vladár: Umenie Mila Urbana neprestajne podmaňujúce a vzrušujúce (Most 1980, r. 26, č. 3-4, s. 144-157).

22 J. Števček: Lyrizovaná próza, s. 79, Bratislava 1973.

tak sugestívne, život dedinského ľudu, jeho biedu, nespokojnosť, sťahovalectvo a v vzrastajúce prejavy nacionalizmu.

Urban vidí základ sociálnej istoty a spoločenskej spokojnosti v stabilnom roľníctve. Príkladom toho mu je opäť Adam Hlavaj, ktorý gazduje a o ostatné sa stará iba málo. Pritom veľkoburžoázia a čechoslovakistické elementy sa zmocňujú všetkých pozícií, aby presadzovali vládnu ideológiu a politiku. Ich korisťou sa stáva nielen hospodárstvo, štátna správa, priemysel a obchod, ale aj školstvo a kultúra. V týchto politických ruvačkách sa rodí veľká otázka: «Komu veriť?», ktorá visí na obzore nového času a čaká na odpoveď. Tú všetkým dáva Adam Hlavaj, keď spoza rieky volá: «Sebe!»[23]

Národ sa nedvíha len prirodzeným rastom svojho života a vôle, ale aj protirečivými tlakmi propagandy a agitácie, kde niektorí podľahnú zvodom a sľubom, ako Sedmík v tomto románe, aby potom vstali vytriezvení. Tento «ráztocký mládenec zakotvil v komunizme, lebo ho jeho prívrženci získali dôslednosťou boja za materiálne zabezpečenie chudoby. Ale za katastrofy, po zosypaní a zachránení sa spod zrútenej novostavby na Spálenej ulici v Prahe, vytriezvel zo svojho vzplanutia. Vízia jeho stretnutia s Kristom (pod troskami budovy) patrí svojou hĺbkou k častiam, hodných umenia a mysliteľstva F. M. Dostojevského.» Tak charakterizuje túto dojímavú románovú scénu R. Vladár, dobrý znateľ Urbanovho diela a osobný priateľ autora.[24]

Pozoruhodné sú aj Urbanove postavy zmierlivého a dobrého kňaza Mrvu, politikára Sýkoru, vášnivého milovníka života Ilčíka a iných. Podáva ich tak živo, akoby svojím počínaním manifestovali pred našimi očami. Urban ich ukazuje v celej zložitosti ľudských bytostí, ako ľudí z tela a krvi, ktorí berú život aký je.

Komunistom sa nepáčilo, že Urban našiel v Ráztokách iba jedného komunistu, Sedmíka, a aj ten sa od komunizmu odvrátil. Cirkevní formalisti videli v Urbanových formuláciách zaznávanie «kresťanskej morálky», proti čomu sa Urban bránil, že o

---

23 J. K. Šmálov: Život v slove. Essay o diele Mila Urbana, Bratislava 1939, s. 69.

24 R. Vladár: tamtiež, s. 150.

kresťanskej morálke nestačí hovoriť, že «podľa nej treba žiť a nie používať ju ako obuch na zabíjanie všetkého, čo sa snaží čestne a svedomite ísť ďalej».

Román «Hmly na úsvite» ukazuje, ako Urban aj po rokoch života v meste nevedel sa včleniť do jeho psychózy, do jeho kanálov i do jeho spoločenských intríg. Ale panoráma tohto románu je už viac kreslená, ako odpozorovaná priamo na mieste a prežitá v jeho prúde. Politicky motivovaná literárna historiografia nechce už rešpektovať ani umelecké právo autora a vyčíta mu dokonca «prehlbovanie priepasti medzi dedinou a mestom»,[25] hoci Urbanovi nebolo nič vzdialenejšie ako práve toto.

Aj tento román nás strhuje živelnosťou deja, expresionistickými obrazmi, metaforickou rečou, epickými elementami a riavou lyrizmu, ale už to nie je ten účinok ako v «Živom biči». V spoločensko-sociálnom románe musel Urban už viac analyzovať, hľadieť na štruktúru problémov a v celom procese nestrácať kontakt so živelným prúdom času, na ktorom ľud chcel participovať ako jeho prirodzený vlastník. «Hmly na úsvite» už nemajú ani literárnu koncepciu «Živého biča», ani jeho umeleckú výšku. A predsa aj tento román je organickou súčasťou Urbanovej mohutnej pentalógie, na ktorej aj budúce generácie budú kriticky poznávať život a atmosféru slovenského sveta v tomto polstoročí.

Prv než prišlo k veľkému prelomu, aký nastal na povojnovom Slovensku po r. 1945, prihlásil sa Urban románom «V osídlach», ktorým r. 1940 uzavrel prvú časť široko komponovanej časovej kroniky. Ak predtým literárna kritika hľadela naňho ako na pokračovateľa M. Kukučína a tvrdila, že «dedina sa vyjadruje prostredníctvom Urbana»,[26] románom «V osídlach» Urban zanechal Ráztoky a preniesol sa do mesta, do národno-spoločenského centra slovenského života, do Bratislavy. Aj keď je to už politická klíma, ktorú zachycuje, Urban nepíše politický

---

25 M. Pišút a P. Výraštek: Dejiny slovenskej literatúry, Bratislava 1962, s. 551.

26 J. Bžoch: O niekoľkých znakoch Urbanových noviel (Slovenská literatúra 1969, č. 6, s. 586-599).

román. «Kritériom nie je mu iba abstraktná pravda a spravodlivosť, lež mravný zákon ľudskosti»,[27] ktorý sa v osídlach chamtivého života dostával do krízy. Stretáme sa tu už s novými typmi, ako minister Kalnický, ktorý sa z ideálneho rodoľuba stáva chamtivým materialistom, a aj s novými symptómami času, ako streľba v Košútoch v máji 1931 a s ňou kontrastujúci obraz hýrivej «zlatej mládeže», ktorá sa grupuje z vrstiev vládnucej triedy a svoj život buduje na materiálnej základni, bez morálneho ohľadu a bez zreteľa na celonárodné záujmy.

Sú len dva elementy, ktoré ukazujú na súvislosť tohto románu s predchádzajúcimi dvoma. Je to meno Adama Hlavaja, ktorý sa tu zjavuje už v novej generačnej funkcii, a princíp spravodlivosti, ktorý je najhlbším koreňom celého Urbanovho literárneho konceptu. V bratislavskom mestskom prostredí postavil Urban na scénu už intelektuálne typy, aby na stanoviskách «elity národa» ilustroval aktuálne sociálno-spoločenské protiklady. Je tu politický potentát Kalnický, ktorý aj bez ministerskej funkcie zostáva predstaviteľom čechoslovakizmu. Ako majiteľ cukrovaru je predstaviteľom buržoázie. On je zodpovedný aj za streľbu do Mahútom nahuckaných robotníkov. A je tu jeho protipól, bírešov syn, mladý študent filozofie Štefan Mahút, táto stelesnená chudoba, ktorý po incidente s Kalnického synom, ktorý ho zrazil autom a nechal raneného ležať, prisahá pomstu Kalnického rodine. To vedie k streľbe žandárov do robotníkov pred kostolom v Blatňanoch, kde sú mŕtvi, medzi nimi aj Mahútova matka a aj milenka Kalnického syna. Za túto tragédiu na Kalnického zanevrie syn, žena i dcéra. On sám zomiera potom v zúfalstve.

Román predstavuje tragiku sociálneho a politického napätia. Na scénu sa tu už dostávajú politický radikalizmus, protivládne demonštrácie, žobračenky, korupcia, vyhrotené politické egoizmy, ale Urban ukazuje tu aj hlboké konflikty osobné a mravné a silné spoločensko-triedne a politické zápasy. A práve to ho drží nad prúdom udalostí, že udivuje čitateľa, že neskĺzol do sentimentality a že hrdinov románu nepredstavil ako typy týchto

---

27 R. Vladár: tamtiež, s. 151.

dramatických činov. Urban aj v napätej rozrušenosti podáva ich s realistickým chladom, lebo viac ako o tieto postavy mu išlo o hodnoty života, ktoré musia spočívať na spravodlivosti a ľudskosti. Toto hľadať v atmosfére 30-tych rokov, kedy hlboká kríza európskej demokracie tlačila už aj na slovenský svet, nebolo ľahké. Urban túto dejovú zauzlenosť podáva s logickou prostotou, lebo pochopil, že umenie nie je slúžkou triednych záujmov, ale majstrovským zobrazovaním života v celej jeho komplikovanosti sociálnej i nacionálnej. A on hľadal «syntézu nacionality a sociálnosti».[28]

Ústredná postava predchádzajúcich románov Adam Hlavaj prechádza sem už v novej generácii, ako Adam Hlavaj mladší. V románovej osnove má už len symbolickú úlohu. A predsa akoby on uzavieral tento svet, ktorý už ustupuje s celou panorámou času, keď hovorí: «Tak mi je, akoby som sa prebúdzal zo zlého sna». Čas, v ktorom sa rozpadal demokratický systém Európy, to bol zlý sen.

Román «V osídlach» je kompozične širší, dejove hlbší a charakterove presvedčivejší ako román «Hmly na úsvite». R. Vladár ho nazval «dokladom plodov čakanej žatvy».[29] A M. Chorvát tu najviac obdivuje, že dielo «nikde neslúži nejakej myšlienočke alebo človiečikovi, dobovej móde alebo predsudku», ale že «hľadá spravodlivosť».[30] A predsa tento kompozične i štylisticky veľký román, najlepší po «Živom biči», nenašiel zvláštnu priazeň ani u kritiky ani u čitateľov. Príčinu toho treba hľadať v atmosfére vojny. Keď vyšiel, bola už vojna, a aj na Urbanovi sa mala splniť platnosť klasickej predpovede «keď hovoria zbrane, mlčia múzy». Zatiaľ čo «Živý bič» a aj «Hmly na úsvite» vyšli vo viacerých reedíciách, román «V osídlach» sa dožil druhého vydania (trochu už autorom upraveného) až r. 1971.[31]

Po tomto románe, za celé obdobie Slovenskej republiky,

---

28 J. Špánik: Autor Živého biča 75-ročný (Učiteľské noviny, Bratislava, 17. augusta 1979).

29 R. Vladár: tamtiež, s. 153.

30 M. Chorváth: tamtiež.

31 (š): Urban kompletnejší (Nové knihy, č. 26, s. 1, Bratislava, 23. júna 1971).

Urban literárne mlčal. Nie je pravda, že by ho šéfredaktorstvo «Gardistu» bolo naplno zamestnalo. Snažil sa zapojiť do nového života aj novinársky, obdivoval a miloval samostatnosť národa, ale chýbala mu sloboda protestu. Urban bol človekom kozmopolitnej ľudskosti, vyznavač internacionálnej slobody, viac burič ako pacifista. V kruhu priateľov za vojny neraz hovoril: «Ja som tu vládnym novinárom, a to nie je moje pole». Necítil sa dobre v tejto funkcii. Jeho intelekt žiadal polarizáciu života. Túžil po pluralite myšlienok, uniformita ho tiesnila. To priznal i pred Ľudovým súdom 12. decembra 1947 v Bratislave. A mnohé z toho, čo doba a skúsenosti, ale aj nové materiály nahromadili v jeho duši, vyslovil potom v nových románoch, kde sa stretáme už aj s novým Urbanom.

Štvrtý Urbanov román «Zhasnuté svetlá» mal vyjsť už r. 1951. Vtedy dostal «zelené svetlo» od politických činiteľov komunistickej strany, že «môže pokračovať v literárnej tvorbe». Román totiž už bol hotový a dozvedeli sa o ňom aj činitelia strany. A keďže literárna tvorba na Slovensku bola vtedy úbohá, aj strane záležalo na tom, aby tu vyšlo nejaké nadpriemerné dielo, ktoré by osvietilo literárne temno. Urban rukopis románu predložil vydavateľstvu «Slovenský spisovateľ», ale o vydaní románu nerozhodoval vydavateľ, lež strana. A tam román čakal na svoj osud až do r. 1957, kedy v decembri vyšiel tlačou. Pretože tento román vyvolal ostrú konfrontáciu doma i v zahraničí, treba si vypočuť najprv stanovisko autora. Urban o vzniku románu «Zhasnuté svetlá» hovorí: «Už v rokoch 1942-43, keď som sa chystal opustiť redakciu «Gardistu» a venovať sa literárnej práci, uvažoval som o tom, ako zachytiť rušné časy, ktoré viedli k druhej svetovej vojne. Chcel som tak pokračovať vo svojom románovom cykle, avšak moje vtedajšie zámery stroskotali: z redakcie sa mi nepodarilo odísť a literárne plány, ktoré som mal, v príboji nedovŕšených udalostí nemohol som ani ideove, ani umelecky zvládnuť.

Vynorili sa ony nanovo v konkrétnejšej forme až po skončení druhej svetovej vojny, keď vonkajší tlak povolil a mne sa naskytla možnosť vidieť ich v pravej podobe. Ako človek, ktorý sa poctivo usiloval stáť na strane pravdy, spravodlivosti, ľudskosti a

pokroku, využil som ju. V snahe vyrovnať sa s obludnou skutočnosťou i so svojimi omylmi, k vlastným zážitkom a skúsenostiam začal som zháňať materiál, ktorý mi pomohol pochopiť to, čo mi dovtedy unikalo. Neskoro síce, ale tým jasnejšie som si uvedomil, aké nebezpečenstvo skrýval v sebe fašizmus, kam, do akých mravných a spoločenských krútňav nás viedla spolupráca s nacizmom, sledujúcim iba svoje egoistické ciele. Zhrozený nad strašnými dôsledkami rasistických náuk, nad utrpením ľudských bytostí, nad zverstvami, popáchanými v okupovaných krajinách, o ktorých som do r. 1944 alebo nevedel, alebo som ich pokladal za výmysly vojnovej propagandy. Výsledky svojho snorenia po pravde rozhodol som sa použiť v obšírnejšej románovej skladbe. Zaumienil som si zachytiť celé toto chmúrne obdobie, najmä ako sa ono odrazilo v našich slovenských súvislostiach, čím a ako poznačilo náš život, naše skutky.

Uprostred rozličných starostí a prekážok trvalo bezmála šesť rokov, kým sa mi, z horúcej ešte minulosti podarilo vybrať to, čo som pokladal za príznačné pre tie časy, a zložiť z toho obraz sterorizovaného Slovenska. Rozdelil som si ho na tri časti — zväzky. Prvý zväzok venoval som udalostiam od septembrovej mobilizácie r. 1938 až do rozbitia ČSR v marci 1939, zatiaľ čo v druhom mienim spracovať vojnové roky s prípravami na odboj a v treťom Slovenské národné povstanie až po prvé dni oslobodenia.

Prvý zväzok je hotový. Či vystihuje skutočnosť, nech posúdia povolaní ľudia. Čo sa mňa týka, chcem iba pripomenúť, že pri uskutočňovaní tohto literárneho plánu neviedli a nevedú ma umelecké pohnútky. Čo som napísal, napísal som preto, lebo som to nemohol nenapísať. Ak je v tom aj nejaké umenie, je ono len dôvažkom pravdy, ktorú som sa snažil podať v celej šírke i hĺbke, tak ako sa mi po svedomitom zvážení všetkého, čo som videl a prežil, ba dodatočne ešte si aj overil. Nešlo mi o osoby. Hľadel som na udalosti, na ich zmysel. Pokúšal som sa nájsť kľúč k nim nie preto, aby som niekoho bil ním po hlave, ale aby som poskytol ľuďom ťažko vykúpené poučenie — aby sa tí, čo prídu po nás, mohli vyvarovať omylov a aby takto spoľahlivejšie, lepšie mohli

slúžiť svojej vlasti, svojmu národu, ľudstvu a svetovému mieru».[32]

Akokoľvek sa toto Urbanovo «osvedčenie» zdá byť pravdivým, to jest, že zodpovedá jeho vnútorným pocitom, diktované je dobou, ohľadmi na novú politickú realitu, ktorej musel prispôsobovať nielen obsah slov, ale aj ich štylizáciu. Kto podal režimu ruku, ocitol sa celý v jeho dlani. To bol aj osud ďalšieho Urbanovho literárneho diela. Nielen že je poznačené psychózou nového politického ovzdušia, ale Urban musel tu robiť aj vážne kompromisy, ak vôbec chcel tvoriť. A pre takého veľkého spisovateľa, akým bol Urban, ťažko bolo nepísať. Sám to vyjadruje slovami: «Čo som napísal, napísal som preto, lebo som to nemohol nenapísať». Ale aj to, čo «nemohol nenapísať» čakalo dlhých päť-šesť rokov, kým to po rôznych zmenách uzrelo svetlo sveta. A potom autor zvedavo čakal na osud románu.

Na nový román, pochopiteľne, reagoval najprv domov, ten oficiálny i neoficiálny. Oficiálny kritik A. Marušiak zaujal k nemu dvojaké stanovisko. Na jednej strane hovorí, že «je to kniha, ktorou sa Milo Urban spovedá pred ľudom a vlastným svedomím z tragických omylov a osobných zablúdení... že nemožno nevidieť, že Urban sa musel morálne obrodiť a zmenil ho sám život» a že román je «predovšetkým vysvedčením o humanitnej podstate nášho spoločenského zriadenia» a teda, že je to «udalosť, ktorá si zaslúži pozornosť».[33] A na druhej strane Marušiak Urbanovi vyčíta, že «divne pôsobí, keď redaktor ústredného ľudáckeho denníka... nikdy nevie, čo sa vlastne robí, lebo... všetko závisí od toho, aká vrtkavá je nálada v Berlíne». Najvážnejšie výhrady má však «v súvise s vykreslením spoločensko-politickej podstaty ľudáctva». Vyčíta mu, že jeho tón nie je «dostatočne usvedčujúci a obviňujúci», že «nie je dôsledné ani ozrejmenie nadmieru škodlivej teórie «menšieho zla», a že u čitateľa «mimovoľne vzniká dojem: Boli sme hračkou v pazúroch silného a zverského nepriateľa a vyšli sme,

---

32 M. Urban: Zhasnuté svetlá, Bratislava 1957, text na záložke knižnej obálky.

33 A. Marušiak: Kniha o dobe, keď zhasínali svetlá (Pravda, Bratislava, 5. februára 1958).

chvalabohu, suchí».[34]

J. Rozner vyčíta románu schematizmus a hovorí: «Milo Urban, ktorý posledný vstúpil do nového obdobia našej literatúry, je aj poslednou obeťou schematizmu».[35] J. Gregorec zas hovorí, že «napriek politickému charakteru diela nie je tu priamy a celistvý pohľad na koncepciu a činnosť politických strán». A autorovi vyčíta, že «nedospel k politickému odsúdeniu ľudáctva ako celku, viaceré postavy nezobrazil historicky pravdivo, čím do istej miery skreslil skutočnosť».[36]

Ako vidno, aj literárna kritika sa už riadila politickými kritériami, lebo politická tendencia literárneho diela bola dôležitejšia ako jeho umelecké hodnoty. A napriek tomu, že Urban už prispôsoboval svoje dielo novej politickej klíme a požiadavkám, aké strana kládla literatúre, jeho román «politicky prepadol» do tej miery, že J. Noge v populárnom vydaní «Slovenská kultúra 1945-1965»[37] nespomenul Urbana a jeho dielo ani slovom, hoci tam zaznačil kdejakú literárnu drobnôstku, ktorá v tomto období vyšla tlačou. Udivuje to tým viac, že táto kniha vyšla už po dvoch literárnych odmäkoch (1956 a 1963) a že aj Urbanov román «Zhasnuté svetlá» za «svoje vyjdenie vďačí odmäkovému podnebiu».[38] Šéf straníckej propagandy vyčítal Urbanovi dokonca, že sa pokúšal rehabilitovať «hluboce zavilého nepřítele komunistů a Sovětského svazu» (K. Sidora).[39] Slovenský svet a jeho život mal sa tak aj v literárnom diele zúžiť na vrstvu komunistov, a všetko ostatné, ak sa malo dostať do umenia, muselo byť historicky znetvorené a politicky zatratené.

Ako komunisti neboli spokojní s Urbanovým románom «Zhasnuté svetlá» ukazuje aj to, že knihu nedovolili poslať do zahraničia. Poštové úrady odmietali prijať zásielku knihy s odôvodnením, že sa «nesmie poslať von». Nový Urbanov román

---

34 A. Marušiak: tamtiež.

35 Cit. podľa článku J. Števčeka «Úskalia Urbanovho realizmu» (Pravda, 10. marca 1965).

36 M. Pišút-P. Výraštek: tamtiež, s. 552.

37 K. Rosenbaum: Slovenská kultúra, Bratislava 1945-1965, s. 36-51.

38 F. Vnuk: Sedemnásť neúrodných rokov, Middletown, Pa. 1965, s. 136.

39 Cit. podľa F. Vnuk: Sedemnásť neúrodných rokov, s. 149.

vyvolal však trápne dojmy aj u niektorých verných Urbanových čitateľov. Posielali mu vraj aj výhražné listy a popod oblokmi lietali kamene. Spisovateľ, ktorý chcel byť svedomím prežívaného času, poznával dušu ľudu, toho, ktorý nezlomilo nič: ani tvrdosť režimu, ani jeho hrozby, ani žaláre. Tento ľud chcel mať spisovateľa s čistým štítom. Nechcel, aby sa sklonil pred režimom.

Výstižnú charakteristiku povojnovej doby, v ktorej začal Urban opäť literárne tvoriť, a aj osobnú situáciu autora nových románov podáva R. Vladár takto: «Pre jeho kresťanský humanizmus a kritický realizmus nebolo možností v nových politických a spoločenských pomeroch. A tak sa bez jeho súhlasu a pričinenia opakovane hovorí, že k ubiedenému a živoriacemu spisovateľovi, niekdajšiemu redaktorovi ľudáckych časopisov, na ktorého sa kedysi s nádejami upierali aj zraky pripravovateľov komunistickej prestavby spoločnosti a sveta, našli si cestu aj predstavitelia novej vládnucej triedy... A jeho 'návrat do literatúry' sa odôvodňuje, že Milo Urban, ak chcel čo len ako-tak zabezpečiť najnutnejšie životné podmienky a štúdium svojich troch detí, musel sa skloniť a prijať nové podmienky 'slobody umeleckej tvorby'. A tak vraj, za kontroly a úprav tých, ktorí potrebovali doma a pred svetom dokázať bezvýhradnú oprávnenosť svojej politiky a jej systému a osláviť aj literatúrou svoje víťazstvo a moc, musel začať Urban skladať nové sociálno-politické romány. Takmer po 20-ročnom odmlčaní napokon vyšli r. 1958 Zhasnuté svetlá a r. 1964 Kto seje vietor»...[40]

Na Urbanov román reagovalo, pochopiteľne, aj slovenské zahraničie. Boli to celkove rozpačité reakcie, z ktorých sa zračila neznalosť situácie, za akej sa režimu podarilo Urbana získať. Nakoniec prevládlo pochopenie, ktoré F. Vnuk vyjadril slovami: «I keď autor bol hodne poplatný svojej dobe a súčasnej ideológii, snažil sa byť spravodlivý a akoby apologetický za to, čo sa vtedy dialo a čoho bol živou súčiastkou».[41] Bol to postoj vedený snahou po objektívnej spravodlivosti vzhľadom na situáciu autora.

Urban sa v «Zhasnutých svetlách» snažil konfrontovať

---

40 R. Vladár: tamtiež, s. 153-154.

41 F. Vnuk: Sedemdesiatka Mila Urbana (Slovák v Amerike, 4. sept. 1974).

«svetodejinné udalosti» so slovenským svetom. Kniha sa začína kapitolou «Lavína sa pohla». Kam? Na to dáva odpoveď až v ďalšom románe «Kto seje vietor», kapitolou «Cesta do pekla». Dej románu «Zhasnuté svetlá», to je časové rozpätie od mobilizácie v septembri 1938 do vyhlásenia Slovenského štátu v marci 1939. Na scéne sa tu pohybujú prevažne činitelia Ľudovej strany a Hlinkovej gardy. Adam Hlavaj, za ktorým sa skrýva autor, «je započúvaný» do revolúcie, ktorá sa odohráva okolo neho. Je jej nechápavý svedok? Nie, je jej seizmograf, ktorý zaznačuje mnohé, nie všetky «chmúrne súvislosti». Román je vedený snahou chápať. Chápať ľudí, ktorí konali pod tlakom situácie, chápať národ, ktorý sa poddával prúdu. Vystupujú tu už do popredia aj symptómy nového času: nemecký tlak, agresivita a slovenská poddajnosť, ústupčivosť. Narukovaní chlapi «sedeli ani žaby v močidle» a ich situáciu najlepšie charakterizovala pesnička «Leteli, leteli havrany nad nami,

milý mocný Bože, čo len bude s nami...?»

Všetci sa obávali, či «nás Hitler neprehodí cez plot so všetkým činom». «Zvrátený nacionalizmus» charakterizuje pes, ktorý sa preháňa po korze s «petöfiovskou mašľou». Bude treba chápať a schvaľovať aj «cudzie náhľady». Ale čo bolo horšie, ako rana pod okom, bolo zamyslenie dekana Justha: «Aspoň uvidíme, komu budeme slúžiť».

Pre tento národ neznie nič horšie ako slovo «slúžiť». Slúžil celé dejiny, raz Maďarom, potom Čechom a teraz? Táto obava je podtónom celého Urbanovho románu. Pred ňou ustupujú aj nemecké hrozby židom, v podobe takých typov ako Opitz, a o osud ustarostený židovský človek Holzmann, ktorého Hlavaj utešuje, ako mu to káže «ľudská povinnosť».

«Disciplinovaná armáda» vyhrala — «museli sme ustúpiť», ale národ stratil južné Slovensko. V živote sa začalo ozývať «Na stráž!» a prichádzali «prevratné zmeny». Agrárnici prichádzali sami a dávali sa do služieb, starého ľudáka spravili riaditeľom hospodárskeho podniku, «uznávajú svoj centralistický omyl», zjaví sa aj profesor Žilka, kedysi odsúdený za vlastizradu a teraz «čupí v Piešťanoch a ako kedysi — prijíma záhadné návštevy», nastáva spor medzi Beňom a Smutným, prichádza k národnému

zjednoteniu a čo sa autonómia stala majetkom všetkých, rodí sa «nové Slovensko». Prišla Ryšňava, kde Marek povedal na «celé ústa», čo chceme, aby aj «cudzina počula». Prichodí priznanie, že «Nemcom je tu čosi vhod», že «nám temer ponúkajú túto možnosť», lebo inak «dnes-zajtra mohli by sme čakať «šógorov». A tak sa Smutný «ocitol na vedľajšej koľaji». Správy, že sa odtrhneme, sa už nedali utajiť, a Teplan ustarostený, že nie sme «finančne samostační», zakročuje u Beňu. Situácia dozrieva, na scénu prichodia Žilka a Lenský, ale Beňo si uvedomuje, že «dnes miešajú karty v Berlíne» a tak aj on začal hovoriť o samostatnosti. A keď sa zjaví Hitlerov dôverník Seyss-Inquart, každý vie, koľko bije, aj keď Nemci ešte chcú rozohrať Čechov proti Slovákom. Prišlo štatárium, zatváranie ľudákov, Homolov puč, koniec Česko-Slovenska. Teraz už platila len Lenského zásada «kto sa dal na vojnu, musí bojovať». Z Viedne vyzval gardu «k ozbrojenému odporu», lebo «kto chce mať vlastný štát nesmie sa ľakať nijakých obetí». Rozhodnutie ešte nepadlo. Smutný mal šancu, ale «bál sa veľkého rizika, politického priepadliska». Uňho nepochodili ani Seyss-Inquart, ani Bürckel, ani Keppler. Ale keď mu Bürckel ukázal Lenského telegram Hitlerovi o vyhlásení slovenského štátu a menovaní vlády, s prosbou, aby ich vzal pod ochranu, tu sa zhrozil. A najmä potom, čo ho Bürckel dostal do škripca, že cez Čerešniaka poslal Lenskému «osobitný odkaz».

«Myšlienka, že by sa Slovensko mohlo stať obeťou cudzej rozpínavosti, že by po uliciach Bratislavy mohli pochodovať cudzie vojenské jednotky, uvádzala Hlavaja temer do zúfalstva», a s Hlavajom takto myslel národ, celé Slovensko. To je najväčšia pravda, akú Urban vyslovil v tomto románe. Po Beňovej návšteve u Hitlera a čo sa na bratislavských uliciach začalo ozývať «Sieg Heil!», bolo rozhodnutie jasné: « — No na! Nevyhlásime... Oboma rukami!» Tak v literárnom podaní Milu Urbana prišlo k 14. marcu 1939.

«Vonku vyzváňali.

Všade.

Na všetkých stranách; na všetkých kostoloch, na všetkých zvonoch... 'sa-mo-sta-tnosť, sa-mo-sta-tnosť!' oznamovali svetu!» — Začalo snežiť a Adam Hlavaj kráčal ulicami Bratislavy

a nevedel, či sa má radovať alebo smútiť». Čitateľ sa nakoniec pýta: «Zhasli svetlá vtedy? alebo ich oveľa viac zhaslo neskoršie?»

Kto rozsieval vietor, pozhášal všetko. To bola «cesta do pekla». A to je už posledný Urbanov román «Kto seje vietor», ktorý vyšiel r. 1964. Ním uzavrel svoju veľkú pentalógiu, najväčšiu románovú kroniku v literatúre, nielen našej. Sľuboval ešte aj šiesty román, akúsi «cestu k dnešku», ale tú mu už nedovolil ani režim, ani osud. Režim nechcel, aby ľudácky spisovateľ písal o «povstaní», a osud ho uchránil od tohto trpkého údelu, lebo tu by nebol vyhovel nikomu absolútne. Iba, že by bol zaprel sám seba. A toho Urban nebol schopný ani morálne ani politicky.

Dej románu «Kto seje vietor» — to je už druhá svetová vojna, ktorá sa končí povstaním, začiatkom konca, slovenským Waterloom. Urban sa tu snažil zachytiť komplikovanú situáciu Slovenského štátu, jeho obraz vo vojnových časoch na najširšej báze. Je to najobsiahlejší Urbanov román, má vyše 740 strán. Stretáme sa tu s postavami predchádzajúceho románu, a je istým spôsobom aj prechod z románu «V osídlach». Ale na Slovensku sa už odráža svet. Urban konštatuje: «Európa sa kus po kuse premenila na džungľu». A kladie si vážnu otázku: Mali sme sa «dať roztrančírovať v nádeji, že sa to raz zmení, že sa Hitler v svojom gangsterstve utopí...?» V celom románe sa snaží na ňu zodpovedať, ale nenašiel uspokojivú odpoveď vari pre nikoho, ani pre seba. «Drží palec veci, a nie Beňovi» a «želá si len jednako: aby sme sa vyhli katastrofe». Vidí však, že si Hitlera robia Slováci sami. S týmto poznaním kráča Hlavaj celým obdobím vojny.

Smutný musel padnúť, k moci sa dostali noví ľudia, Česi «odchodili domov» a Židia sa usilovali dostať «aspoň do Maďarska». Ale Česi a Židia neboli jedinou starosťou, Maďari prepadli východné Slovensko a Slováci boli radi, že sa «Maďari dostali len po Stakčín, a nie po Bratislavu». A Adam Hlavaj začal korigovať svoju mienku o Ráztokách, čiže Slovensku, že «už neboli rozprávkou ani ostrovom pokoja», ale «strhnuté do víru udalostí, uvoľnené a pokrivené novými vzťahmi, pripomínali drevený most nad rozvodnenou riekou».

Hore začalo škrípať, lebo «Beňo, Žilka, Marek, ba i Lenský sú si vo vlasoch» a pritom «Nemci obsadzovali krajinu po krajine...»

Začala nespokojnosť, ktorú Marek vyjadroval slovami, že «do všetkého nám iní musia strkať nos. Ešte len aj do samostatnosti». A keď Hlavaj poukazoval na Nemcov, Marek ho zarazil, že aj «na Nemcov je spôsob», a to «alebo sa s nimi otvorene biť, alebo ich šikovne klamať». Marek chcel klamať, sypať piesok do očí, a tým často získaval. Aj Hlavaja získal, lebo «Marek bol nezmar».

Niektoré Urbanove konštatovania sú viac potvrdením historickej skutočnosti ako literárnym podaním. Týka sa to napr. Salzburgu, ktorý Hlavaj komentuje slovami: «No, ale ich v tom Salzburgu rozkrútili... Pane môj, čudoval sa Adam Hlavaj, pozorujúc, ako si Beňo a Žilka po návrate od Hitlera stúpajú na päty». Ale šlo tu len o Beňa a Žilku, nebola to prehra národnej veci? Historickej skutočnosti zodpovedá aj to, že «sa vedelo, že Žilka židovskú otázku ide riešiť na rasovom základe, ba že chce pretromfnúť aj norimberské zákony». Kritika «Ľudu» (Slováka) pre vodcovský kult a rozhovory «zamorené nejasnosťami, grajciarovým byzantinizmom» a pre národný socializmus «vlastného razenia», to je len druhá strana mince v porovnaní s «Gardistom», kde bol Hlavaj. Lebo «všelijakí čačkovci obondievali» všade. «Kam sa pohnete, samá čačkovina, zhon za majetkami, za bohatstvom...». Hlavaj «chcel mlátiť aspoň do čačkoviny, do toho nášho pľuháctva». Do jedného mlátil ako šéfredaktor, do druhého sa len zadíval a nechal ho tak. Hlavaj «musel písať» a myslel si, že slúži veci, ale slúžil Markovi, aj keď šlo o «plán na obsadenie Bratislavy» a všetky tie druhy «menšieho zla», až vraj «začala ich spolupráca viaznuť». Ale neuviazla. A na tomto kritériu sa lámu aj Hlavajove literárne súdy.

Veľkú pozornosť venuje Hlavaj aj dvom ťaživým problémom tých čias: židovskej otázke, ktorá s jej tragickými variáciami ešte čaká na literárneho majstra, a komunistickej ilegalite, ktorá sa do povstania viac odohrávala v kanceláriách a pánskych bytoch ako vo fabrikách a «hustých lesoch». Za jedným i druhým stála cudzia moc, ale mala vlastných slovenských vykonávateľov. A nemohol vystihnúť ani hĺbku nemecko-ruského konfliktu, lebo to nie je epizóda, ktorá sa dá vtesnať do slovenského rámca, ale dejinná dráma, ktorá si žiada vlastnú kompozíciu. Rovnako aj otázka morálky, «kde sme sa dostali so svedomím?», sa nedá ani literárne

stlačiť do fráz, ak sa neodkryje tvár človeka. Podobne aj partizáni neboli len hrdinovia, ale aj lumpi, ktorým nastavil zrkadlo už Alfonz Bednár v «Hodinách a minútach.» A tu i Urban má odvahu vidieť v nich aj pašerákov, dezertérov, zlodejov, «slovom, tak trochu svoloč». Ale ani Urban už nedopovedal, koľko tragédií išlo na konto tejto «svoloče». Iba načrtol ich vraždy a krádeže slovami: «Kde len zájdeme, keď sa po horách budeme vešať a strieľať?» To sú svetlé miesta tejto mohutnej mozaiky, vari najsvetlejšie v celom románe «Kto seje vietor».

Celkove treba povedať, že «Cestu do pekla» Urban nevedel literárne zvládnuť. A keď ho osobná situácia núti ku konfrontácii s realitou, tu počuje: «Adam, preboha, poďme odtiaľto... — Kam?» — pýta sa Aliny a ona «zložila ruky, naliehala: hockam, len preč z tohto pekla». To sú situácie, kde sa «ľudia trasú na celom tele».

Ťažko povedať, v čom hľadal Urban logiku deja. Mal pred sebou historické postavy a historické scény, ale v jeho podaní miestami vyzerajú ako frašky. Je viac ilustrátorom deja, ako jeho osnovateľom. P. Števček oprávnene súdi, že «hlavajovská ľudská a svetonázorová odysea je tragická»,[42] ale v žiadnom prípade, ani «v historických konzekvenciách» nie zločinná. Urban sa snažil už z mravných, ale aj literárnych pohnútok beletristicky zaktualizovať pohnuté obdobie slovenských dejín, aj keď umelecké hľadiská nechával pritom úmyselne stranou. V románe «Kto seje vietor» nahromadil množstvo veľkých i drobných faktov, z ktorých aj tí, čo neboli svedkami tohto obdobia, poznávajú jeho historický obraz. Nemožno tu však akceptovať Hlavajovu filozofiu: «Vyradili, odbavili nás na celej čiare. Musíme mlčať».[43] Takéto kapitulanstvo nezodpovedalo pravde doby ani v slovenskom svete.

Román je plný strhujúcich dialógov, ale jeho dej je napriek tomu dosť statický. Je to preto, že autor mal len dve možnosti: alebo podať zbeletrizovanú históriu v celej mohutnej panoráme času, alebo sa sústrediť na niekoľko podstatných konfliktov a tie

---

42 P. Števček: Úskalia Urbanovho realizmu (Pravda, 10. marca 1965).
43 M. Urban: Kto seje vietor, s. 127.

literárne spracovať so všetkými finesami estetického účinku. Urban sa rozhodol pre prvé, lebo to považoval za svoju životnú povinnosť, za «určitý druh konfesie», ale nie v zmysle «katarzis», ako sa domnieva J. Gregorec.[44] Ako zaangažovaný účastník celého tohto procesu nazrel pod povrch vecí a stadiaľ cez šošovku svedomia odkrýval ľudí, udalosti, činy, následky. Do akej miery to podával s pocitom viery, že slúži pravde, to je otázka, ku ktorej sa budú vracať ešte mnohí, lebo Urbanova mohutná románová kronika nie je obyčajným literárnym dielom, ale akousi národnou epištolou, ktorá má silný účinok psychologický i politický.

Nedostatkom Urbanovej literárnej panorámy v posledných dvoch dielach je, že nepostavil na scénu aj celý rad «statočných, čestných a obetavých pracovníkov, ktorým ležal na srdci predovšetkým záujem národa».[45] F. Vnuk má plnú pravdu, že Urban «iste poznal mnoho ľudí charakterných, neskorumpovateľných, idealistov, rodoľubov, úprimných vlastencov a pritom všetkom nekomunistov».[46] Urban si však vybral špičky ľudáctva a tie postavil do tône doby, kde bolo všetko čierne. Opomenul pritom aj príživníkov, ktorí bez zodpovednosti žili utiahnutí na teplých miestach, čakajúc, čo doba donesie a tvárili sa pekne na všetky strany. Nedopovedal tiež, alebo nemohol dopovedať, že filozofia «menšieho zla»[47] bola spojená s otázkou existencie národa, čo sa týkalo všetkých: ľudákov, gardistov, komunistov, agrárnikov, vládnych Slovákov i tých, čo robili kaviarenskú «ilegalitu». Ľudia, i literárni kritici sú dodatočne vždy múdri i v tom, aby správne zodpovedali otázku: «Čo mohol — čo mal v tomto prípade robiť?» mnohý jednotlivec i národ. Bola to (a je dosiaľ) doba apokalyptická, ktorá vyhodila na povrch nacizmus i komunizmus, a medzi nimi bolo ťažko tancovať malému národu, najmä keď mal tancovať na ľade. Že sa tu mnohí pošmykli, je pochopiteľné, že niektorí začali tancovať s diablom, je neodpusti-

44 J. Gregorec: Keď siali vietor (Slovenské pohľady, 1965, č. 4, s. 103).
45 F. Vnuk: Nový román M. Urbana «Kto seje vietor» (Slovák v Amerike, 15. sept. 1965).
46 Tamtiež.
47 «Keď už zlo — tak naozaj to menšie» — filozofuje Hlavaj už v «Zhasnutých svetlách» s. 455.

teľné. Pred touto dilemou bol Urban, a pred ňou budú stáť ešte mnohí iní. Ani Urban nemohol prekonať presilu času.

Urbanov román «Kto seje vietor» ani v svojom skreslenom obraze neukázal «slovenský fašizmus v celej nahote», ako to žiadal J. Špitzer,[48] lebo autor v nových pomeroch ani nemohol povedať, ako národ mal málo spoločného s týmto fašizmom a čím všetkým sa proti nemu bránili aj niektorí tí, ktorých Urban podáva v čiernom rámci. Pritom všetkom Urban aj v obmedzených možnostiach svojej výpovede vidí pôvod fašizmu správne, v «morálnom nihilizme» doby. Ale s Urbanom v tomto románe je to ako s Hlavajom v «Stráži», keď «mu prichodilo uverejňovať, čo sa s jeho presvedčením diametrálne rozchádzalo».[49] No Urbanov román neobsahuje len obraz do všeobecne nepriaznivého svetla postavených režimistických špičiek, ale je tu aj Holzmann, Sonnenfeld, Elsnerová, Feldmann, Chaim Teitelbaum ako symbol tisícov iných, a ich tragédiu zobrazil verne, čo «patrí aj k najsilnejším miestam románu»,[50] a to nielen s pohľadom na Nováky, ale i na to, čo sa dozvedel o Osviečime, Lubline, Treblinkách (za vojny sa toho však dozvedel málo, pozn. a.) a čo sa sem-tam mohol dopočuť. Aj to patrí do jeho románovej kroniky, ako tam patria aj komunisti Mahút a Sedmík, čechoslovák Kalnický a aj arizátori. A viac tam patrili aj slovenskí vojaci, tí čo odchádzali do Ruska i tí, čo prichádzali odtiaľ. Ich reči o Rusku boli zaujímavé, ale po vojne to už bolo politické tabu.

Tí, ktorí románu «Zhasnuté svetlá» vyčítali ideové nedostatky, našli v románe «Kto seje vietor» isté uspokojenie. Ale spočívalo to už aj v tom, že tu bolo pravé «preskupovanie síl a mentálne dozrievanie jednotlivých postáv»,[51] ako to vysvetľoval sám autor. No i tu venuje Urban viac pozornosti «vonkajším faktorom»,[52] takže čisté ľudské elementy ustupovali politickým hľadiskám. A

48 J. Špitzer: Prológ nového vývinu Mila Urbana (Kultúrny život, 1958, XIII., č. 12, s. 10).
49 M. Urban: Kto seje vietor, s. 408.
50 J. Gregorec: tamtiež, s. 103.
51 Cit. podľa J. Gregorec: Keď siali vietor, s. 103.
52 J. Gregorec: tamtiež.

to cítiť v celom románe. Niekde však, a to najmä používaním ľudových povrávaní, trafí klinec rovno na hlavu. Hlavajova filozofia «vytriasali sme blchy z kožucha, ale nad posteľou»,[53] neplatila len pre blatňanskú revoltu, ale aj pre bystrickú revoltu r. 1944. O tej už Urban svedectvo nevydal, ale vo fantázii čitateľa táto paralela dostáva i historický význam.

Čo sa týka portrétov postáv v oboch posledných románoch, treba povedať, že predovšetkým postavu Smutného nedotiahol, nezachytil verne,[54] že ho zúžil, skreslil. Zato dostatočne vykreslil, aj keď už z perspektívy nového času, postavy Beňu, Žilku, Marka, Zrubca, Cvengroša, Čačku, Hlavaja, aj Mahúta, Kalnického a Hroboňa, a dokonca aj okrajové postavy, ako Vrtík, Grečo, Smieško, Sojček, Remeň, Korínek, Sedmík, Dolník, a aj ženské postavy ako Alina, Lenka, Aranka (Zolota). Oni sú figurkami pestrej mozaiky epizód, v ktorej sa majstrovské pero autora ukázalo v pravej veľkosti. Najmä tam, kde mal voľné pole imaginácie, kde ho netlačili faktografické detaily a kde dejové motívy dostali svoju dramatickú tvárnosť bez zreteľa na ich dokumentárnu funkciu.

Kronika rokov 1939-1944, tohto historicky významného a dramaticky pohnutého obdobia slovenských dejín, dostala tak pozoruhodný literárny obraz. A zároveň zostáva dokumentom doby, o ktorej hovorí i v ktorej vznikla. Milo Urban za dlhoročnej nútenej mlčanlivosti mal čas zamyslieť sa nad tým, čo sme prežívali a prežili a kriticky sa postaviť k dobe i jej ľuďom. Lenže nie je to už len «neučesaná pravda», o ktorej hovorí, že ju má rád, ale viac oná «pravda» prežívaného času, ktorú musel prijať, aby sa mohol uživiť a aby sa mohol vôbec literárne ozvať. Mal odvahu nastoliť problém «menšieho zla», ktorý zamestnával slovenský svet neraz v dejinách, a najviac v poslednom polstoročí. Urban obraňuje politiku menšieho zla nie preto, že aj sám mal na nej podiel, ale preto, že ju považoval za kategorický príkaz národného zachovania. Základným princípom politiky menšieho

---

53 M. Urban: Zhasnuté svetlá, s. 140.

54 To mu vyčítal, iste poučený P. Čarnogurským, už B. Graca v článku «O politickej koncepcii románu Zhasnuté svetlá» (Predvoj, 1958, č. 9).

zla bola otázka prežiť.

R. Vladár hovorí, že «o umení takto tvorených dvoch posledných románov nám neprichodí uvažovať. Iba uviesť, že oficiálna kritika a literárna história ich na Slovensku prijala s najväčšími výhradami».[55] Pochopiteľne, lebo nevyrástli z marxistickej ideológie, aj keď sa zdá, že autor bol ochotný robiť isté kompromisy s dobou podľa jednoduchého zákona, že «Žiť sa musí». Aj taký veľký autor ako Milo Urban musel takto zápasiť o život.

Urbanova slovenská sága ukazuje, že mal od začiatku veľkú literárnu perspektívu: chcel byť románovým kronikárom svojho času; chcel podávať svedeckú výpoveď o ľuďoch a dobe, ktorú prežíval; chcel zachycovať všetko presne a verne, podľa pravdy svojho zraku a svedomia. A môžeme povedať, že v prvých troch románoch to dokázal i talentom i mravným svedomím. Len potom, po druhej svetovej vojne, keď prekonal krátky exilový pobyt v Rakúsku, väzenie a príkorie mlčania a spoločenskej vyradenosti, akoby stratil rovnováhu svojho zraku. Chýbala mu priazeň slobody, ktorá je aj u veľkých géniov šťastným doplnkom ich talentu. Okrem toho, rozhľadený po svete, videl, že dobe podliehajú aj mocnejší, čo ho tiež zvádzalo, aby sa prispôsobil pravidlám politickej hry a hľadal isté kompromisy s novými pomermi. Ale ani potom Urbanov literárny talent nezapadol. Urban len ustúpil, ale nepodľahol osídlam nového času, ktorý povýšil moc na taký stupeň, že sa jej sklonili spisovatelia i literatúra. Z ľudských dôvodov, z nutnosti, sa sklonil aj Urban. Uňho však je to symptóm osudu národa. Tu «porazení» predstavitelia «zlikvidovaného» štátu pôsobia ako tajná, neporaziteľná sila, ktorá vychádza z útrob zeme, kde odpočívajú veľkí mŕtvi. A tu prežíva aj idea prechodné časy, aby ožila, až príde deň.

---

55 R. Vladár: tamtiež. — L. Mňačko v článku «Bolo to naozaj tak?» (Hlas ľudu, Bratislava 25. februára 1958) napísal, že vyjdenie «Zhasnutých svetiel» je «skôr udalosťou, ba priam senzáciou politickou než umeleckou». — B. Choma v článku «Návrat Mila Urbana do literatúry» (Práca, Bratislava 15. marca 1958) napísal, že «román nepísal marxista. Písal ho človek, ktorý ide boľavo a ťažko po ceste z pozícií nám nepriateľských na pozície pokrokové...»

To je zmysel slovenskej ságy Mila Urbana. Aj on sa stal obeťou moci, ktorá zlikvidovala nádejnú jar 1968. Keď sa raz budú potomci pýtať, ako to bolo s Milom Urbanom, ako sa to spytovali stredoškolskí profesori r. 1956 na celoslovenskom aktíve A. Matušku, a on ustrašene rozhodil rukami a povedal «Veď ja mám ženu... a dieťa»,[56] bude stačiť ukázať na Urbanovu slovenskú ságu, na túto veľkú románovú kroniku slovenského sveta a života od konca prvej do konca druhej svetovej vojny. V nej je obraz Slovenska i osud Mila Urbana. Oni vždy patrili spolu. Kde Urban skončil svoju ságu, tam bude raz začiatok nového života národa. Nie kontinuitálne, ale ako vzkriesenie idey, ktorá žije s národom a národ v nej. Lebo «na osudoch Adama Hlavaja a jeho generácie, teda nás všetkých, podal obraz ťažkých osudov našej generácie, ktorej údelom je prežiť a zdolať toto storočie, plakať v ňom s plačúcimi a radovať sa s radujúcimi, len sa nepoddať».[57] Urbanova slovenská sága bude sprevádzať Slovákov všade na svete a bude im pripomínať ich osud, ich chyby, ale aj ich zásluhy a vieru, ich právo na slobodný život a rovnoprávnosť v rodine národov. Aj literárne dielo pomáha takto prenášať ideu plnej národnej sebarealizácie z generácie na generáciu. To bolo vždy údelom slovenskej literatúry. Milo Urban takto splnil odkaz slovenských dejín.

---

56 R. Vladár: tamtiež, s. 155.

57 P. Čarnogurský: Nad hrobom Mila Urbana. Prejav na bratislavskom cintoríne v Slávičom údolí dňa 13. marca 1982 (Echo, Cambridge, Ont., 1982, č. 27, s. 38-40).

Marián Žiar

Za Andrejom Žarnovom

Bory na Záhorí tichým bôľom šumia,
umĺkol škovránok, jak to porozumia?
Bory na Záhorí, chlapi v tvrdej roli,
obrázok osudov na slovenskom poli.
A tomu životu spieval si do kroku,
v pochode úmornom často bez obroku,
hrmel si nádejou i silou víťazov,
že právo národa je jeho okrasou.
V tom svätom zápase plnosť tvojho ducha,
z neho sa spev rodí, zvoní, neutícha,
jak rieka vnorená do tajov kameňa,
kde hymna času znie pravá, bez zámena.

Bory na Záhorí... Kto za pravdu horí?
Váš básnik, tvrdý muž, čo slobode dvoril!
Na kameň na hrobe zaštepiť mu vetu:
Životom i spevom patril svojmu svetu,
jak zákon otcov káže. V ňom žil, v ňom žije,
pokiaľ naše srdce za náš národ bije...

Bory na Záhorí snivým vánkom vejú,
pamiatku básnika besy nezavejú.
Raz nový čas svitne, rod ožije v sláve
a s menom Žarnova vstane v svojom práve.
Tak viera naša znie. S pohľadom na tvoj rov
dvíhame ju hrdo, drahý Andrej Žarnov.

(Marec 1982)

Jozef G. Cincík

Generál a maršal Andrej Hadík (1710-1790)

Podľa starých záznamov rod Hadíkovcov pochádzal z Turca na Slovensku. O Baltazárovi Hadíkovi vieme, že okolo roku 1585 bol v Slovenskom Pravne evanjelickým kazateľom. Jeho žena Verona mu porodila dvoch chlapcov, Jána a Daniela. Starší Ján študoval vo Wittenbergu a r. 1614 sa stal kazateľom v Trenčíne. Zomrel 57-ročný v r. 1642. Aj Daniel, jeho mladší brat, študoval za kazateľa v Prahe a roku 1618 s podporou Gašpara Illésházyho prešiel na ďalšie štúdiá do Wittenbergu. Po príchode domov sa r. 1622 stal duchovným v Modre.

Súčasne s Baltazárom Hadíkom žil Tobiáš, ktorého syn Jónas, narodený Barborou Burianovou, tiež študoval vo Wittenbergu r. 1627. V r. 1636 bol ordinovaný za kňaza a po smrti Jána Hadíka sa v r. 1642 stal kazateľom v Trenčíne. Mal syna Jána III. Hadíka a neskoršie prešiel do Zay Uhroviec. V r. 1673 odišiel do vyhnanstva a zomrel v Hamburgu. Jeho manželkou bola Anna Piláriková, dcéra známeho kazateľa Štefana Pilárika Staršieho.

Baltazárovmu synovi Jánovi I. Hadíkovi sa narodil Michal I. Hadík, ktorý sa roku 1669 nachodí v zozname zemanov Trenčianskej župy. Spomenutý Michal mal za ženu Julianu Jablonickú a s ňou mal dvoch synov: Michala II. Hadíka a Štefana. Michal II. sa dal na vojenskú dráhu (1709-1733) a stal sa cisársko-kráľovským kapitánom. On bol vlastne zakladateľom budúceho slávneho rodu.

Z tejto línie pochodil potom Ondrej I. Hadík, náš generál husárskej jazdy a neskoršie maršal a gróf. (Narodil sa r. 1710, zomrel r. 1790, grófom bol menovaný r. 1763.) Jeho manželkou sa stala princezná Františka Lichnowská, s ktorou mal 4 deti. Od tých čias sa v rodine narodilo viac chlapcov, ktorí boli vychovaní za vojakov až generálov.

Maršál a generál Andrej Hadík

Spomenutý Michal II. Hadík sa oženil r. 1708 s Františkou Hardyovou pochádzajúcou z Luxemburska, a tá mu porodila syna Andreja.

Andrej Hadík sa narodil v Köszegu (Güns) vo Vašskej stolici. Študoval tamtiež u jezuitov, lebo časom sa rod pokatolíčtil. Za mladi Andrej prejavoval náklonnosť vstúpiť do jezuitského rádu. Ale na radu svojho otca sa stal vojakom. Ako 20-ročný vstúpil do husárskeho pluku Ghilányiho, odkiaľ neskoršie prestúpil do pluku Dessefyho.

Počas panovania Márie Terézie a jej manžela Františka Lotrinského si získal veľké vojenské zásluhy. Ako vojak slúžil 45 rokov, počas ktorých sa zúčastnil dvoch vojen s Francúzskom, tureckej vojny a troch vojen s Pruskom. Počas vojen postúpil do najvyšších vojenských pozícií.

R. 1738 bojoval ako kapitán pod vedením Olivera Vallisa proti Turkom. V Bulharsku prepadol so 120 husármi predvoje Turkov a zahnal ich. Na hraniciach Bosny zaujal so 400 jazdcami hrad Rudník a pri Grodke s 260 vojakmi porazil omnoho väčší počet Turkov.

R. 1744 išiel Hadík s vojenským poslaním k hlavnému veliteľovi Eugenovi. Tak si získal jeho obľubu, že ho hlavný veliteľ povýšil za majora k jednotke, ktorá sa pohýňala do Sliezska. Pri pruskej vojnovej výprave v Sliezsku sa mu podarilo preniknúť so 400 bojovníkmi cez nepriateľské línie do opevnenia v Niši (Neiss). Deň pred útokom pri Molviciach, v Leuchtenbergu a v Grotkove veľmi odvážnym a nebezpečným prepadom rozvrátil nepriateľské rady.

Keď sa utáboril vo Frankensteine, zo Sliezska cez Vratislav udrel na pluk pruských husárov s 350 svojimi a veľkú časť nepriateľov zajal. Za to bol povýšený na podplukovníka. Hrdinsky pomáhal plukovníkovi Beleznaymu. S dvoma stotinami karabinierov pokoril celý pluk, pričom zajal viac ako stotinu protivníkov a ukoristil dve zástavy.

V druhej francúzskej vojne po prekročení Rýna pri Biberbachu neďaleko Oppenheimu porazil celú francúzsku jazdu a mnohých pojal do zajatia. V Holandsku bojoval ako generál s 5.000 vojakmi medzi Ramiliesom a Antverpami. Mimoriadne hrdin-

Erb Andreja Hadíka,
maršála a generála

stvo prejavil pri dobýjaní Antverp a Berg op Zoomu; zajal tam 47 dôstojníkov a 945 mužov s dvoma delami.

V poslednej pruskej vojne v r. 1751 ako štábny generál — práve v deň menín cisárovnej Márie Terézie — prenikol s vojskom do Berlína a zaujal mesto. Zničil tamojšiu obranu, a napriek tomu, že sa pruský kráľ Fridrich Veľký s Móricom Dessauským ponáhľali proti nemu, ešte pred ich príchodom získal 350.000 toliarov vojnového poplatku, ktorý šťastlivo odniesol spolu so siedmimi zástavami a mnohými zajatcami do Hornej Lužice.

Márii Terézii odovzdal Hadík dve rukavice, ktoré ukoristil vo Fridrichovom letohrádku «Sans-Souci» pri Berlíne. (Rukavice boli vyšívané «petit pointom», ale na nešťastie sa hodili iba na jednu ruku, lebo boli uchytené iba náhlivo, bez veľkého pozerania.) Panovníčka ho vyznamenala novozaloženým radom Márie Terézie, veľkokrížom za hrdinstvo, ktorý dostal Hadík ako druhý po generálovi Daunovi v r. 1758.

V tom istom roku, ako generál jazdectva pri kniežati z Zweibrückenu, prevzal velenie celej rakúskej armády. Spomenu-

tému kniežaťu bol na pomoci svojím dôvtipom pri Meissene, Strehlene, Torgaue a Wittenbergu. Cez zimu boli Hadíkovi zverené pozície v Dippolswalde a celé kniežatstvo Altenburgské. Ako hlavný vodca prevzal velenie divízie v Sasku, porazil pruské knieža Ernesta a zaujal Sonnenstein.

Za toľké zásluhy ho cisárovná odmenila panstvami Futak (Báč-Bodrog) a Černovice (Bukovina) a r. 1763 ho povýšila za uhorského grófa. V tom istom roku bol Hadík poverený hlavným veliteľstvom Budína. Cisárovná ho rada predstavovala verejnosti ako vzor hrdinského vojaka: «Chcete vidieť udatného vojaka? Pozrite sa na Slováka Hadíka!»

V roku 1764 bol Hadík vymenovaný za splnomocneného vládneho komisára a veliaceho generála do Sedmohradska, kde štyri roky energicky viedol verejné záležitosti. R. 1769 bol poslaný ako cisársko-kráľovský poverenec do Karlovca, na kongres Ilýrov — Chorvátov. Pri rozdelení Poľska r. 1772 zasa ako rakúsky poverenec prevzal časť krajiny. Svojou umiernenosťou si tak získal Poliakov, že mu postavili pamätný stĺp. Vtedy sa stal aj hlavným veliteľom vojska v Poľsku a správcom Galície a Landomerie. R. 1774 bol vymenovaný za predsedu vojenskej rady a za poľného maršala. O dva roky nato sa stal aj hlavným županom Báčvanskej župy.

Rakúsky cisár Jozef II. vymenoval r. 1777 Hadíka za grófa Svätej rímskej ríše a r. 1789 ho poveril vedením vojska proti Turkom. Hadík v bojoch utrpel vážne poranenie na ľavej nohe. Zoslabnutý sa utiahol do Futaku a vedenie vojska prenechal Laudonovi. Zomrel 12. marca 1790 vo Futaku a tam bol aj pochovaný. Jeho heslom bolo: «Virtuti nihil invium».

LITERATÚRA:

Ribini: Memorabilia August. Confessionis I, str. 443.
Klein: Biographien II, str. 202.
Memoria qui Wittenbergae studuerunt, str. 112.
Adam: Scuta gentilhomorum, vol. IV.
Nagy Iván: Magyarország családai czímerekel, etc. Pest 1859, str. 9-14.
Siebmacher: Wappenbuch des Adels von Ungarn, str. 216.
Kempelen Béla: Magyar nemes családok, vol IV., Fa-Házy, Budapest 1912.
Révai Nagy Lexikona, zv. IX, str. 279-280.

Ján Okáľ

Via Reno nove

Via Reno 9 je adresa, rímska adresa, ktorá má práve také, ak nie významnejšie miesto v dejinách slovenskej emigrácie ako v dejinách slovenskej diplomacie. V dejinách slovenskej diplomacie preto, že tu bolo sídlo slovenského vyslanectva pri Kvirinále v rokoch Slovenskej republiky. Pri Kvirinále preto, lebo palác Kvirinál bol sídlom talianskeho kráľa a abesínskeho cisára Viktora Emanuela II., u ktorého boli akreditovaní diplomati až do jeho abdikácie. Kvôli úplnosti treba poznamenať, že po jeho abdikácii boli zasa akreditovaní pri Kvirinále u jeho syna Umberta, ktorý bol na čele Talianska až do referenda, ktorým sa stalo Taliansko republikou. Pretože taliansky prezident má svoje sídlo v bývalom kráľovskom paláci na Kvirinále, aj dnes sú diplomatickí zástupci iných štátov akreditovaní «pri Kvirinále». V dejinách slovenskej diplomacie je adresa na Via Reno 9 pamätná tým, že tu účinkovali ako zástupcovia Slovenskej republiky takí významní protagonisti slovenskej diplomacie ako bol Dr. Zvrškovec, Dr. Galvánek, Dr. Mikuš, Dr. Kaššovic, Dr. Kirschbaum a prof. Eugen Urban a z tohto vyslanectva prostredníctvom svojich reprezentantov sa usiloval minister zahraničných vecí Slovenskej republiky Dr. Ferdinand Ďurčanský začleniť Slovenskú republiku medzi neutrálne štáty práve sa tvoriacich nepriateľských blokov. Aj keď táto snaha stroskotala, jednako tvorí jednu z najsvetlejších kapitol v dejinách slovenskej diplomacie a v dejinách Slovenskej republiky všeobecne.

Nechceme sa tu však rozpisovať o dejinách slovenskej diplomacie v hlavnom meste Talianska, lebo to sa úplne vymyká z rámca týchto statí. Je však skoro nevyhnutné aby sme spomenuli, že pekná vilka v novorenesančnom slohu na Via Reno 9 bývala sídlom vyslanectva Rakúskej republiky pri Kvirinále až do obsadenia Rakúska v r. 1938. Slovenská republika ju prenajala od Nemcov, keď ju Taliansko uznalo a nadviazalo s ňou diplomatické styky.

Via Reno je impozantnejšia svojím menom ako svojou dĺžkou, lebo sa tiahne iba v dĺžke dvoch blokov a je preseknutá inou ulicou, nesúcou meno severotalianskej rieky Adige. Leží vo štvrti ulíc, pomenovaných podľa talianskych riek a v mestskom dopravnom systéme gravituje k námestíčku Piazza Buenos Aires, ktoré sme častejšie volali Piazza Quadrata. Je to vlastne rozšírenie veľkej dopravnej tepny Viale Regina Margherita, smerujúcej od štvrte Parioli, kde sa začína pod menom Viale Liegi a pod menom Viale Regina Elena sa končí pred bazilokou sv. Vavrinca neďaleko hlavného rímskeho cintorína CampoVerano.

Keď sme s Dr.Cincíkom a Dr.Polakovičom prišli do Ríma, v budove na Via Reno bývala už početná skupina Slovákov. Boli to väčšinou študenti, ktorým sa nechcelo hlivieť v Rakúsku a Bavorsku a vybrali sa cez Alpy hľadať možnosti emigrácie do zámorských krajín. Taliansko pre svoju polohu a mnohé prístavy bolo ako stvorené stať sa odrazovým mostíkom do šíreho sveta. O ich pobyte na Via Reno sme sa dozvedeli od Jurka Hronského a Ruda Blieznera, keď sa vrátili zo svojej prieskumnej cesty do Ríma, ale z mien, ktoré oni spomínali, poznal som len básnikov Karola Strmeňa a Mikuláša Šprinca. Dr. Polakovič poznal viacerých, lebo ako stály spolupracovník s Hlinkovou mládežou niektorých poznal z táborov a prednáškových večierkov, ktoré mával po niekoľko rokov v ich strediskách. Veľmi milo ma prekvapilo, že hneď na druhý deň po príchode do Ríma, keď sme električkou prevážali batožinu zo stanice Termini do penzionu Garrone, na Piazza Quadrata sme stretli Ferka Harčára. Nevideli sme sa od jeho návštevy v našom prvom bavorskom sídlisku Stein am Traun, kde prišiel s hudobníkom Jozefom Ďurišom a Dr. Henrichom Bartkom. Ale poznali sme sa ešte zo Žiliny, kde som bol počas vojny pridelený z Kultúrneho oddelenia Ministerstva národnej obrany a on bol redaktorom denných zvestí denníka Gardista. Nestretol som predtým ani potom človeka, ktorý by vedel byť takým oddaným a do krajnosti obetavým priateľom ako Ferko Harčár. Pochádzal z Ťahanoviec pri Košiciach. Keď jeho rodná dedina pripadla po viedenskej arbitráži do Maďarska, s vrstovníkmi pestoval slovenské národné povedomie a nikde sa s tým neskrýval, takže sa čoskoro dostal do sporu s nasadenými

maďarskými úradníkmi, najmä však žandármi, ktorí ho niekoľko ráz chceli vyučiť za Maďara svojimi rabiátnymi spôsobmi a brutalitou. Pred väzením utiekol na Slovensko a v Bratislave súkromne pokračoval v štúdiách, kým nedostal miesto v denníku Gardista, s ktorým sa čoskoro presťahoval do Žiliny. Za priazeň a láskavosť splácal sa šéfredaktorovi Milkovi Urbanovi a redaktorovi vnútornej politiky Vilkovi Kovárovi takou oddanosťou, že by bol za nich v neskorších časoch ťažkých skúšok obetoval všetko. Ferko Harčár sa v Žiline poznal s každým a vedel o všetkom.Policajný riaditeľ Galas a komisári Kováč a Vlčko mali pre neho stále otvorené dvere a žandárske stanice v desiatich okolitých obciach hlásili prv jemu, čo sa stalo, ako na Ministerstvo vnútra. Vo vojnových časoch vedel zaobstarať všetko, keď bolo treba vystrojiť priateľovi svadbu alebo zaobliecť Eugena Urbana do diplomatickej služby v Ríme, kde sa vyžadovalo desiatky metrov najlepšieho súkna na šaty pre rozličné príležitosti. Ostatný víkend augusta 1944 trávil Ferko Harčár v Tatrách, kde chodieval či v lete či v zime, lebo bol práve takým oduševneným horolezcom ako lyžiarom. Pretože železničné spojenie bolo prerušené, do Žiliny sa chcel vrátiť obchôdzkou, ale kdesi pri Ružomberku či Korytnici ho partizáni chytili a odvliekli do Slovenskej Ľupče. Na ľupčianskom zámku zažil všetky príkoria a poníženia, hladom a bitkou počínajúc a vyhrážkami likvidácie končiac. Tu poznal zverskosť partizánskych predákov, ale aj charaktery i bezcharakternosť spoluväzňov, ktorí sa za výhody vedeli podlizovať dozorcom a začali donášať pravdivé i vymyslené «hriechy» spoluväzňov. Keď sa konečne strážcovia zámku rozutekali a Ferko Harčár sa zasa dostal do Žiliny, v dlhej sérii článkov na pokračovanie vydal svedectvo o skúsenostiach na ľupčianskom zámku. Je to otrasné čítanie a pretože má na sebe pečať bezprostrednosti zážitku, ostalo v ňom aj ojedinelé autentické svedectvo o pomeroch na povstaleckom území.

Začiatkom apríla 1945 odišiel Harčár do Rakúska, ale necítil sa tam dobre, lebo desiatky jeho priateľov Amerikáni buď vydali alebo odvliekli do koncentračných táborov. Koľko vedel a mohol, pomáhal rodinám uväznených, ale konečne sa rozhodol hľadať

bezpečnejší kút a s viacerými študentmi prešiel Alpy do Talianska a keď sme ho stretli, už dlhšie býval na Via Reno 9.

Pri tejto príležitosti nebude azda od veci vysvetliť, ako sa stala budova bývalého slovenského vyslanectva prístreším slovenských utečencov.

Po páde Mussoliniho sa slovenské vyslanectvo presťahovalo do Benátok a úrad na Via Reno bol zlikvidovaný. Či ostala budova prázdna alebo sa do nej niekto nasťahoval, to neviem, ale isté je, že jednotky kanadského vojska, ktoré dostali túto časť mesta do správy, poverili administrovaním budovy sl. Helenku Filovú, bývalú sekretárku na viacerých slovenských vyslanectvách a v poslednom čase na vyslanectve pri Vatikáne. Helenka bola pekná plavovláska zo Slovenského Medera a mala veľké jazykové nadanie. Okrem toho bola na svoj vek veľmi samostatná a vedela aj v tých neistých časoch uskutočniť veci, na ktoré si netrúfali ani svetom otlčení chlapi. Prečo práve jej dali Kanaďania do správy budovu bývalého slovenského vyslanectva, ostane možno nadlho, ak nie navždy tajomstvo. Do tých čias sa však pokúsim vysvetliť celú vec na základe mnohých rozhovorov a pozorovaní i dedukcií z udalostí pred koncom vojny.

Osud Slovincov v oblasti Udine, Gorice a Terstu nebol už od konca prvej svetovej vojny na závidenie. Nepreháňame, ak ich položenie porovnávame s položením Slovákov v Maďarsku. Výstrelky šovinistických exponentov imperiálneho Talianska zasiahli aj Cirkev a slovinskí katolíci nenašli porozumenie a ochranu ani u pápeža Pia XI. Táto situácia sa ešte zhoršila, keď po rozpadnutí Juhoslávie Taliani aj teritoriálne zaorali do slovinského územia oveľa ďalej ako kedykoľvek predtým. Slovinské školy prestali účinkovať a stá slovinských študentov odchodilo na talianske univerzity, ak chceli vo svojich štúdiách pokračovať. Takto vznikli silné strediská slovinských študentov na všetkých veľkých talianskych univerzitných mestách, najmä však v Ríme, Bologni, Padove a Verone. Pre talianske úrady nemohlo byť tajomstvom, že slovinskí študenti sú politicky veľmi aktívni a pre vedúcich slovinských aktivistov bolo zasa otázkou života a smrti nájsť si nejakú ochranu. V týchto časoch sa Helenka Filová zoznámila s niekoľkými veľmi významnými

vodcami slovinských študentov v Ríme a pretože sama bola z mestečka, ktoré trpelo pod Maďarmi pre svoju slovenskosť, rozhodla sa Slovincom v rámci svojich možností pomáhať. Keď sa to tak vezme, neboli to možnosti malé, lebo aj keď sama nepatrila k vedúcim osobnostiam diplomatickej služby, diplomatické zvyklosti dávali jej istú ochranu a väčšiu možnosť pohybu a konania, ako vtedy mali nielen cudzinci, ale aj Taliani. Sl. Filová zrejme dávala do hry vlastnú hlavu, lebo Slovinci okrem rojčenia a pestovania slovinského nacionalizmu našli si cestu k americkej, anglickej a zrejme aj kanadskej rozviedke a v tejto činnosti bola pomoc osoby pod plnou či neplnou diplomatickou ochranou priam neoceniteľná. Preto po obsadení Ríma spojeneckými armádami muselo prísť k istému vyrovnávaniu účtov, pri ktorom Helenka Filová dostala správu budovy slovenského vyslanectva na Via Reno. Že to bola záležitosť spojená so Slovincami je zrejmé aj z toho, že hneď po vojne prvými obyvateľmi budovy na Via Reno 9 neboli Slováci ale Slovinci. Slováci prišli len o niekoľko mesiacov neskôr ako do hotového a nikdy ich nebolo viac ako jedna desatina Slovincov, ktorí tu našli prístrešie. Za zmienku vari stojí aj to, že slovinskí obyvatelia na Via Reno neboli tí, s ktorými počas vojny sl. Filová pracovala, ale utečenci, ktorí si zachraňovali životy pred Titovými prívržencami. Bývalí vodcovia slovinských študentov v Taliansku stali sa napospol vedúcimi úradníkmi rozličných medzinárodných organizácií pre utečencov, najmä však UNRRA a IRO.

Ferko Harčár by nebol on, keby nám po stretnutí na Piazza Quadrata nebol pomohol s batožinou. Keď sme ju všetku povynášali do nášho penzionu, pozval nás do rastúcej slovenskej kolónie na Via Reno 9. Budova na Via Reno 9 je vilka v novorenesančnom slohu. Má prízemie a dve poschodia a na ďalšie dve poschodia vyčnieva ešte vežička. Čo bolo v prízemí, nikdy ma ani veľmi nezaujímalo, a ak som sa to aj dozvedel, ako je pravdepodobné, že som sa dozvedel, nedbal som, či si to zapamätám, lebo nás, slovenských utečencov, sa to netýkalo. Prvé poschodie tvorili kedysi úradovne a byty slovenského vyslanectva, ale v tom čase miestnosti, hľadiace do ulice Via Reno, mali obsadené Slováci. Slovinci obývali oveľa väčšie

priestory, hľadiace oblokmi do záhrady a okrem toho celé druhé poschodie a celú vežičku. Pretože ide o dosť veľké priestory, často mi napadla otázka, či počas Slovenskej republiky boli v tej budove aj iné úrady ako vyslanectvo pri Kvirinále, lebo vyslanectvo pri Vatikáne bolo v inej budove. Podľa najnovších obrázkov z r. 1982, Rakúsko, ktorému po vojne budovu vrátili, má na Via Reno 9 obe vyslanectvá, pri Kvirinále aj pri Vatikáne.

Je zaujímavé, ako chytro začnú pustnúť aj tie najkrajšie budovy, ak sa o ne niekto neustále nestará. Nemusí to byť vandalizmus alebo iné poškodenie budovy alebo jej zariadenia. Stačí niekoľko týždňov neutierať prach, neleštiť parkety a nestarať sa o steny a z najkrajšieho paláca stane sa skladisko. Budova na Via Reno 9 nebola poškodená, a predsa mesiace, za ktoré už slúžila ako nocľaháreň utečencov, udreli na jej vnútrajšok svoje stopy. Všetko bolo sivé, zaprášené, pokryté patinou povojnovej biedy. V izbách, ktorých štukatúra prezrádzala starú slávu, vojenské kavalce na neleštenom parkete stačili pripomenúť drsnú prítomnosť, keď nie lakové topánočky diplomatov, ale pozbieraná obuv utečencov otiera sa o tieto priestory. Jedno však bolo zrejmé — izby a ich obyvatelia sa postupne tak zharmonizovali, že akosi tvorili štýlovú jednotu.

V bývalej kuchyni mali svoje sídlo najváženejší členovia tohto slovenského spoločenstva — básnici Mikuláš Šprinc a Karol Strmeň. Ako takí mali aj najlepšie spojenie so slovenským vyslanectvom pri Vatikáne, kde vyslanec Karol Sidor a cirkevný radca Dr. Jozef Kapala si často na nich spomenuli a poslali Milku s dobrotami nielen pre nich, ale pre všetkých. Strmeň a Šprinc tvorili vlastnú skupinu nie preto, žeby sa boli od ostatných odťahovali, ale mali spoločné literárne záujmy a skúsenosti a nie na poslednom mieste aj preto, že neprišli do Talianska s ostatnými obyvateľmi Via Reno, ale sami, a pretože to bola cesta plná dobrodružstiev a dramatických príhod, spojila ich na celý život v nerozlučnom priateľstve. U básnikov takého rozdielneho štýlu, temperamentu a inšpiračných zdrojov je takéto blízke priateľstvo skoro výnimkou a nebyť tých spoločných podujatí a osudov už doma, ale najmä v emigrácii, nikdy by nebolo vzniklo a tým menej sa udržalo.

Pre Karola Strmeňa bolo to obdobie prudkého tvorivého výbuchu, keď najmä pod vplyvom katastrofálnych zmien na Slovensku vznikli skladby ako jeho Testament a ďalšie svedectvá veľkého otrasu, ktorým prešiel. Ale bolo to aj obdobie, keď tvoril svoju intímnu lyriku takej intenzity, že keby ju aj publikoval, bola by neuveriteľná v porovnaní so všetkým, čo od tých čias napísal. Už to je strata, že Strmeň doteraz tieto verše nepublikoval, ale väčšia strata, ak ich ani nezachoval. Šprinc, ako vždy, aj vtedy skôr hromadil a uskladňoval vnemy a impresie, aby ich neskôr spracoval vo veršoch i próze. Šprinc nepíše verše, ale celé knižky a v tom je tajomstvo štýlovej jednoty jeho knižných diel.

Slovenských obyvateľov Via Reno 9 všeobecne označovali za študentov, či sa už o nich hovorilo alebo písalo. V skutočnosti iba na začiatku bola tam väčšina študentov. Postupne sa pomer študentov a neštudentov nakláňal viac na stranu tých, čo už dávno mali študentské roky za sebou. Začiatkom novembra 1945, keď sme my prišli do Ríma, za študentov bolo možné pokladať najmä Ladislava Pudiša, Jozefa Kolmajera, Ferka Chajmu, Dezidera Murgaša, Viliama Kóňu, Eda Moščoviča, Štefana Kašaríka a Tibora Gašparíka. Viem, že boli aj iní, ale pretože neskôr celkom vypadli zo slovenského života, ich mená som si nezapamätal. Za študenta sa však pokladal medik Jozef Šiky, aj keď bol o hodne starší od spomenutých.

Keď sa po rokoch zahľadím na tento menoslov, až udivuje, ako záujem a ľudské osudy rozhodia ľudí po svete a zakotvia ich v rozličných povolaniach. Všeobecne možno povedať, že študenti, ktorých som v novembri 1945 našiel na Via Reno 9 v Ríme, sa v živote veľmi pekne uplatnili.

Ladislav Pudiš už vtedy zásluhou štedrosti Msgr. Dr. Jozefa Kapalu navštevoval chýrečnú spevácku školu maestra Stracciariho. Mal nezvyčajne dobrý hlasový fond ako bas-baryton a neskôr sa uplatnil vo viacerých talianskych aj nemeckých operách, hlavne však v San Carlo v Neapole a v Ríme. Zdá sa, že posledné roky sa už nevenuje spevu, ale skôr vinohradníctvu v rímskom predmestí Frascati a krem toho je spolupracovníkom slovenského vysielania vo vatikánskom rozhlase.

Jozef Kolmajer sa zaujímal hlavne o spoločenské a politické

vedy. Z Talianska odchádza asi po roku do Španielska, kde ukončí svoje štúdiá a odchodí do Austrálie, kde má veľmi úspešnú kariéru v štátnych službách svojej novej vlasti. Okrem toho udržuje styky s poprednými španielskymi činiteľmi a informuje ich o slovenských záležitostiach. Kvalitnými príspevkami obohacuje austrálsku aj americkú slovenskú tlač.

Ferko Chajma tiež odišiel na štúdiá do Španielska a po ukončení sa usadil v Austrálii, kde je činný v slovenskej diaspore a úspešne už roky rediguje S-ovenský štít, časopis austrálskych Slovákov. Je činný vo Svetovom kongrese Slovákov a zúčastnil sa na niekoľkých jeho Generálnych zhromaždeniach, posledný raz vo Washingtone, D.C. Jeho články a iné príspevky v tlači majú vysokú hodnotu.

Dezider Murgaš už ako gymnaziálny študent vynikol ako rádiový amatér, konštruktér nových prístrojov a vydával časopis pre rádiových amatérov doma už ako 17-ročný. V Taliansku postavil rádiovú stanicu Barcelona, ktorá pred voľbami r. 1946 a počas procesu s prezidentom Tisom povzbudzovala národ. Vysťahoval sa do Argentíny, kde je úspešný ako odborník v elektronike. Jeho talent sa však nikdy nerozvinul v rozsahu jeho schopností.

Viliam Kóňa po odchode z Ríma tiež študoval v Madride, ale po štúdiách sa vysťahoval do Spojených štátov, kde v štúdiách pokračoval a dnes účinkuje ako riaditeľ medickej knihovne na Rush univerzite v Chicagu. Je odborníkom o začiatkoch slovenského novinárstva v Spojených štátoch a vo svojom odbore medického knihovníctva neustále publikuje. Nová moderná bibliotéka Rush univerzity je vo veľkej miere jeho dielom a v slovenskom živote zaujíma tiež veľmi popredné miesto.

Aj Edo Moščovič odišiel na ďalšie štúdiá do Madridu, kde skončil medicínu. Vysťahoval sa do Spojených štátov, kde doteraz účinkuje, ale okrem niekoľkých priateľov neudržuje styky s americkými Slovákmi. Je jazykový fenomén a v časoch rímskeho pobytu bol hlásateľom rádiovej stanice Barcelona.

O Štefanovi Kašaríkovi počujeme trochu menej, ale vieme, že sa usadil v Austrálii a je činný v tamojšej slovenskej kolónii.

Tibor Gašparík bol absolventom chemickej strednej školy v

Banskej Štiavnici. V Ríme bol až do svojho odchodu do Spojených štátov. Svoju podnikavosť prejavil tým, že chcel už v r. 1945 založiť fabriku na lepidlá. V Ríme sa zapodieval aj rádioamatérstvom a fotografiou. Po emigrácii do Spojených štátov sa usadil v Clevelande, kde bol niekoľko rokov chemikom v mestskej vodárni, potom pri kontrole znečisťovania povetria a nakoniec zakotvil ako úradný fotografista mesta Cleveland. Účinkuje tam až doteraz. S jeho fotografiami sa často stretáme v slovenskej tlači.

V časoch, o ktorých píšeme, väčšina študentov bývajúcich na Via Reno bola práve po ukončení stredoškolských štúdií. Len Jozef Šiky mal už za sebou hodne semestrov medicíny a keď prišla príležitosť, odišiel tiež do Španielska, kde v štúdiu medicíny pokračoval. No možnosti uplatniť sa v madridskom rozhlase ako slovenský hlásateľ ho odviedli od štúdia a ako vari jediný z tých, čo kedysi bývali na Via Reno, ostal natrvalo v Španielsku.

Z neštudentov na Via Reno najstarší bol vtedy Dr. Ján Bečka. Bečka vlastne bol i nebol obyvateľom Via Reno, lebo ako bývalý slovenský konzul v Prahe a potom vyslanec v Záhrebe, bál sa dvoch nepriateľov, ktorí na neho číhali — Beneša a jeho agentov a Titových agentov. Preto keď bolo isté, že nebezpečenstvo nehrozí, na Via Reno býval, ale keď prišli prvé náznaky, že naháňačky sú zasa aktuálne, odrazu kdesi zmizol a jednoducho ho nebolo. Len on vedel, kde bol a čo robil. Ale keď bol na Via Reno, varil najlepšie bryndzové halušky. Obyčajne na plochej streche budovy, kde sa okolo jeho hrncov zbehla celá slovenská kolónia.

Vekove ako mladší za Bečkom nasledovali Motyčík a Remešík. Na ich krstné mená sa už nepamätám. Čím bol Motyčík doma, to už neviem, ale jeho žena bola modistka a špecializovala sa na robenie dámskych klobúkov. Preto jeho najväčšou túžbou bolo usadiť sa niekde v pokojnej krajine, pritiahnuť ženu a zariadiť pre ňu dámsky módny salón. Remešík bol doma žandárom a od života viac nečakal ako usadiť sa niekde a začať robiť. Robiť hocičo, len aby sa z toho dalo statočne vyžiť a zabudnúť na všetko, čo bolo. Oba pomerne chytro emigrovali. Motyčík do Argentíny, kde sa stal kuchárom horských delostrelcov kdesi na

západnej hranici neďaleko Chile a Remešík do Brazílie. Šiel vtedy so skupinou Slovákov na vízum či už pozvanie Jána Baťu, ktorý mal v Brazílii veľké pozemky a kolónia, ktorú tam budoval, volala sa Batatuba. Tak sa zdá, že ani jeden z rímskych Slovákov u Baťu neostal. Na ceste z Ríma do Janova zažil Remešík veľmi nemilé dobrodružstvo. Pretože bol počerný s tmavými vlasmi a mal fúzky skoro ako Ďurčanský, či naschvál, či na udanie, si ho talianska polícia poplietla s Ďurčanským a na niekoľko hodín ho zadržala. Inak to nebol jediný prípad, že Taliani zadržali ľudí, ktorí sa podobali na Ďurčanského, ale sám Ďurčanský nikdy s talianskou políciou nemal problém.

Oveľa mladší bol inžinier agronómie Árvay. Zdá sa, že keď bol na Via Reno, nemal ešte za sebou veľa praxe od tých čias ako odišiel z brnenskej techniky, kde agronómiu a veterinársku medicínu študovalo hodne Slovákov medzi vojnami. Pochodil kdesi od Trenčína a na Via Reno nemal konkurenta pokiaľ ide o originalitu osobnosti a bohémsku malebnosť. Na brade a pod nosom si vždy pestoval nejakú záhradku a pravdu povediac, či už fúzy alebo brada mu veľmi pekne pristali. Postavou bol maličký, ale jeho hlas bol robený na mohutnejšieho chlapa, takže keď sa ozval vo väčšej spoločnosti, ľudia ho preskočili, keď chceli vidieť, kto to vraví. Na blšom trhu Piazza Vittorio si kúpil vojenské nohavice a košeľu, takže keď sa viezol električkou, sprievodca sa nikdy pri ňom nepristavil pre lístok, lebo vojaci, bez ohľadu či boli talianski alebo spojeneckí vozili sa zadarmo na verejných dopravných prostriedkoch. Ak však predsa nejaký neskúsenejší sprievodca pýtal od neho «il biglietto», ako z hlbokého suda zaznel Árvayov hlas «militare» a sprievodca šiel ďalej. Jeho túžbou bolo dostať sa do Brazílie a v povodí Amazonky poľovať na obrovské anakondy. Do Brazílie sa dostal, ale čo sa s ním stalo, až doteraz sa mi nepodarilo zistiť.

Najmladší v skupine neštudentov bol Jožko Nosáľ, mládenec z Detvy. Ako väčšina mladých, ani on nemal za sebou niečo, čo by sa dalo nazvať minulosťou. Okrem šiat, ktoré nosil na každý deň, mal aj slušné belasé sako a ľahký trenchcoat. Občas sa do toho vyparádil, pozorne sa učesal a zmizol. Len neskôr sme sa dozvedeli, že takto vyparádený chodieva do neďalekého kostola,

kde bývali časté sobáše. Kedy hej, kedy nie, podarilo sa mu občas zamiešať sa medzi svadobnú družinu, kde si ženíchovi hostia mysleli, že patrí k mladuchiným a mladuchini, že k ženíchovým. Keď sa veci darili, ušlo sa mu z výslužky, keď sa nedarili, jednoducho zmizol. Po odchode z Talianska žil v Argentíne i v Brazílii, kde zomrel pomerne mladý kedysi začiatkom roku 1982.

Tento zoznam nie je úplný, lebo okrem týchto pomerne stálych obyvateľov na Via Reno 9 neustále boli obyvatelia prechodní, ktorí prišli a odišli podľa toho, ako dlho sa v Ríme zdržali. Boli to hlavne obyvatelia rozličných táborov alebo kolónií v iných mestách, ktorí si prišli do Ríma vybavovať emigračné papiere, prípadne prišli do Ríma, lebo sa to akosi patrilo, aby aj Rím videli, keď im už bolo súdené v Taliansku bývať. Boli to hlavne obyvatelia tábora utečencov v Modene, Bagnoli, v Cinecittà alebo kolónie v Assisi, ktorí tu našli zadarmo ubytovanie, kedykoľvek došli do Ríma. Neskôr, keď sa pomery ustálili, z Rakúska prichádzali a vracali sa početní Slováci, ktorí tvorili spojku medzi kolóniou v Nemecku a Rakúsku a rímskou kolóniou. Tak napríklad prof. Dr. Henrich Bartek často býval celé mesiace na Via Reno. Inak Bartek bol veľmi neposedný emigrant. Nikdy dlho na jednom mieste nevydržal a zo Slovákov vari nikto sa toľko ráz nepresťahoval z Ríma do Rakúska a z Rakúska do Ríma ako on. Bolo to až na neuverenie, lebo Dr. Bartek nebol nikdy typ športovca a tým menej horolezca. A predsa namáhavé horské túry tvorili takmer vždy časť prechodu medzi Rakúskom a Talianskom.

Keď naša skupina prišla do Ríma, spomínaní obyvatelia z Via Reno boli v našich očiach «starší»Rimania, tým viac, že zhodou okolností mali príležitosť chodiť krížom-krážom rímskymi ulicami. V tom čase bolo v Ríme stredisko niektorých oddielov Druhého poľského armádneho zboru. Nikdy som sa nedozvedel ako, ale niektorí zo študentov z Via Reno sa zoznámili s dôstojníkmi kultúrneho oddelenia poľských vojenských jednotiek. Toto oddelenie vydávalo vtedy dva časopisy: «Orzel Bialy», ideový a politický orgán celej poľskej kolónie v Taliansku a možno aj mimo Talianska a magazín «Na szlaku Kresowej», čo by sa dalo preložiť výrazom «Po stopách Kresowej divízie». Vojaci

tejto divízie pochodili najmä z krajov, ktoré sme volali Malopoľská alebo aj Galícia a mnohí, hlavne dôstojníci, poznali Slovensko, ba niektorí aj slovenské problémy a mali k nám sympatie. Dvoch či troch z našich študentov prijali aj do poľskej armády a viacerí sa stali poslíkmi kultúrneho oddelenia. Pošta ešte nefungovala a naši chlapci roznášali spomenuté časopisy a iné zásielky na adresy Poliakov, ale aj Nepoliakov, roztrúsených po celom Ríme. Takto za niekoľko týždňov poznali Rím lepšie ako väčšina rodených Rimanov. Kultúrne oddelenie Poliakov malo prenajaté poschodie od panej Elly Tanzi na Via Giuseppe Mercalli 29. Ulica Giuseppe Mercalli nie je ďaleko od Via Reno a preto aj po zavedení riadnej poštovej dopravy, keď naši študenti stratili zamestnanie, často tam zašli, neskôr najmä preto, že pani Tanzi dovolila, aby na jej adresu chodili zo Slovenska listy. Takto sa začala poštová výmena medzi Rímom a Slovenskom. Desiatky slovenských matiek a žien zasielalo listy niekoľko rokov na túto rímsku adresu. Pani Tanzi už po písme poznala niektorých odosielateľov, takže mohla listy odovzdať pravému adresátovi, ale niekedy, keď nebola spiatočná adresa, bolo treba list otvoriť a z obsahu uhádnuť, komu patrí.

Priateľstvo Ferka Harčára, ktoré bolo vždy vzácne, bolo v našich rímskych začiatkoch ešte vzácnejšie, lebo nás informoval nielen o pozadí všetkého, čo sa v rímskej slovenskej kolónii dialo, ale zaviedol a predstavil nás všade, kde sme mali alebo museli ísť. Najaktuálnejší a najvážnejší problém hneď na začiatku bolo povolenie pobytu v Ríme, čiže «permesso di soggiorno». Toto povolenie vydávalo hlavné policajné riaditeľstvo mesta, teda Questura di Roma. Ferko Harčár poznal už na Questure niekoľkých úradníkov, ktorí tento dôležitý dokument vystavovali a vedel aj toľko taliansky, že nás u nich mohol predstaviť a za nás na hlavné otázky odpovedať. Dodnes si inak neviem vysvetliť pomernú ľahkosť, s akou nielen naša, ale aj ďalšie skupiny Slovákov dostali tento dokument, ako snahu talianskej vlády uľahčiť život utečencov, a to aj vtedy, keď Rím bol celkom zrejme preplnený Talianmi, spojeneckými vojakmi, utečencami a iným veľmi nestálym a hlavne neproduktívnym elementom rozmiešaného ľudstva v povojnovom čase. Aj keď hneď na začiatku sme

okrem povolenia pobytu nepotrebovali iné dokumenty, už vtedy bolo nutné, aby si niektorí z našich priateľov vybavili tieto papiere na iné mená. Vďaka týmto známostiam a v nemalej miere aj spôsobom, akým sa naši priatelia správali, nestretli sme sa s neprekonateľnými prekážkami ani vtedy, keď sme žiadali «soggiorno» na nepravé meno, prípadne niekto iný zastupoval osobu, pre ktorú sme soggiorno vybavovali. Spomenul som už, že na Via Reno bývali nielen Slováci, ale aj Slovinci a na rímskej Questure vystavili nie desiatky ale stá povolení pobytu. Malo to svoje nevýhody, ale aj jednu veľkú výhodu. Kým v iných strediskách utečencov polícia mala s nimi neustále nejaký problém, na Via Reno medzi Slovincami a Slovákmi zasahovať nemusela a ľudia, ktorí sa na túto adresu hlásili, mali už vopred overené svedectvo zachovalosti, či ako už volať túto inými získanú reputáciu. Môžem sa mýliť, ale celkom isto sa nepamätám, že by boli niektorému z našich ľudí odmietli alebo dodatočne zrušili «permesso di soggiorno». Je to aj po rokoch dobrý pocit spomínať si na dobré meno Slovákov, ktorí bývali na Via Reno 9.

Už od príchodu prvých slovenských utečencov do Ríma jednou z najvážnejších otázok bolo ich stravovanie. Nebyť tisícročnej tradície starostlivosti o pútnikov v Ríme, bol by to býval neriešiteľný problém a okrem utečeneckých táborov nikto by im nebol dal skyvu chleba. Pretože však do Ríma už od staroči takmer denne, ale najmä počas takzvaných svätých rokov prichodí tisíce pútnikov, Cirkev postupne vybudovala pri niektorých kláštoroch nocľahárne, hospice a jedálne pre tých, ktorí si nemohli zaplatiť hospodu a stravu v hostincoch. Ba aj pre žobrákov a najchudobnejších obyvateľov Ríma v takzvanom Krúžku sv. Petra (Circolo di San Pietro) sa vždy našlo jednoduché, ale výživné jedlo. Pravdaže, nával utečencov po vojne bol taký veľký, že jestvujúce charitatívne zariadenia nestačili zakryť celú potrebu, tým viac, že boli aj takí miestni ľudia, ktorí by boli vyčerpali možnosti týchto ustanovizní, keby sa bol v ich mohol stravovať každý, kto prišiel hladný. Bolo preto treba urobiť opatrenia, aby to, čo bolo určené pre utečencov, dostali len utečenci. Organizačne mala túto vec na starosti

takzvaná «Pontificia commissione d'assistenza», Pápežská pomocná komisia. Pretože utečenci boli takmer napospol Netaliani, táto ustanovizeň si vybrala z odporúčaných kňazov, ktorí tiež patrili medzi utečencov, dôverníkov, a tí odporúčali svojich rodákov do priazne komisie. Inými slovami, zariadili, aby títo dostali lístky «le tessere», na ktoré sa vydávala strava utečencom. Mali sme šťastie, že na odporúčanie bývalého cirkevného radcu slovenského vyslanectva pri Vatikáne Msgr. Dr. Jozefa Kapalu za slovenského zástupcu do «Pontificia commissione d'assistenza» bol vymenovaný O. Mikuláš Šprinc, slovenský básnik, kňaz spišského biskupstva, ktorý tiež býval na Via Reno 9 a poznal všetkých Slovákov, ktorí prichodili do úvahy na stravovacie lístky v pápežskej menze, ako sa skrátene medzi Slovákmi volala jedáleň u sestričiek na Via Po. Ako sme už spomenuli, Via Po na križovatke s Viale Regina Margherita tvorí námestie Piazza Quadrata (Piazza Buenos Aires), od ktorej je len na skok na Via Reno 9. Aj úradovňa O. Mikuláša Šprinca bola neďaleko. Z Piazza Quadrata po Via Po sa prešlo na Via Salaria a za námestím Piazza Fiume v uličke Via Calabria boli úradovne, kde každý Slovák na počkanie dostal stravný lístok do pápežskej menzy u sestričiek na Via Po.

Na začiatku dobrodenie pápežskej menzy požívali skoro výlučne obyvatelia vilky na Via Reno 9, ale neskôr, keď slovenská kolónia v Ríme sa rozrástla a početní Slováci bývali aj na iných miestach, jedáleň na Via Po bola miestom, kde sa raz a niektorí aj dva razy denne schádzali. Tu sa vymieňali informácie o emigrácii, o pomeroch v rozličných táboroch a situácii na Slovensku. Vďaka adrese na Via Giuseppe Mercalli a neskôr aj na iných adresách nielen listy, ale aj rozličné noviny a časopisy nám vtedy dochádzali do Talianska dosť pravidelne.

Keď už hovorím o pápežskej menze, po toľkom odstupe času patrí sa povedať aspoň niekoľko slov o tom, aký význam mala nielen pre Slovákov, ale aj pre utečencov iných národností. Je to už v povahe človeka, že oveľa viac si cení to, za čo musí pracovať alebo obetovať. Každodenný chlieb, na ktorý v pote tvári pracujeme, chutí najlepšie. Spaghetti a minestrone v pápežskej menze boli zadarmo. Kto mal tesseru, priniesol si iba lyžicu alebo

vidličku a stal si do radu, kým mu sestrička nenakládla štedrú porciu na tanier. Nemýlim sa, keď tvrdím, že všetko by bolo chutilo oveľa lepšie, keby za každý tanier bolo treba platiť alebo pracovať. Pretože to bolo zadarmo, skoro každý krčil nosom nad všetkým, čo tam dostal a robil si posmešky z pápežskej dobročinnosti. Nie preto, že to bola pápežská, ale preto, že to bola dobročinnosť. Akosi podvedome ľudia majú radšej svoj chlieb za prácu a keď im ho niekto ponúkne zadarmo a bez akýchkoľvek záväzkov, podceňujú túto dobrotu, robia si z nej posmešky a nie je zriedkavý prípad, že ju až nenávidia. Dobročinnosť dokazuje ľuďom, že sú bedári a ľudia pocit chudoby a bedárstva nenávidia. Keby bol svätý Martin polovicu svojho plášťa daroval skutočnému žobrákovi a nie za žobráka prestrojenému anjelovi, nie vďaku, ale posmešky alebo nenávisť by bol za svoju dobrosrdečnosť zožal. Taká je už ľudská nátura a možno aj dobre, že je taká, lebo keby nebola, každý z nás by si hľadal ľahkú výžierku. Našťastie ľudská hrdosť nás núti, aby sme si na chlebíček zarábali v pote tvári, ako nám to bolo v stratenom raji prisľúbené a na tomto výroku nemôže nič zmeniť ani dobročinnosť pápeža. Pravdaže, v tom čase to bola nutnosť prijať dobrodenie, aj keď človek nežiadal dobrodenie, ale príležitosť zarobiť si na živobytie. Lenže pápež nemal a nemohol rozdávať príležitosť zárobku. Z toho, čo sám dostal ako milodar, ako milodar dával štedro tým, ktorí boli najbiednejší a biednejších ľudí ako boli utečenci nebolo si možné ani predstaviť. Lebo aj bieda nie je rovnaká. Kto v biede vyrástol a bez ambície biedou sa pretĺkal celý život, pre toho len miera biedy určuje rozdiel medzi včerajškom a dneškom. Ale kto mal život rozvrhnutý medzi prácou a užívaním ovocia práce, tomu je aj prechodný stav, keď je odkázaný na milosrdenstvo iných, stavom duševnej krízy a neopísateľnej muky a to je vari aj príčina, že každé milosrdenstvo prijíma s akýmsi povýšeneckým opovrhnutím. Len po dlhých a dlhých rokoch, keď z milosrdenstva žijúci ľudia sú zasa ľuďmi produktívnymi, s vďakou si spomínajú na tie časy, keď charita bola lavičkou či mostíkom, po ktorom prešli z čias aktívnej sebestačnosti do novej sebestačnosti. Len vtedy pochopia že bez toho mostíka, tej lavičky, boli by sa utopili v biede.

Začiatkom novembra 1945, keď sme s Dr. Cincíkom a Dr. Polakovičom prišli do Ríma a o niekoľko dní za nami aj zvyšok našej skupiny z Bologne, Tibor Gašparík mal už na Via Reno skoro celé zariadenie svojej fabriky na lep. Veľká mramorová platňa slúžila mu za laboratórny stôl a okolo neho nádoby na miešanie a strojček na plnenie túb. Chýbali mu už iba suroviny z ktorých sa robí lep a meno produktu. Po dlhom špekulovaní a poradách sa rozhodol, že lep jeho výroby sa bude volať «Biancola». Bolo to spojenie dvoch slov — «bianco» a «cola», čo v preklade znamená biely lep. Názov bol ešte upresnený podtitulkom, ktorý sa s názvom rýmoval: «Per l'ufficio e la scuola», teda mal to byť lep pre úrad i školu. Dr. Cincík dostal úlohu nakresliť reklamné letáčky a vignetku, ktorá sa mala na tuby prilepiť.

Celá slovenská kolónia, ale najmä obyvatelia z Via Reno a ja s Cincíkom, sme sa na celé toto podujatie pozerali polovážne a položartovne. Gašparíka sme začali volať «lepár» a kdekoľvek sa pohol okolo svojho mramorového stola, kŕdeľ zvedavcov bol stále okolo neho. On sa však tváril veľmi vážne a dôstojne. Ako by aj nie, keď toľko ľudí musel presvedčiť, že mu prv alebo neskôr musia sadnúť na lep. Predbežne mu naň sadol iba vyslanec Karol Sidor, ktorý «investoval» do jeho fabriky 20.000 lír. Šlo teda pri vtedajšom kurze o nejakých 30-35 dolárov, ale pre slovenského utečenca v Ríme to bola na tie časy závratná suma. Keď sa to tak vezme, fráza «sadnúť niekomu na lep» inšpirovala aj Cincíka, ktorý nakreslil učiteľa a niekoľko žiačkov, ktorí mu natreli sedadlo stoličky «biancolou», takže keď vstal, stolička mu visela z pudla nohavíc. Keď letáčik a vignetky vytlačili, bola z toho v celej kolónii senzácia a potroche aj pochybovači na Via Reno začali veriť, že Gašparíkov lep «chytí».

Zdalo sa, že všetko pôjde ako po masle. Tibor namiešal svoje lepidlo a za hodinku-dve naplnené tuby v rovnom riadku na stole svedčili o prvom úspechu. Lenže tuby boli anonymné. Bolo im treba dať meno a prijať ich do morálneho vlastníctva vynálezcu a výrobcu. A tu sa objavil prvý problém — vinetky nie a nie držať na olovenej tube. Nedržali ani keď sa natreli niekoľko ráz pravou «biancolou». Nakoniec sa vec vyriešila tak, že sa z vignetiek zlepili

trúbky a tuby sa do nich vkladali. Definitívne riešenie to byť nemohlo, ale na výrobu túb s vytlačeným nápisom nebolo peňazí. Tibora to však predbežne netrápilo. V povojnovom Taliansku, kde bol všetkého nedostatok, toto bola iba chyba krásy. Okrem toho lepidlá, ktoré Taliani používali, nedržali. Napríklad známky nedajbože prilepiť na obálku a bez lepu sa list nedal poslať. Bohužiaľ, o niekoľko dní sa objavil iný problém. Lepidlo v tubách nebolo stále, začal sa v ňom akýsi chemický proces, ktorý sa nedal vysvetliť, ale ani zastaviť. Vari prvý, čo to zbadal, bol mecenáš podniku vyslanec Karol Sidor. Aj on nemohol nalepiť známky na list a tu si spomenul na tubu biancoly, ktorú mu Tibor priniesol ako ukážku svojho produktu. Vybral teda tubu z obalu, odkrútil vrchnáčik a stisol ju nad neposlušnou známkou, čo nechcela držať. Z tuby však namiesto bieleho lepu vyšlo čosi, čo sa skôr podobalo mydlovej bubline ako lepu a čím viac tubu stískal, tým viac bublina rástla a keď nakoniec pukla, odkvaclo na známku niekoľko kvapák, ktoré práve tak neudržali známku na liste ako erárne lepidlo, ktorým bola natretá. A tak ako bublina splasli aj nádeje všetkých, ktorí sa už videli zamestnaní v Tiborovej prosperujúcej fabrike. Z celého podniku ostalo iba meno «lepár», ale aj to iba na krátky čas, lebo keď sa Via Reno rozpŕchla po svete, na celú príhodu sa zabudlo.

O niekoľko dní po našom príchode do Ríma sa odrazu na Via Reno objavil Rudolf Dilong. Od tých čias, ako sme sa s ním rozišli vo Verone, dotúlal sa až do Assisi, kde s jeho pomocou našli prístrešie aj rodina Geraldiniho, celá skupina Jána Doránskeho a profesor Ernest Žatko-Bor. Dilongovi sa však v Assisi nechcelo sedieť v klauzúre františkánskeho kláštora a pobral sa do Ríma, kde dostal útočište v kláštore pri bazilike sv. Antona na Via Merulana. Bol to obrovský kláštor, kde bol vtedy aj generalát františkánov a teologická fakulta na výchovu bohoslovcov. Tu našiel Dilong svojich starých známych z Trnavy a iných františkánskych kláštorov, ktorými prešiel. Na vrátnici vládol brat Jukundián, ktorý okrem kľúčov opatroval a rozdával chlebíky sv. Antona. V sakristii bol zasa pánom brat Hugo a konečne hlavným kuchárom bol iný slovenský brat, na meno ktorého sa už nepamätám. Keď tomu Dilong povedal, že ide

navštíviť Slovákov na Via Reno, veľké rukávy františkánskeho habitu mu naplnili dobrotami, aké hladoši slovenskej kolónie nevideli už dlhé mesiace. Okrem chlebíkov priniesol vždy veľké kusy syra a mortadelly alebo iného salámu, takže Dilongov príchod znamenal nielen pre Via Reno, ale aj pre nás, čo sme tam nebývali, hotovú hostinu. Keď som už viac ráz použil slovo chlebíky, treba vari aj vysvetliť, že v Taliansku nepečú veľké chleby ako u nás, ale malé chlebíky, podobné väčším žemličkám. Takýto chlebík sa volá «panino». Je to zdrobnelina slova «pane», teda chlieb. Panino bolo na celé roky hlavnou časťou potravy našich utečencov, ale niekedy, keď mal taký chudák dvadsaťlírovú bankovku v ruke a položil si otázku, či si má kúpiť panino alebo «il quartino», čiže štvrtku vína, skoro vždy zvíťazilo quartino. Vraj vo víne je viac vitamínov, vysvetľovali napospol takéto rozhodnutie. Zámena bola uľahčená aj tým, že cena jedného chlebíka a štvrtky vína bola skoro rovnaká. Je nerealistické porovnávať ceny, ale v tom čase dvadsať lír boli asi 3-4 americké centy.

Kde príde Dilong, tam sa nasťahuje poézia. Niežeby tej na Via Reno nebolo už pred Dilongom dosť, lebo Karol Strmeň a Mikuláš Šprinc tvorili tam približne desať percent obyvateľstva, čo je v každej komunite viac ako dosť. Lenže ani Šprinc ani Strmeň neovejú hneď z príchodu každého svojimi veršami. Aj na Via Reno boli veľmi diskrétni a keď som ich navštívil, bolo to vždy iba v našej trojici, že sme si navzájom prečítali niečo z novších veršov alebo sa trochu pozhovárali o poézii. Keď však prišiel Dilong, nestrpel, aby niekto z prítomných nevedel, kto je a čo je. Pokladal za celkom zrejmé takému, čo to nevedel, dať lekciu o poézii, najmä o poézii Rudolfa Dilonga. Vo františkánskom kláštore na Via Merulana nemal pridelenú úlohu, takže keď si odbavil povinný chórus a odslúžil omšu, mohol sa venovať poézii. Verše priam chrlil a netrvalo dlho, začal písať aj román. Aj s tým bol hotový za niekoľko týždňov a bol presvedčený, že je to dielo, aké ešte slovenský autor nenapísal.

Nie všetci obyvatelia Via Reno sa zaujímali o poéziu a tí, čo sa zaujímali, tiež o nej večne nehovorili. Hlavnú tému rozhovorov tvorila politika. Každá správa z domu sa v rečiach poobracala a

hľadal sa význam každej udalosti a každého prejavu predstaviteľov nového režimu. Nie menej nás zaujímala aj politika v Taliansku a v Spojených štátoch. Noviny, ktoré obyčajne po dlhom putovaní došli z domu na Via Reno, šli z ruky do ruky, kým sa nezodrali. Mnohé veci nás raz povzbudili, ale častejšie nás napĺňali hnevom a obavami. Taliansko bola krajina veľmi neustálená a stále sa nevedelo, či alebo ako dlho sa udrží vláda ministerského predsedu DeGasperiho. No žiadnu správu sme neprijali v takom nemom ohromení ako zvesť, že Amerikáni vydali Prahe prezidenta Tisu. Neskôr v novembri priniesol ktosi na Via Reno obrázkový časopis, kde bol na prvej strane obraz prezidenta. Stál tam medzi uniformovanými policajtmi s klobúkom stlačeným do očí a rukami v retiazkach, zopnutých veľkou zámkou. V tomto obraze sme videli seba a svoje osudy. Nepochybovali sme, že prezidenta budú súdiť. Nielen Beneš priniesol so sebou štós retribučných dekrétov, ale ani Slovenská národná rada a zbor povereníkov v Bratislave nezaháľali a narobili zákonov, podľa ktorých mohli poslať na šibenice tisíce Slovákov a pol Slovenska vohnať do koncentračných táborov. Po skúsenostiach v Rakúsku, odkiaľ odvliekli Česi desiatky Slovákov, mimovoľne sme sa začali medzi sebou spytovať, či Taliani nepodľahnú tlaku Prahy a víťazných spojencov a nezačnú tiež lapať a vydávať Slovákov, ktorých mená im Praha predloží. Veď Taliansko bola porazená krajina s veľmi silnou komunistickou a v tom čase veľmi naľavo orientovanou socialistickou stranou. Čo sa stane, ak sa vláda zmení aj tu, alebo vláda kresťanských demokratov podľahne tlaku opozície v takých otázkach, ako bola otázka utečencov? Hoci v Ríme boli už vtedy, mohlo by sa povedať, oveľa dôležitejší Slováci, jednako na Via Reno vznikla akási slovenská ústredňa, kde sa prv alebo neskôr zastavili nielen všetky správy a klebety, ale aj ľudia, ktorí či už v Ríme bývali alebo cez Rím prešli. Najmä Slováci, ktorí kedysi patrili do matičnej skupiny a bývali v rozličných táboroch, hlavne však v Modene a súkromne v Assisi, nikdy Via Reno neobišli, lebo tu mali zaistený nielen nocľah, ale aj stravu v pápežskej menze. Preto Via Reno mala vždy aspoň toľko prechodných hostí ako stálych slovenských obyvateľov.

Aké záväzky vzala na seba Helenka Filová, keď jej dali do správy budovu bývalého slovenského vyslanectva, to sme sa jej nikdy nespýtali a ona o tom nikdy nevravela. Jedno je však isté, že pokladala sa byť morálne zaviazaná odovzdať raz budovu nepoškodenú. Komu a kedy, to ani sama nevedela. Vedela len toľko, že keď nie finančne, teda morálne je zodpovedná za to, aby nielen hmotné škody nevznikli na budove, ale aj reputácia jej obyvateľov ostala bez škvrny. Možno preto sa občas prišla pozrieť, ako Slováci a Slovinci bývajú a bolo to niekedy až trápne dívať sa, ako mocní chlapi zvesili hlavy pred drobnučkou dievčinou, keď im robila výčitky, že tam majú viac neporiadku ako poriadku a o čistotu by tiež mohli lepšie dbať. Cítili všetci, že má pravdu, ale čo ako sa hanbili, pri nasledujúcej návšteve našla Helenka taký istý poriadok ako pri predošlej. Ale som presvedčený, že tí, ktorí ešte žijú, cítia sa zaviazaní vďakou tejto Slovenke, ktorá v najťažších povojnových rokoch vedela nájsť pre desiatky Slovákov a stovky Slovincov prístrešie. Veď je to dnes až na neuverenie, ako ťažko bolo vtedy v Ríme o bývanie. Pretože v provinčných mestách a dedinách Talianska bola po vojne ešte väčšia bieda, státisíce mladých ľudí sa vrútilo do hlavného mesta, kde dúfali nájsť robotu. Po uliciach sa potĺkali chlapci, ktorí žili ako mohli. Americkým a iným spojeneckým vojakom sa ponúkali, že im vyčistia topánky. Anglický výraz «shoe shine» si prispôsobili svojej výslovnosti na «shusha» a nakoniec im to prischlo ako hromadné pomenovanie. Okrem čistenia topánok zarábali si však najmä tým, že pre amerických vojakov hľadali dievčatá. Vravelo sa, že niektorý z nich z odmeny za tieto služby priam zbohatol a nebola to zriedkavosť, že dvanásťročný chlapec si vydržiaval vlastnú «priateľku», ktorej nosil podľa svojej detskej predstavivosti nádherné dary, ako napríklad elektrický vláčik alebo inú drahú hračku.

Keď som bol zasa po rokoch v r. 1980 v Ríme, zašiel som aj na Via Reno. Na budove bývalého slovenského vyslanectva boli tabuľky s rakúskym štátnym znakom a nápisom úradov, ktoré tam zasa boli. Budova sa mi zdala trochu novšia, ako bývala, keď som tam pred rokmi chodieval. Diplomati o svoje sídla dbajú lepšie ako utečenci.

José Hernández, *Martin Fierro. Vydal Slovenský kultúrny spolok, Buenos Aires 1982 v preklade S. Jančárika.*

Po prekladoch románov Hugo Wasta (Kamenná púšť, Breskyňový kvet) v tridsiatych rokoch a nedávno románov E. Sabata (*Tunel samoty* a *O hrdinoch a hroboch*) dostáva sa do slovenčiny argentínsky epos *Martin Fierro* vo veršovanej forme. Po prvý raz vyšiel r. 1872, teda pred viac ako sto rokmi, vo veľmi malom náklade, ale v krátkom čase vyšlo desať vydaní s nákladom 40.000 výtlačkov, čo na vtedajšiu Argentínu, ktorá mala ani nie dva milióny obyvateľov, bol veľký literárny úspech.

Hernández týmto dielom chcel zobraziť človeka, ktorý žije na širokých pampách a venuje sa chovu dobytka. Je pastierom kráv a koní v službách bohatých rodín, majiteľov nesmiernych veľkostatkov. Stadiaľ aj sociálny ráz tohto diela. Že toto bol úmysel autorov, o tom nechal vyslovené svedectvo. Na tie časy úctyhodný pokrok ľudskosti. Pre neho otázka zlepšenia sociálneho položenia «gauča» nebola len otázkou dobrej administrácie, ale podľa neho týkala sa samej budúcnosti politickej spoločnosti, v ktorej žil.

Od tých čias až dodnes *Martín Fierro* sa stal akosi symbolom argentínskeho človeka, čo pracuje na poliach v dobytkárstve. Tento styk s prírodou urobil z neho skromného dobráka v podstate, ale hrdého a odbojného ducha, ktorý si dá záležať na svojej cti. Je pohostinný a šľachetný, ale vie narábať palošom a je veľmi dobrý znalec a jazdec koní.

Hernández dá spievať pri gitare Martinovi Fierrovi svoju históriu: ako žil kľudne vo svojej chatrči so svojou ženou a deťmi; ako ho prinútili ísť k vojsku, kde za dva roky poznal len utrpenie, ponižovanie a tresty so strany podradných veliteľov a nijakú plácu; ako sa rozhodol utiecť; ako našiel svoj dom rozváľaný a nijaké stopy po rodine; ako po vypití vína zabil jedného človeka; ako ho polícia hľadala pre dezertérstvo a vraždu; ako ho našli, ako sa bránil zabijúc viacerých žandárov spolu s jedným druhom a ako nakoniec utiekol medzi Indiánov.

Jančárikov preklad je dobrý, i keď výrazove mal veľké ťažkosti pre prevod ľudového jazyka, v ktorom bol Martín Fierro napísaný. Preklad bol ilustrovaný slovenským akademickým maliarom S. Nemčokom a to veľmi priliehavo. Aj po stránke knižnej preklad veľmi pekne predstavuje slovenskú úctu voči knihe. V každom prípade Jančárikov preklad bol

príjemným prekvapením pre slovenskú Argentínu, a to tým viac, že odišiel zo Slovenska ako malý chlapec.

Preklad bol predstavený argentínskej kultúrnej verejnosti 12. augusta v miestnostiach Slovenského kultúrneho spolku. Na tejto slávnosti slovenskej a argentínskej kultúry boli prítomní viacerí argentínski spisovatelia na čele s E. Sabatom a mnoho novinárov a redaktorov časopisov. Knihu v mene Spolku predstavil Š. Polakovič, ktorý ako priateľ E. Sabata dosiahol, že tento sa zúčastnil na tomto akte.

sp.

UPOZORNENIE ČITATEĽOM

V minulom čísle MOST-u, roč. 29, čís. 1/2, 1982, v príspevku Dr. J. Staška «Marginálie ku vzťahu Slovákov k ČSR a Čechom» došlo nedopatrením k niekoľkým chybám a vynechaniu jedného odseku. Prosíme čitateľov o prepáčenie s tým, aby si nasledovne opravili patričné miesta:

Str. 78, ods. 2, tri posledné vety majú znieť:

«Tento postoj Čechov poopravili neskôr Štúrovci vyhlásením, že Slováci ako národ sa nechcú utopiť v českom národe.»

Str. 80, prvá veta v prvom riadku má znieť:

«Český zámer asimilovať Slovákov nebol tajným plánom.»

Str. 81, odsek 2 vynechať. (Nie terajšia federácia...) Namiesto toho vložiť tento odsek:

«Čokoľvek doniesol slovenský štát, nech bol akokoľvek «takzvaný», historickým faktom ostávajú skúsenosti slovenského národa, ktoré nezmaže ani zatrpknutosť ani kritika susedov. Zážitok vlastného štátu vytvoril sebavedomie, ktorého účinky možno nájsť v r. 1968. Federácia, i keď nominálna, operuje štátovednou nomenklatúrou a je len otázkou času a príležitosti, kedy sa tieto prázdne pojmy naplnia vecným obsahom. Federácia je víťazným krokom Slovákov k medzinárodnej parite s inými národmi. Ako federatívna jednotka Slovensko môže byť kontrahentom v rôznych medzinárodných vzťahoch a tým si vytvára flexibilnosť postojov a rozširuje škálu variantov v kultúrno-politických vzťahoch s inými národmi.

Aké uzávery môžeme stiahnuť z týchto rozborov?»

Str. 82, ods. 1, riadok 2:

«... tak isto si myslím, že sme na tej istej fronte, keď...»

Str. 82, ods. 3, riadok 2:

«vedie ich ku «splendid isolation», alebo...»